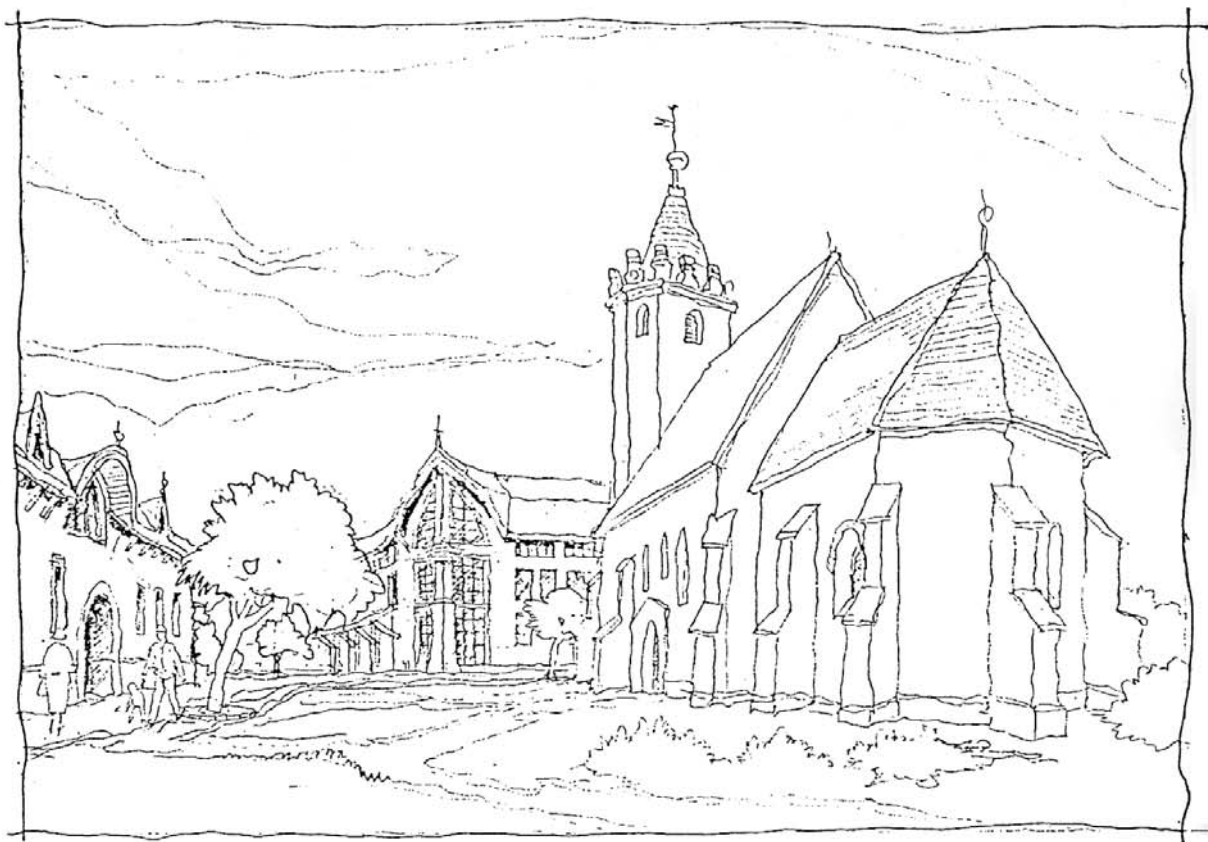

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

91/3

CSENGER

Csenger Szabolcs-Szatmár-Bereg megye legkeletibb csücskében fekszik a Szamos partján, közvetlenül a román határ mellett. Valamikor a vármegye egyházi központja volt. Vásárvárosi jogot Zsigmond királytól kapott. Itt áll az ország egyik legszebb Árpád-kori téglatemploma. A középkorban és egészen az I. világháborút megelőző időkig a környék meghatározó települése volt. A két háború között már veszített jelentőségéből a határváltozások miatt, de még így is fontos kereskedővárosként működött. A II. világháború után vesztette el teljesen a jelentőségét, főként azután, hogy még járási központként is megszűnt létezni. Ebben a helyzetben, több évi „tetszhalott”-állapot után határozták el Csenger vezetői, hogy megpróbálnak kitörni a sorvadás folyamatából. Ennek az elhatározásnak következménye volt a tervezési megbízás, és az elmúlt éveknek ma

már meglátszik az eredménye. A munkát a Népművelési Intézet munkatársaival kezdtük el. Rengeteg segítséget kaptunk tőlük. Sok napot töltöttünk együtt Csengerben. Ültünk a kocsmákban a helybeliekkel, ismerkedtünk a település és lakói történeteivel, történelmével. Éjszakákat beszélgettünk és ittunk át fázva a fűtetlen szobákban, amiket szálloda, panzió híján kijelöltek nekünk. A község egyetlen éttermében estére bezárt a konyha. Több olyan terv is készült munkánk kezdetén, amikből a mai napig nem lett semmi, de valahogy mégis megindult az emberekben az önmagukra találás folyamata. És az első átadott épület után büszkének kezdtek lenni arra, hogy csengeriek. A rendszerváltás után is ugyanazok az emberek állnak a város élén, mint azelőtt, és a körülményekhez mérten viszik tovább a fejlesztés programját.

Nekem személy szerint a mai teljesen zavaros és mocskos világban mindig jó érzés, ha művezetni kell mennem Csengerbe. Mert ma már több színvonalas étterme van a városnak, működik egy új panzió és rengeteg kis boltot nyitottak. A város határában közös német-magyar almafeldolgozó üzem épült. A központban lefektették a csatornahálózatot és bevezették a gázt. A villanyt a póznák helyett a föld alatti kábeleken vezetik. Kertészek tervei alapján foglalkoznak a közös zöldterületekkel. Végül ezúton mondok köszönetet azoknak a csengeri polgároknak, akik nélkül elképzelhetetlen lett volna az eddigi munka: Veréb József, a műszaki osztály vezetője, Csernyi Sándor és Farkas Miklós, a költségvetési üzem vezetői és a két Fábian testvér, a helytörténeti múzeum vezetői.

Csornyus Lőrinc

ORSZÁGÉPÍTŐ

2	Fenyő Ervin	SZÉCHENYI ISTVÁN 1791-1860 Hítel, Világ, Stadium Über die Ideen: Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit in den Werken Széchenyi's
4		Beszélgetés Makovecz Imrével Gespräch mit Imre Makovecz über die Möglichkeiten und Pflicht der Architekten
11	Vámosi Nagy István	A kissvábhegyi Waldorf-iskola 1926-1933. Befejező rész Geschichte der ungarischen Waldorf-Schule "Kissvábhegy" 1926-1933. Letzter Teil
15	Makovecz Imre	A Witten-Annen-i tervről és a Waldorf iskolákról Über die Baupläne zum Lehrer-Seminar in Witten-Annen und über die Situation der Waldorf-Pädagogik in Ungarn
19	Makovecz Imre	Előszó a velencei építészeti biennálé magyar katalógusához Vorwort zum ungarischen Katalog - Organische Architektur in Ungarn - des Biennale für Baukunst in Venedig
20	CSENGER	Fejlesztési javaslatok Csenger és társközségei várossá válási folyamatához. Részletek. Szerk.: Varga A. Tamás. A MAKONA terveiből Vorschläge für die städtische Entwicklung für die Siedlung Csenger. Pläne des Architektenbüros MAKONA
37	Ekler Dezső	Nagykálló-Harangod, TÉKA tábor Bauten für das Ferienzentrum für traditionelle Musik, Tanz, Gewerkschaften des Folklores TÉKA. Ausgewählt unter die 20 beste Gebäude an dem Andrea Palladio internationalen Wettbewerb, Vicenza, 1991.
38	Molnár Géza	Az ártéri gazdálkodás. A Kárpát-medencei gazdasági-politikai konstituitás alapja. Második rész Die Wirtschaft des Überschwemmungsgebiet. Geschichte einer Lebensart in dem Becken der Karpaten als Grundlage für eine wirtschaftliche-politische Kontinuität
48	Magyar Adorján	Az avar várakról Über die Burgen der Awaren
50	Stirling Mihály	A Stirlingek öve Der Gürtel der Stirlingen. Ein mythologisch-heraldisches Essay
54	Udo Herrmannstorfer	Kezdő lépések az NDK újjáalakításához. Vadas Gábor fordítása az Info3 folyóirat 1990/1-es különszámából Eine aktuelle Studie zur sozialen Neugestaltung in der DDR. Übersetzung aus Info3-Extra 1990/1.
59	Hermann Imre	Londonban jártunk Wir waren in London. Über die Verbindungen zwischen ungarischen und englischen, irischen gemeinschaftlichen Unternehmungen
61	Gerle János	Kelet-közép-európai találkozó Lékán Johanni-Tagung der Allgemeinen Anthroposophischen und der Landesgesellschaft Österreichs in Lockenhaus mit dem Titel "Die Suche nach der Gemeinsamkeit über uns"
63	József Attila Dóczi György	A kozmosz éneke Graphische Darstellung des inneren Rhythmus des Gedichts Attila József "Der Gesang des Kosmos"
64		Hírek Nachrichten
		Varjúvári ablakok Die Fenster des Hauses Károly Kós in Sztána, 1910

Ideci 2. 3. és 4. számunk a Művelődési Minisztérium és az Országépítő Alapítvány támogatásával készül.

ORSZÁGÉPÍTŐ. A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400, Kaposvár, Dózsa György utca 21. Felelős kiadó: Kampis Miklós. Szerkesztőség: MAKONA Építésziroda, 1037, Budapest, Zay utca 1-3. Szerkesztő: Gerle János. E számunk munkatársai: Tamás Gábor, Kélf Treuner

Condozza az i&i Kulturális Informatikai és Innovációs KFT, 1011, Budapest, Corvin tér 8.

Előfizethető az i&i KFT címre befizetett rózsaszín postautalványon a kért számok megjelölésével, számonként 100 Forintért.

ISSN 0866-0069

A címlapon a Nagykovács-harangodi TÉKA-tábor kilátótornya (Szabó Péter és Gerő András felvétele), a hátlapon tánc a csürben (Köncz János és Péter felvétele).

SZÉCHENYI ISTVÁN 1791 – 1860

„...Csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon emelkedik anyagi képzetünk; és nem viszont.”
(A Kelet népe)

Hitel, Világ, Stadium

„Volt nekem sok esztendő előtt Pesten átutaztomban egy különös álmom, ha szabad, elmondom. Messze távolban számos nagy tekintetű, vőnnél vénebb urak, kiken hőszi szakkal lengett, az akkor élőknek egy vasládát látszottak kijelelni, s őket kérésre s fenyegetéssel arra bírni, hogy az abban rejtőzött kincset egész elszánással s férfúi állhatatossággal védjék. Állottak a hív szó- és tanácsfogadók hosszú időnkig a láda mellett, s bajnoki mód védelmezték – sok el is vesztett miatta; – míg azonban a rozsdá rágni kezdé a ládát, s ok éheztek, fáztak, sokat szenvedtek, fanyarogtak mellette, s csak kevesen használhatók a vén láda oldalát garádképp. Szívszorogva szántam szegényeket, s mennyire álomba merültem okoskodhatni, úgy emlékezem, megszólítani kívántam őket: vennék ki a ládában hiába heverő kincset, s adnák kamatra, mert - - - midőn egy mennyei fény minden szót elolvastott számban és szent rettegést ragyogó méltósággal az idők Szelleme, – s gondold csak, magyar ruhában – a kincset őrző számtalanok közébe lápett s felnyitá a vasládát, melyben semmi sem volt – egy kis kéziratot kívül, s mondá: 'kik Benneteket annyi sanyarúság-tűrésre kárhoztattak: a régi tudatlanság s megőszült előítéletek atyái, nagyatyái, széppapái s harmad-negyed ősapái s a t. voltak, tekintetek most valódi kincsetekre' – s olvasá: 'A MAGYAR EGY GYERMEK NÉP, MOST SEMMI, DE MINDEN LEHET, MERT LELKI S TESTI ERŐ REJTEZIK FIATAL KEBÉBEN. MINDEN LEHET, HA ÁT AKARJA LÁTNÍ, HOGY SEMMI. CSAK KÉT ELLENSÉGE VAN: AZ ELŐÍTÉLET S ELBIZOTTSÁG. SZÉP JÖVENDŐ VÁRJA. HA - - - itt egy a magyar fővárosban ablakom előtt sárban elakadt német furmán tüdeit-fárasztó lovaira-kiáltozásával felébrszerte, – s akaratom ellen is napestig feudális alkotmányunk jutott eszembe.' [Világ, 1831.]

A német fuvaros fekete redingot-t, szürke mellényt, bársony cilindert visel. Ostorával úti a sárban elakadt lovakat. A lovak fejüket fel-felszelve nyertének. Lehellatuk látszik, majd tűnik a téli szürkületben. Széchenyi István behajtja szobája kétszárnyú ablakát s hátán összevont kezével nyugtalanul járkalni kezd. Az elmaradt, feudális magyar alkotmányról gondolkodik...

Szeretem Széchenyi Istvánnak ezt a történetét. Olyan számomra mint egy ősi zen-történet vagy Franz Kafka legjobb kismovellái.

A „minden lehet” – nagy fordulat a magyar szellem-történetben, mert teremtő erő jelenlétéről és hitről árulkodik. Az előző nemzedék még egészen másképp élte meg a nemzet sorskérdéseit. Berzsenyi Dániel A magyarokhoz

(1810) című ódájában „Romlásnak indult hajdan erős magyar”-ról beszél, és nem nagyon bízik a föltámadásban sem a maga, sem nemzete sorsát illetően. Kölcsey Ferenc 1823-ban Isten áldásáért könyörög Himnuszában, s később, 1830-ban „Zrínyi dala” című költeményében reményét veszítve vallja:

A dicső nép, mely tanult izzadni
s izzadás közt hősi bért aratni
Névből él csak, többé nincs jelen.

Berzsenyi is, Kölcsey is ismerte Herder jóslatát, mely szerint a magyarság történelmi küldetése az volt, hogy a kereszténység keleti védőbástyájaként feltartsa a Nyugatot fenyegető oszmán hódítást; és miután e feladatát teljesítette, lassan beolvad majd a németiségbe...

Herdernek nem lett igaza. Boldogság lehetett Széchenyi Istvánnak tapasztalnia, hogy ami 1825-ben, a pozsonyi országgyűlésben megkezdődött – lombosodik és erőre

kap. „...akármily érdemei lehetnének elődeinknek hazánk körül – mit tagadni vagy kérdésbe venni nem akarunk –, azon szerencse, hogy ne mondjam 'dicsőség' – mégis nekünk, újabbnak jutott, hazánk állását magasb szempontból fogni fel” – írja diadalal már A Kelet népe-ben, 1841-ben.

Széchenyi kijelentése mögött másfél évtized kitaró nemzetépítő munkája húzódik. Nemcsak az akadémia, a kaszinó, a löverseny, a hid jelzi ezt. Hanem a korszakra óriási hatást gyakorló művei is: az 1830-ban kiadott Hitel, az 1831-ben megjelent Világ és az 1833-ban napvilágot látott Stadium. Az 1841-ben publikált A Kelet népe egy alkotói korszakot lezáró és új problémákat felvető mű egyben. Ezekkel a könyvekkel kezdi Magyarországra a francia forradalom harmas eszméje: szabadság, egyenlőség, testvérség. Ezt próbáljuk nyomon követni.

A Hitel 1830 januárjában jelenik meg. A Könyv, amelyben Széchenyi először érinti egy alapvető társadalmi átalakulás szükségességét. A hatás rendkívüli. Széchenyi István szavai mögött ott az eleven erő, a megszenvedett világosság, a saját teremtő forrásaira, megismerésének kiapadhatatlan erejére épp most ráébredt ember hite és boldogsága.

„Tőlünk függ minden – írja Széchenyi –, csak akarjuk. S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásink s hibáink nagylelkű elismerése, s azoknak férfias orvoslása. Annyi jó és nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kisdud súlyát, ami még hátra van.” „Mind-ebből következik, – írja másutt – hogy a józan kifejlésre, megbírálásra s cselekvésre az önismeretnek – a szó egész kiterjedésében – használása az életben mindenekelőtt szükséges.” „En inkább fegyvert fogni tanácslok: azon fegyver pedig, melyet ajánlok, nem egyéb [...] kicsinosított emberfőnél. Ebből ered minden, mert a bölcsesség erő és szerencse.” „A tudományos emberfő megnyitja a nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legértékesebb [...] része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat s a t. tesszik a közérőt, hanem

Doby Jenő metszete Amerling 1834-es festménye után

az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs." De Széchenyi még mélyebbre ás, amikor a megismerés alapjairól ír: "...a 'teremtő erő' határozza el egy nemzetnek többiek közt ebbéli feljebb vagy alantabb létét. A gazdák kisebb vagy mélyebb tudománya mérlege az ország földművelési erejének. A vezérek több-kevesb józan tanultsága s ügyessége pedig a nemzet támadó vagy védő erejének skálája [...] szóval: a közintelligencia – értelmesség – azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mészálja. S az ennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet. Ezek szerint mindegyiknek tehetségében áll, akármely alacsony helyzetű legyen is – s ez mily kellemesen hevítő önértés! – nemzete erejét nagyobbítani!"

Íme az elkésett magyarországi fejlődésben megjelenő felvilágosodott gondolat, mely a megismerés szabadságában, s ezt biztosítandó ember s ember közötti egyenjogúságban hisz. De a Hitel igazi fölfedezése, amely megrendíti a feudális magyar társadalom alapjait, még ennél is több. Széchenyi István tud még valamit. Tudja, hogy a gondolkodó ember szellemi tőkéje önmagában semmit sem ér. Ahhoz, hogy a világban megjelenjen, pénztőkére van szüksége. Ez azt jelenti: a nincstelen, ám gondolkodó embernek hitel kell adni, hitelt, a szó minden értelmében. Ennek alapja: a testvériség. Nem gondolják, hogy forradalmi gondolat ez? És talán nem állunk távol az igazságtól, ha hozzátesszük, hogy nem csupán 1830-ban az. "...a hitel híját tartom azon oknak: hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményi engednék; hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásra; s végre, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. S így a hitelt [...] gondolom s hiszem azon alapoknál, melyen földművelési s kereskedési gyarapodásunk, egyszóval utóbbi fel-emelkedésünk s boldogságunk alapulhat. Ezen hitelnél pedig még mélyebben fekszik: a hitel tágasb értelemben. Tudniillik: hinni s hitetni egymásnak."

A Hitel megjelenését követő 1830-as évek Széchenyi diadalmas évtizede. Népszerűsége ebben az időben éri el csúcspontját, tevékenysége nyomán lendületet nyer a polgárosodás. 1836-ban az országgyűlés elfogadja a hídortvényt, melynek értelmében a hidon áthaladó jobbágy, nemes, polgár egyaránt köteles hídpenzt fizetni. Ez az első precedens a magyar jogalkotásban, hogy különböző társadalmi osztályok tagjai azonos elbírálásban részesülnek. A hídortvény megalkotásának hátterében Széchenyi tudatformáló tevékenysége húzódik.

A Hitel elméleti alapvetéseit gyakorlati tevékenysége nyomán mélyíti tovább. Így válik világossá számára, hogy milyen veszélyek fenyegethetik az egészséges magyarországi fejlődést. Az 1831-ben megjelent Világ (Licht) már címében is a világosságra, az értelem elsődlegességére utal. A szellem szabadsága az, ami az országépítő Széchenyi számára a legfontosabb. Így vall erről a Világban:

"...szabad egypár szót a magyar tudós Társaságról szólnom. Midőn ezen intézet azáltal kapott lábra, hogy néhányan közülünk némi kis áldozatot vívünk honunk ártására, több jeles s magas fokon álló férfiak engem e tárgy körüli részvétele miatt dicsérének, de egyszersmind ily színű megjegyzéseket is tevén: 'Kár volt oly nagy

sommát adni nyelvpallérozásra, oly nagy sommát, melylyel sokkal okosb s hasznosb tárgyakat lehetett volna megpendíteni, mint vasutakat, vízcsatornákat, hidakat, manufaktúrákat s a t., szókoholó ügyis több van, mint kell, hanem mechanikai része honunk mibenlétének hiányos, annak javítására kellene inkább ügyelni... [...] Mechanikai javításoktól remélik az értelmi súly nagyobbodását, jobb közösülések s könnyebb kereseti módokból elevenebb kereskedést, ebből pedig nagyobb szorgalmat, ezután tehetséget s időt, tudós társaságokat s több effélélt állítani! Már vajon nincs-e tökéletesen felfordítva ezen egymásra-halmozás? Én azt hiszem, tökéletesen fedetlen áll, mert nem az út csinálja az embert, hanem az ember az utat, s nem a vadember, hanem a már némileg kifejlett ember; s a nemzetiségre rakott közönséges értelmi súly fejt ki, nem egyet-kettőt, hanem a sokaságot azon emberi méltóságra, mely a henyélés s céliránytalan munkálást a nemzetből lassanként kiirtja, szinte mindenkit magával s körülményivel megismertet, s a nagyobb részt előbb utóbb arról győzi meg, hogy minél több veszen részt az alkotmánybátorságot s hasznát hajtó vázában, annál nagyobb az erkölcsi tehetség, több a munkavágy, közönségesb a szorgalom, bizonyosb a kereskedési szükség, s bizonyosb nemcsak a jó közösülések, hanem a nemzeti nagyság és szerencse is."

"...minél több veszen részt az alkotmánybátorságot s hasznát hajtó vázában..." – node hogyan lehetséges ez, ha a magyar feudális alkotmány mindezt nem biztosítja? Hogyan kaphat utat a nincstelen, ám "kimivelt emberfő" szellemi iniciatívája? Vagy más szavakkal: mi szükséges ahhoz, hogy a szabadon gondolkodó és Széchenyi hitel-eszméi alapján még pénzhez is jutó jobbágy valóban szabad ember módjára tudja szellemi tőkéjét az egész nemzet javára tevékenyvé tenni? El kell törölni a feudális jogrendszer és fel kell szabadítani a jobbágyokat. Széchenyi István a következő szavakkal fordul osztályostársaihoz a Stadiumban:

"...minden lehetséges keserűség nélkül barátságosan szólítom fel az igazi magyart, hogy semmi egyébért, csak igazság-szeretetért, mondjunk nemeslelkűleg s önként azon hatalomról le, mellyel részint a törvény, részint az usus [szokás], és tán legnagyobb mértékben az abusus [visszaélés], fegyverze minket, földesurakat fel jobbágyink ellen, s emeljük őket messze minden gyarló emberi szenvedelmünk, indulatink s önkényes hatalmaskodásink felül, az örök igazság s részrehajlatlan törvény magas széke elé, hol csak az erény lehet pajzs, s semmi más a világban."

Nem naiv önzetlenségről van szó. Széchenyi tudja: a közösség, a nemzet gazdagodása csak úgy képzelhető el, ha az arisztokrata lemond kiváltságairól, nem gyakorol hatalmat a nincstelen jobbágy fölött – ez az egyenlőség jogi tekintetben; a gazdaság területén a hitelnek kell uralkodnia, hogy a gazdag ne zárja el pénztét, hanem hagyja mások által a nemzet javára gyümölcsözően felhasználni – ennek alapja a testvériség... És hogy mindez nemesnek, polgárnak, jobbágyinak, azaz: nincstelennek és vagyonosnak egyaránt világos igazság legyen: ehhez kell szabadság, szellemi alap – "tudós társaság", "tudó-látó-megismerő társaság" – a gondolkodó emberek testvéri közössége.

Széchenyi István ilyen országot álmodik.

Fenyő Ervin

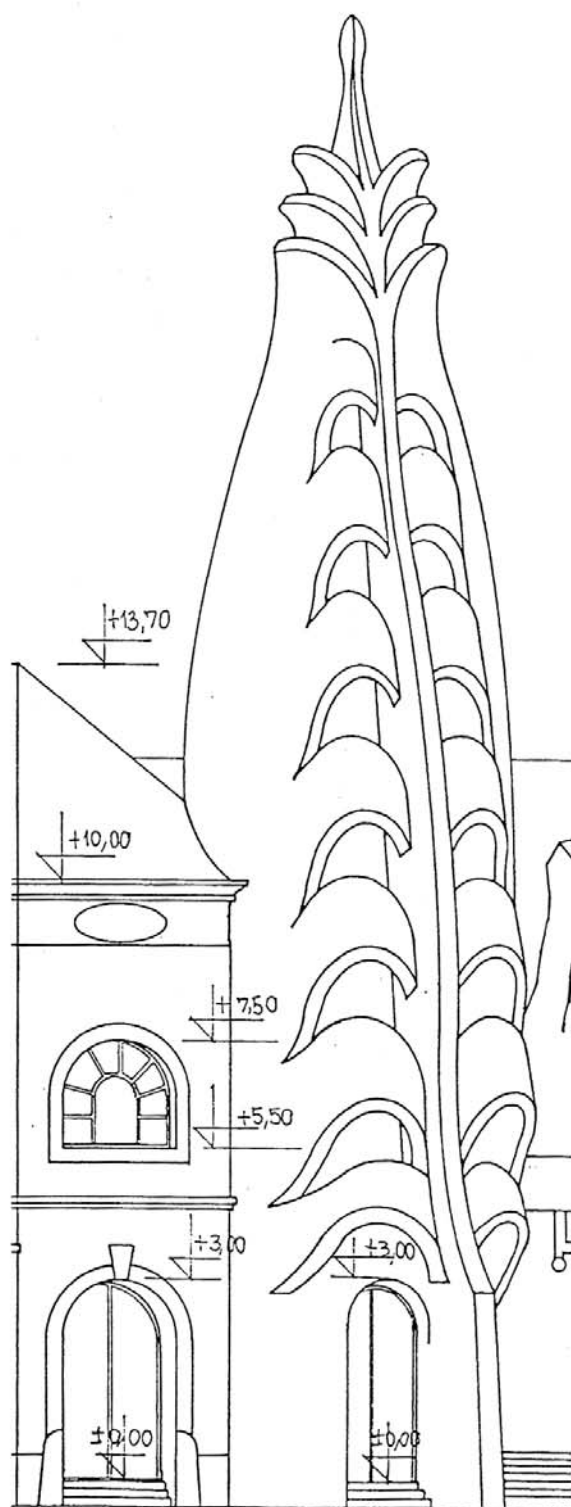
Josef Krichuber metszete, 1860

BESZÉLGETÉS MAKOVECZ IMRÉVEL

1991. július 10.

Gerle János: Milyennek látod ma az építészeti társadalmi helyzetét, feladatát, lehetőségeit, különös tekintettel a főépítési munkára?

Makovecz Imre: Az első, ami eszembe jut és aminek kimondása nélkül tulajdonképpen semmi, amit mondok, nem lehet érthető, hogy az elmúlt két évben a magatartásom, a gondolataim, az érzéleim, a világhoz való viszonyom alapvetően megváltozott. És ez nem áll másból, mint hogy meg kellett értenem, hogy az én számomra is elkerülhetetlen az, hogy meg kell halni. Ez a gondolat, ez a tudás és ez a belátás az ember magatartását minden részletében megváltoztatja. Az ember mindig tudja – körülbelül 18-19 éves korától tudja –, hogy meg kell halnia, azonban egy 56 éves korban létrejött hangulat és közérzet e tekintetben is alapvetően más, mint egy 18-19 éves emberé. Végleges és végletes állapot ez. Az embert összes ismeretének, korábbi reflexeinek teljes feladására kényszeríti. És ez a gondolat beleeszi magát mindenbe. Például az ember hajlamos automatikusan beszélni az emberiség történelméről, a világot hajlamos úgy látni, hogy a dolgok között összefüggések vannak, hogy olyan az egész, mint egy folyam, hogy beszél a múltból és beszél a jövőről. Az ember hajlamos gondolkodni azon, hogy mi az összefüggés a múlt, a jelen és a jövő között, és így tovább. Egy ilyen átalakulás, mint amiről beszélek, ezeket az automatizmusokat teljesen felszámolja. Megszűnnek ezek az automatizmusok, mint a viszonyom a saját nemzetemhez, a magyar történelemhez, a magyar történelembe való beágyazottsághoz, vagy hogy mi a feladata egy ma élő magyar embernek, meg hogy milyen lesz a magyar jövő. A magamfajta egy ilyen átalakulás után úgy gondolja, hogy egy nemzeti tagjai azok, akik vele egyszerre éltek a Földön. Megszűnnek a nemzeti határok, megszűnnek a folytonossági gondolatok, az ember nem hisz többé abban, hogy ezek a fogalmak és érzések öröklődhetnek, mert nem érdekli már az embert ez a dolog, hanem csak az érdekli, hogy vannak, akikkel itt most egyszerre él és aztán soha többé nem találkozik, és vannak, – akikkel, amikor nem élt itt a Földön nem találkozott, – akikről nem tudhat a világon semmit. Nem építhet az ember olyan természetesen és olyan magától értetődően az elődökre, és nem hisz abban, hogy az utódok órá olyan természetesen fognak építkezni. Hanem a világ másmilyen – véli az ember –, a Földön összefüggő, logikus rendben nem talál semmit, hanem arra kényszerül, hogy a saját személyiségén keresztül mélyre ásson, de nem tudja, hogy hova és nem tudja már, hogy honnan, és ott találjon meg valahol – bizonyos pillanatokban esetleg? vagy bizonyos fizikai és lelki konstellációban? –

A Szigetváron épülő kaszinó tornyainak terve, 1989

valamit, amit én nem tudok másnak nevezni, mint egy magára hagyatott lélek eleganciája. Elegancia, mert az embernek szembe kell néznie azzal, hogy hogyan kell meghalni. És az ember nem szívesen hal meg hörgő állatként, az ember nem szívesen hal meg úgy, hogy oda kell dobni az egyetlen biztonságot, az ént, amihez egy életen keresztül mindent kötött, és szembe kell néznie azzal, hogy ha másért nem, önmagáért, önmaga becsüléséért elegánsan haljon meg. És ez az elegancia az, amely az egyetlen fény, amely pillanatnyilag bennem él, és a többi nem érdekel. Valami kiutat keres az ember az örökletes szemlélettel szemben, az alapvető egzisztenciaváltozással szemben, a reális hitetlenséggel szemben, a reális kétségbeeséssel szemben. És nem tudom másként megfogalmazni, lehet, hogy nem teljesen jó ez a szó: elegancia, de pillanatnyilag nem nagyon tudok jobbat.

Gerle János: A méltóság, az valahogy...

Makovecz Imre: Igen, de nincs mire. Az elegancia, az szép, kedves és esendő. A méltóságot hitelesíteni kell tudni, és énnekem nincs semmim, amivel hitelesíthetnék egy emberi méltóságot magamban. Na most, ha ebből a beszélgetésünkre vonatkozó részt emelem ki, akkor talán érthető, hogy nem akarok megközelíteni egyetlen problémát sem úgy, hogy „az ország gondja”, nem akarok megközelíteni egyetlen problémát sem úgy, hogy „a szabad szellem megnyilvánulása”. Ezeket mind talminak, kezelhetetlennek és értéktelennek tartom ma már. Tehát, ha mondjuk arról beszélgetünk, hogy miért van szükség Magyarországon a főépítési tevékenységre, akkor, ugye, mindjárt az elején azt kell elmondani, hogy szépségében is milyen elegáns és milyen szellemi volt egy magyar település ahhoz képest, amilyen ma. És tudjuk persze az okát is, hogy szellemileg elegáns, szabad emberek társulását kifejező formákat vett fel valaha egy település, ma pedig lefokozott, méltóságában és lehetőségeiben lefokozott, alkalmazotti állapotban lévő emberi lények otthona. És ha azt mondunk, hogy bizony ez így nem jól van és hogy jó lenne, hogy ha az emberek szebb községekben és szebb városokban élnének, és jobbakká lennének az életfeltételek, akkor nekem nem szükséges ehhez a tevékenységhez semmilyen ideológia, hanem csak abból tudok kiindulni, hogy ha van ma Magyarországon elegendő ember, akinek nem tetszik az, ami itt van és ambicionálja, hogy olyan környezetben éljen ő maga, amelyik az ő kívánságainak, tetszésének jobban megfelel és azt is ambicionálja, hogy ezen a területen tegyen meg valamit – vagy mindent, amit a lehetőségei és a szándékai sugallnak –, akkor nagyon jó dolog az, hogy ha ezekben a tönkrement, minden koherenciától megfosztott településekben elkezd dolgozni. Abban biztos vagyok, hogy a településeken való főépítési tevékenységnek a fő iránya nem lehet a szépség, tehát hogy arra törekedjék, hogy egyre szebb házak legyenek, hanem a célja az kell hogy legyen, hogy a településen olyan szellemileg hiteles organizmusokat támasszon fel, amelyek a mostani politikai és gazdasági átalakuláson belül megvalósíthatók.

Na most ha ezt vizsgáljuk meg, akkor ez bizonyára nagyon súlyos konfrontációkkal, problémákkal jár, mert hiszen a jelenlegi gazdasági és politikai-társadalmi átalakulás súlyos konfrontációkat hordoz magában. Tehát ha valaki elmegy valahova főépítésnek, akkor nem az a feladata, hogy majd ő megmondja, hogy milyen a szép ház, meg hogyan kell a régi házaknak a homlokzataira visszatenni a díszeket, meg hogy hogyan kell szép közvilágítást csinálni az ostoba, exhibicionista, leninista elektromos hálózattal szemben, hanem az, hogy hogyan lehet elkezdni egy olyan életet egy településen, amely majd ki fogja termelni és magával hozza természetes hozzáadékat: egy értelmesebb és méltóságosabb életet. Tehát a főépítésnek nem elsősorban az a feladata, hogy megmondja, mi a szép ház és ezért vitakozzon nála képzetlenebb vagy tájékozatlanabb emberekkel, hanem hogy olyan előkészítő munkát végezzen a településeken a polgármesteri hivatalok mellett vagy azokon belül, ami lehetővé teszi azt, hogy az emberek a bennük szunnyadó vágyaknak megfelelően magasabb rendű életet tudjanak élni. Ehhez néhány alapvető dolog hozzátartozik. Meg kell szűnnie annak a fogalomnak, hogy személyi tulajdon és természetes magántulajdonnak kell felváltania. Biztosítania kell a társadalomnak azt, hogy elidegeníthetetlen legyen a magántulajdon. Azt érezze egy ember, hogy az, amit ő magának megcsinál, az örökre készűl és nem addig, ameddig engedik. Ez azért fontos, mert az építészet mindig is fogja hordozni az egyetlen menedék, az egyetlen otthon, a múlandósággal szembeni maradásosság látens princípiumait, amelyek nélkül nincs is építészet. Az építészet öröklétet hazudik.

Gerle János: Ez, amit mondasz, elég gyökeres ellentmondásban van azzal, amivel kezdte a beszélgetést. Ami tehát különös, hogy azt mondtad, hogy tulajdonképpen a meghalás eleganciája az egyetlen támpont...

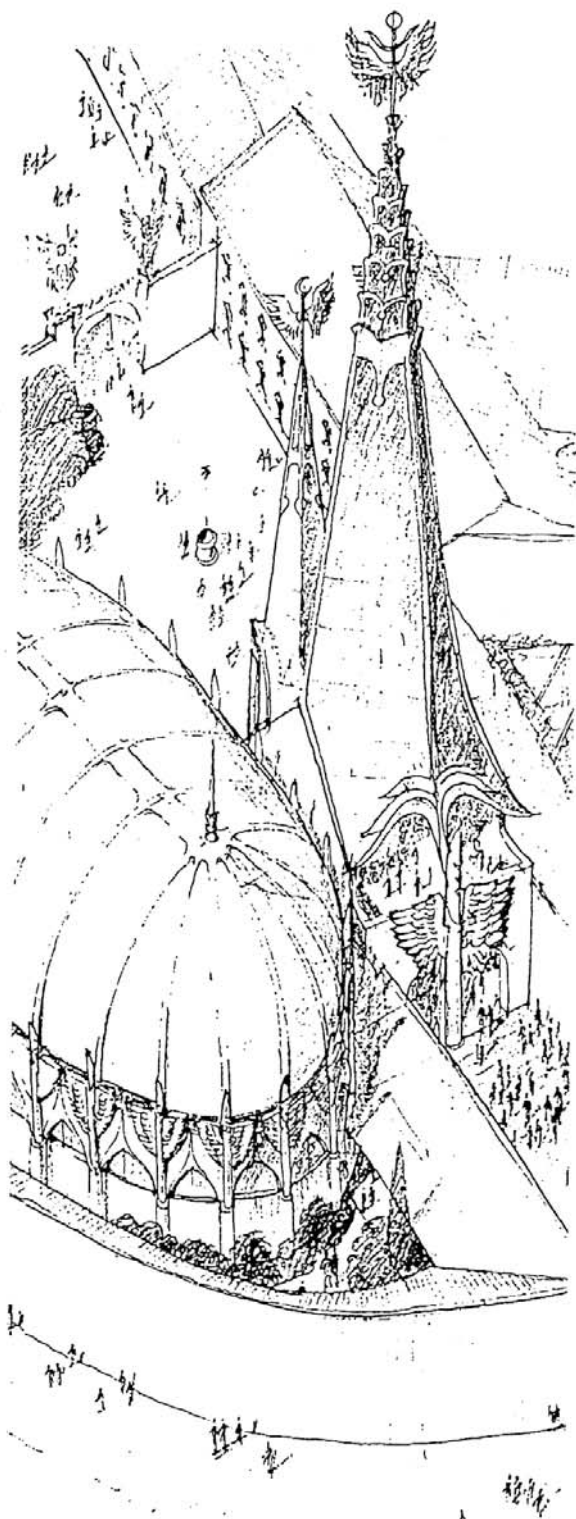
Makovecz Imre: Nekem...

Gerle János: Hát igen, de ez mindenkire vonatkozik.

Makovecz Imre: Hát vonatkozik, ha egyáltalán megéli ezt, amit én most elmondtam, ha egyáltalán az életében rá fog erre jönni.

Gerle János: Igen, csak hát amikor te valakinek tervezel egy házat, melyben az öröklét biztonságát akarod vele érzékeltetni, akkor megnehezíted az említett eleganciának az átélését vagy eltereled róla a figyelmet.

Makovecz Imre: Én úgy éltem le 56 évet, vagy 54-et, hogy nem hogy fel sem merült bennem az, hogy az ember múlandó, hanem természetesnek vettem azt, hogy én örökkévaló vagyok. Annak ellenére, hogy a tudatomban benne volt az, hogy megszületünk és meghalunk. És a kereszténységből és mindenféle emberi hitből és vallásból azt tanultam meg, hogy az emberi lény központja örökkévaló. Az

A Temesvárra tervezett, az 1989. decemberi mártírok emlékének szentelt református templom távlati képének részlete, 1991

meg sem fordult bennem, hogy lehet, hogy ez nem így van, hogy az emberi lénynek – hogy élni tudjon ezen a Földön – szüksége van arra, hogy lényegét el ne veszítse, tehát hogy önmagát örökkévalónak tudja meg, ismerje meg. A szörnyű paradoxon az az, hogy minél jobban sikerül ez a dolog, annál jobban megérti, hogy az az én, amiről szó van, arról nem tudja, hogy az micsoda. Hogy csupán kegyelemből él ez az örökkévalónak hitt valami. Bonyolultnak látszik persze ez az egész ügy és ellentmondásosnak. Elismerem, hogy ahogy az előbb mondtam, a két dolog ellentmondani látszik, de vajon amíg itt vagyunk, és úgy érezzük, hogy halandók és örökkévalók vagyunk egyszerre, akkor vajon a pihenés nem maga az örökkévalóság-e? Tehát, például, amikor hazamegy valaki és nyugodtan akar lenni, ami ellen a legnagyobb merénylet a televízió és a tömegkommunikációs eszközök, amelyek a pontszerű örökkévalóság élményét állandóan egy horizontális információs rendszerrel helyettesítik és azt mondják, hogy a földgolyó egy falu ma már és közel kerülnek hozzánk azok az események, amelyek távol vannak. És ez mind nem igaz, mert ezek az események nem kerülnek hozzánk közel, csak az informátorok kerülnek egyre beljebb és beljebb a mi lelkünkbe és helyettesítik belső egzisztenciánkat az ő álegzisztenciájukkal, illetve annak is csak a látszatával, mert informátoraink lehet, hogy zavartalan belső nyugalommal pihennek valahol, amikor nekünk azt kell hallgatnunk, hogy ők mit gondolnak a világról. Az építész – és nemcsak ezért – nem is hiszem, hogy másmilyen tud lenni. Az építészetnek az a része, amit *tektonikának* neveznek, ami földből van, ami a föld átalakult anyagaiból épül össze, az az erős vár, ha úgy tetszik. Gondolok persze a tizemeletes panelházakra is, ahol az örökkévalóságot lehetetlenség átélni, mert azt kell csak átélni, akár tud róla valaki, akár nem, hogy alatta-fölötte, jobbra-balra Krisztus helyett a többi ember él, ami persze lehet egy krisztusi gondolat is, ha úgy tetszik, csak én ezeket a gondolatépítményeket már nem sokra becsülöm.

Tehát, ha valaki elmegy falura vagy városra, és főépítési feladatot vállal el és ebben örömet leli, akkor feltételezhető, hogy az eredmények, amelyekről van is tapasztalatuk, hogy nem kicsik – akár Salamin Ferinek a Szerencsen, akár Ekler Dezsőnek másutt végzett ilyen munkájára gondolok, vagy akár a sajátjaimra, amelyek meglehetősen csúfos politikai vereséggel végződtek Pakson is, a Bakonyban is a pártállammal folytatott küzdelemben, hogy a munkámat ne tudjam tovább folytatni. Ezek az eredmények a főépítésznek jók az én mostani szemléletem szerint. A jutalmát abban kapja meg, hogy értelmét látja annak a tevékenységnek, amit végzett. Tehát ha a főépítésznek örömet okoz az, hogy a jelenlegi állapotot, mondjuk például a szemétszállítás állapotát megváltoztatja, ha el tudja érni, hogy szétválogassák a szemetet és a megfelelő helyre vigyék holnapról vagy holnaputánról kezdve, vagy például hogy a járdákat kiépíti, hogy az emberek ne a sárban botladozzanak, hogy ha kiépít egy olyan rendszert, ami lehetőséget biztosít arra, hogy a falu fejlődni tudjon. Mert

pillanatnyilag a külterületek és a belterületek elválasztása egy imperialista központi hatalom tevékenységének eredménye, minden településnek túl kicsi a belterülete, mert a térszerek és állami gazdaságok körbe szorították a településeket, tehát fejlesztési lehetőségük a községeknek nincs. Ha a főépítész ráhajt arra, hogy visszakozerásra kényszerítse a szövetkezeteket és olyan megfigyeléseket erőltessen ki, amelyekben a községek fejlesztési lehetőségei, sőt közhasznú földterületei! folszabaduljanak, ha ezt eléri, akkor a községekben elkezdődik egy közös gazdasági gondolkodás, mert ugye a falusi legelő fogalma, a falusi erdő fogalma, a falusi tartalékterületek fogalma, az azokkal való gazdálkodás, azoknak a bevételi lehetőségei, azok mind lassan kifejleszthetnek egy koherens közösségi gondolkodást, de csak érdekek mentén. Ha egy főépítésznek ez a szenvedélye, hogy ebben támogasson egy községet, és segít a közösség megválasztott vezetőinek, hogy gondolkodjanak vele azonos módon, hogy megalapozhassák egy település közösségi fejlődésének lehetőségeit, tehát két oldalról, az egyéni érdekek mentén és a közösségi érdekek mentén kialakuljon egy szellemiség, egy csoportlélek vagy csoportszellem, amely nélkül lehetetlen a község sajátos koherenciáját létrehozni. Ha képes az alvó, tönkretett, rossz álmokkal és rossz múlttal rendelkező településeket tulajdonképpen szellemileg és teljes szervezetében újjáépíteni, akkor ennek a jutalma a tevékenységben magában van benne. És nem gondolok arra, hogy ez az országnak jó, nem gondolok arra, hogy ez a múltat most újra közel hozza, nem gondolok arra, hogy ez valamilyen morális áldozat is, hogy mit számít az utánunk jövő generációnak egy ilyen falusi főépítész, mert megöregedtem és Weöres Sándorral vagyok ma már egy vágányon, aki ezt mondta: „Nem érdekel az utókor, most már lefejszem.” S igaza volt.

Gerle János: A főépítész hogyan képes erre a feladatra? Mindezeket, amiket elmondta, se nem tanulta, se a gyakorlatában eddig nem tapasztalta. Elegendő-e az, hogy kedvvel csinálja, hogy ambicionálja?

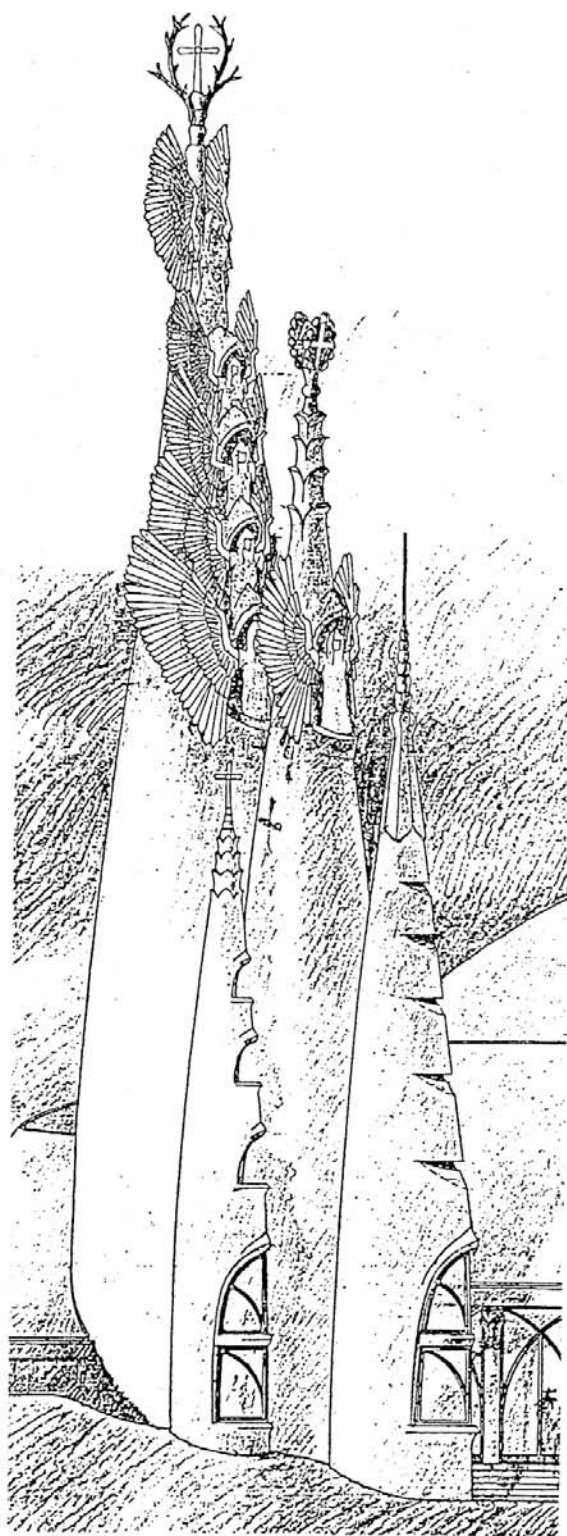
Makovecz Imre: Nem elegendő. Természetesen ehhez, amit én elmondtam, ehhez egyrészt mindazoknak a szabályozóknak az ismerete szükséges, amelyek mindeddig szabályozták ezeket a területeket. Tehát az általános irányítással kapcsolatos tennivalókat, a részletes rendezési terveket stb., mindazt, ami a településfejlesztéssel vagy a területrendezéssel kapcsolatos ismeret, azt el kell sajátítani. Ezen kívül olyan általános szellemi ismereteknek is birtokában kell lennie, amiket valakitől meg kell tanulnia. Valakitől, aki tudja, hogy miért szükséges a szemetet összegyűjteni, miért szükséges a temetőket rendbehozni és átalakítani, a tervtervek alapján készült ravatalozókat lerombolni és olyan ravatalozókat építeni, amelyekből el lehet tisztességesen temetni egy embert, hogy miért szükséges a temetők karbantartása és miért szükséges, hogy a szemetlerakó hely és a temető között nagy távolság legyen, hogy az az analógia ne

tudjon működni, hogy ugyanúgy szemét a halott, mint az üres konzervdoboz. Mert ez van most, ez alakult ki automatikusan. Miért automatikusan? Azért, amiért a Fővárosi Temetkezési Intézet is a fővárosnál a közmű főosztályhoz tartozott és tartozik, ahová az ürülék eltávolítása. Mert a bolsevizmus úgy gondolta, hogy ez így helyes. Mert ez a vulgármaterializmusból egyenesen következik. És az én szemléletem vagy szemlétem a mindenkori főépítész szemlélete nem lehet ezzel azonos. Kell, hogy mindezzel szemben szempontjai legyenek. Meg kell ismernie például a felvállalt településen a régi tulajdonviszonyokat: hol volt a közös legelő, hol volt a vásártér stb. Nem azért, hogy azt most nosztalgikus alapon visszaállítsa, mert nem is lehet visszaállítani, mert közben minden megváltozott. De ahhoz szükséges, hogy megismerje, hogy alakult ki szervesen egy település, a mindenkori érdekek és indokok, a régi konstrukció összetevői hogyan is hozták létre a települést, mint egy organizmust. Ezt meg azért kell megismernie, hogy ennek analógiájára képes legyen egy új rendszerben a településalkotó összefüggéseket látni, amelyeket egyébként képtelen volna, nem lenne áttekinthető.

Na most, természetesen, bizonyos tudásra van szüksége, nem is kicsi tudásra, ahhoz is, hogy képes legyen befolyásolni, meggyőzni azokat a választott testületeket, amelyekben a bolsevizmus pillanatnyilag mint egy moslék él; összegzaggyált gondolatokkal, megsértett és kegyetlen érzésekkel és vágyakkal élnek az emberek, egymásnak esve próbálnak nekiállni valamit rendezni az életük körül, és nincsenek hozzá szempontjaik, mert hogyan is lehetnének. Ugyanezt persze elmondhatam volna egy polgármesterről is, de hát őket én nem befolyásolhatom, egy főépítész esetleg igen, mert a *Makona* és a Kós Károly Egyesülés elkezdte felvállalni ezeket a feladatokat. Ma a *Makona* Egyesülésből már nagyon sok helyen van főépítész. Ugyanígy Bodonyi Csabák egymás közt felosztották Borsod-Abaúj-Zemplén megyét és ők ott főépítészként próbálnak meg valamit csinálni, amihez, hangsúlyozom, kedvük van, amiben örömet lelik. És azt hiszem, hogy az olyan településeken, ahol ezt a gondolatot jó akaratú nem fogadják el, ott nem is szabad főépítésznek lenni, mert lehetetlen olyan településen dolgozni, ahol nem gondolják azt, hogy ez fontos. Arra nem érdemes időt pocsékolni, hogy meggyőzzenek embereket, akiket holnap leváltanak, és nem történik semmi.

Gerle János: Az az egész közösségfejlesztő munka, amelynek része volt a faluház-építés, az most hogy illeszkedik ebbe a folyamatba, hogyan vihető tovább? Régebben említetted, hogy maga a faluház, amely a 70-es évek végén szükségszerű lépés volt, az önmaga lehetetlenségéhez vezetett, mert segített abban, hogy megszűnjön az a kényszer, hogy mint egyedül lehetséges közösségi formát kelljen megteremteni.

Makovecz Imre: Sajnos, pillanatnyilag – nem mindenütt, de az esetek nagy részében – csak súlyos konfliktusokról és átmenetileg megoldhatat-

A Budapest, gazdagréti lakótelepre tervezett római katolikus templom és közösségi ház homlokzatának részlete, 1991

lan problémákról tudok beszámolni. Ugye, mert jól mondtad, a 70-es években nem azért építettünk faluházat, hogy legyen, hanem azért építettünk faluházat és azért szerveztük meg a közösséget annyira, amennyire azt lehetett abban az időben, hogy az automatikusan működő centrális vezetéssel szemben a falvak belső feltámadását segítsük elő. Mi ezért fontosabbnak tartottuk az egyesületet, és csak az egyesület mentén a faluházat. A faluházakról azt lehetne mondani, – nem teljesen igaz ez, de hát az esetek felénél mégiscsak így van, – hogy azért építettük őket, hogy látható eredménye legyen az emberek csoportosulásának, amit a hatalommal szemben hoztak létre. Tehát az egyesületek nagyon sokáig a hatalom látható és nem látható gáncsoskodásai és akadályozása ellenére jöttek létre és működtek. Nem volt ez olyan egyszerű. Most, hogy megvoltak a szabad választások és vidéken új közigazgatás keletkezett, megszűnt ennek a partizánstratégiának a létjogosultsága és az egyesület pillanatnyilag elvesztette azt a jelentőséget, amellyel korábban bírt. Mert, ugye, megválasztották a saját legitim vezetőiket és most már nem szükséges, hogy legyen a tanácselnökkel és bandájával szemben egy egyesület, amelyik úgy gondolja, hogy sokkal több joggal képviseli a falu közösségét, mint az a tanácselnök, akit valahonnan odahoztak. Most már saját polgármesterük van, és így az egyesület ezt a korábbi funkcióját elvesztette. Magyarországon kialakult egy hangulat, hogy jön a szegénység, jön a kiszolgáltatottság, nem törődik velünk senki és így tovább, és a mai falu hiába kap több pénzt, mint régen – nem beruházásra, hanem a fennmaradásra –, vagy ugyanannyit, mégis az van, hogy borzasztó nagy a szegénység és lehetetlen a faluházat fenntartani, minden pénzbe kerül, és az egyesületek, amelyeket mi segítettünk létrehozni, nagyobb részt csak vegetálnak vagy lényegében megszűntek. Ugyanakkor az új polgármesteri hivatalok tájékoztatlanságukban vagy akár tájékozatlanságukban és koncepciójuk miatt ezt az egész ügyet másodrendű kérdésnek tekintik, sőt, olyanra is volt példa, hogy azokat a pénzeket, amelyek az egyesületek számláján voltak, amik tehát eredetileg a faluházak befejezésére és megépítésére voltak szánva, megkísérelték elvenni azzal, hogy ez felesleges, hiszen a legitim vezetés úgyszólván jogosan és tisztességesen fog gazdálkodni ezzel a pénzzel. A hátsó szándék néhány faluban konkrétan az volt, hogy „sokkal fontosabb” dolgokra fordítsák a pénzt, mint a faluház befejezésére, az ráér, majd meglátjuk, hogy azzal mi lesz. Összefoglalva: van egy átmeneti zavarodottság, főleg, azt mondhatom, hogy vidéken, úgy, hogy a korábbi általános félelmi állapot is megmaradt. Azok az akcióink, amelyek azt célozták, hogy olyan csoportpszichológiai egységek jöjjenek létre, hogy ne lehessen szétverni ezeket a településeket, hogy életrevalóságukat önmaguknak képesek legyenek bebizonyítani, ezeket a jelenlegi átalakulás – legalábbis átmenetileg – veszendőbe vitte. Nem véletlen tehát, hogy nemcsak pénz nincs a MAKONA által korábban tervezett 18 félkész állapotban lévő faluház befejezésére, hanem hit és akarat sincs. És meg kell tudni várni azt az időt,

persze nem tétlenül, amikor meglesz – szerintem hamarosan – annak a lehetősége, hogy ezeket az épületeket befejezzék és olyan új tartalom kerüljön beléjük, ami kívánatos.

Ez az új tartalom szerintem úgy hangzik, hogy kell, hogy hamarosan működő és érvényesíthető földtörvény legyen, szükséges, hogy a magyar mezőgazdaság és a vidéki lakosság mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi struktúrája kialakuljon, szükséges, hogy ezek a települések bekapcsolódjanak egy természetes regionális vagy országos hálózatba. Ezekhez azonban olyan információs rendszer kiépítése szükséges, amely egyrészt bátorítja az embereket, másrészt felvilágosítja őket arról, hogy a saját érdekeik mentén mi található. Tehát például, ha valaki málnát termel, akkor a művelődési házban szükséges, hogy egy olyan telefon és az ahhoz kapcsolt telefax és számítógép legyen, amelyek a málna értékesítési lehetőségeit percre pontosan közlik, és legyen ott olyan ember, aki ezt az információt képes átadni az érdekelteknek. Ugyanez vonatkozik a közlekedésre és a mindennapi tevékenységek minden területére. Ahhoz, hogy beinduljon az élet, egy olyan – bizonyos mértékig irányított – információs rendszer kiépítése szükséges, amely jelenleg teljesen hiányzik az országból. A faluház-hálózat erre alkalmas. Ez a feladata. Azonban a népművelők vagy azok a faluházat üzemeltető kis kuratóriumok – mert most már ilyenek is léteznek – önmagukat meg kell hogy erősítsék e tekintetben, alkalmassá kell tenniük magukat arra, hogy ezt a feladatot el tudják végezni. Itt látok lehetőségeket egy átmenet kiépítésére a régi művelődési ház-hálózat és az új egyesületi házak és információs központok között. Ez azonban komoly munka, amit el kellene tudni végezni, és a szervezeti feltételek ehhez pillanatnyilag nincsenek biztosítva. Miért? Mert Magyarországon a közművelődésnek van egy olyan központja, amely Kultúrakutató Intézet, illetve Közművelődési Központ néven, több igazgatóval egymás mellett párhuzamosan és afunkcionális tevékenykedik. A művelődési tárcának egyik legsürgősebb feladata a nevelés mellett ezeknek az intézeteknek a megújítása, olyan emberek kezébe helyezése, akik át tudják tekinteni a jelenlegi általános helyzetet és problémakört, és akik képesek hozzájárulni akár a PHARE-programmal karöltve, akár egyéb pénzforsorok igénybevételével az említett információs rendszer kiépítéséhez. És ez már nem a par excellence kultúra területe, tehát nem a zene, a képzőművészet, a népművészet és a hagyományörzés területén működő valami, noha én ezt is beleillesztem az egészbe, hanem valami más. És meg is vannak az emberek az országban, akik alkalmasak arra, hogy nagyon gyorsan kiépítsék ezt a hálózatot, megtalálják azokat a szálakat – legyen ez a hírközlési rendszereknek a vállalatai és intézményei, legyen ez a köztársasági megbízottaknak a hálózata, legyen ez a Magyar Építészeti Kamarájának a szervezete és még sok minden más –, akikkel koordináltan kell tudni elkezdni dolgozni ezeken a területeken. Pillanatnyilag nincs koordináció az országban, amit énszerintem egy újjáépítés alatt lévő ország nem engedhet meg magának.

Gerle János: Én úgy látom, hogy a törvények, amiket említettél korábban, amelyek ahhoz szükségesek, hogy helyreálljon a települések funkcionális struktúrája, ezek mintha nem tudnának megszületni. De ez ugyanakkor abba az irányba – abba a számomra egyedül kedvezőnek tekinthető irányba – viszi a dolgokat, hogy az emberek kénytelenek megpróbálni maguk megoldani a maguk problémáit. Ebben benne van az a konfliktuslehetőség, hogy „törvényen kívül” hozzák létre a maguk rendjét, amennyiben erre hajlandók és képesek. Így országos koordináció csak nagyon hosszú távon jöhet létre, de alapvetőnek tartom, hogy létre kell jönnie az emberekben a saját erőből való építkezés igényének és tapasztalatának. A törvények önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy az emberek igazi egymás közötti rendjét, tulajdonhoz való rendjét megteremtse és szabályozzák. Mintha a törvények késése az ehhez szükséges saját akaratot provokálná ki.

Makovecz Imre: Lehetséges, hogy így van. Bennem egy olyan képzet mozog, hogy a ma élő lakosság nagypapájának és papájának az életében történt az, hogy az országot kifosztották és a népet földönfutóvá tették. Nem a mostani embereket vették el, nem azokat, akiknek ma a gazdasági életben vállalkozókként kell működniük, nem velük történtek meg a jogfosztások, hanem az elődeikkel. Ez a generáció csak azt tanulta meg a korábbi generációtól, amelytől elvették a vagyonát, állatait elhajtották, deportálták és így tovább, hogy figyeljen arra, hogy az adott feltételek között hol van egy kis rés és azon úgy bújjon át, ne nagyon vegyék észre, hogy ő a saját érdekeit akarja érvényesíteni. Hogy csak akkor vegyen részt bizonyos érdekérvényesítésekben – például arra gondolok, hogy szerződést köt állattartásra –, amikor már világosan látszik, hogy ebből semmiféle baj nem származhat. Tehát tömegesen mozduknak rá a részekre, a gazdaságban adódó lehetőségekre az emberek, mert nagyon nagy biztonságra törekszenek. Nem azt tanulják meg, hogy jól meggondolják, hogy anyagi feltételeik és lehetőségeik, birtokviszonyaik mit engednek meg. Hogy legyen földtörvény, arra nem azért van feltétlenül szükségük, mert ez meg fogja váltani ezeket az embereket, hanem mert legális feltételeket biztosít egy másfajta gondolkodásmódra, mint amit megtanultak. Ameddig nincsenek meg ezek a feltételek, addig még csak ki sem próbálhatják az emberek azt, hogy hogyan kellene másként elkezdeni gondolkodni. Így csak úgy gondolkodnak az emberek, hogy bent vagyok a térszében, ott elvégzem azt, amit muszáj, de közben tudom, hogy abból úgyse tudok megélni, mert a mezőgazdasági ágazat veszteséges, viszont hogy ha énnekem hozza a tápot és én leszerződtem akármire, akkor ez jó a térszéknek és jó nekem is, nem is kell minden pénzt bevallanom az adózásnál. A dolog el tud menni valahol a kertek alatt, és így épült fel az elmúlt 20 évben ez az ország. Tehát hogy senki nem a saját szellemi ambícióját követte, hanem mindig tömegesen mozgott rá a dolgokra. Lehet, hogy ez nem teljesen reális, ahogy én ezt elmondom, csak nem tudom másként érzékelni azt.

hogy nem látok összefüggést a mai társadalom problémája és az 1950-es évek kifosztása között, mert más generációról van szó. Tehát nem lehet abból kiindulni. Abból kell kiindulni, hogy ezek az emberek, akik most élnek, ezek hogyan tudnának egy számukra megnyugtatóbb, elviselhetőbb, ugyanakkor nagyobb kockázatokkal járó életvitel felé fordulni. Tehát például, ott vannak az öreg gyümölcsösök valahol, mondjuk a Dunántúlon, és ott rohad meg a fákon a gyümölcs, mert nem fizetik meg, hogy összeszedjék, nincs, aki elvigye, nincs, aki feldolgozza, valójában üres az ország. Centralizált hadigazdasági rendszerre beállított ország ez pillanatnyilag, ahol még a konzervgyárak is csak nagyban tudnak gondolkodni, és kicsiben semmi nem működik. Tehát, mondjuk Zalaegerszegen 40 Ft egy kiló alma, és onnan 3 km-re ott rohad meg az alma a fa alatt. Én nem vagyok hajlandó és nem vagyok képes és nem is akarok olyan közgazdasági fogalmakban gondolkodni, hogy erre azt mondhasam, hogy hát ez érthető. Ez számomra sose lesz érthető, mert amikor egy kisgyermeknek almát kell adni a kezébe és ezt az almát valaki nem tudja megvenni a gyerekének, és ugyanakkor nincs joga bemenni egy 3 km-re lévő kertbe, mert az meg személyi tulajdon, ahol viszont nem szedik le az almát – ezt abszurditásnak tartom. Ameddig ilyen létezik a világon, addig ez egy hülyeség, én ezt nem tudom másként felfogni. És vidéken ez van. Tehát, mondjuk ott rohad meg a gyümölcs, de nincs a környéken egy szeszgyár. És ugyanakkor a bort hamisítják. De ugyanakkor a szőlőt sem lehet eladni. Ezek olyan anomáliák, amelyek csak az én agyamban anomáliák, mert egy hadigazdaságban ez a normális, az ilyesmi nem számít, egy hadigazdaságban pontosan ki van számolva, hogy mennyi az az alma, amiből levét kell csinálni a konzervgyárban, és kész. Most ebből kimászni, és a jeltelen katonákból, akiknek ráadásul még funkciójuk sincs, hiszen a hátsóországban kell szolgálniuk, bizonyos karaktert felmutató egyéni sorsokat építeni hogyan lehet – ez nem könnyű feladat. Ez nagyon lassan és nagyon nehezen megoldható feladat. És talán ehhez tud hozzásegíteni, mondjuk, egy ilyen faluház, ha teljesíti azt a feladatot, amit én az előbb elmondtam, hogy olyan információs központként működik, amely naprakész tájékoztatást ad az embereknek az önálló cselekvéshez. A naprakész információn túl még az is rá tartozik, hogy, mondjuk, pünkösdi bucsut szervez.

Gerle János: Ez a lassú folyamat, amelyet szükséges említettél, vajon milyen eséllyel tud végbe menni, amikor ebbe a vákuumba másfajta ideológia vagy információs struktúra áramlik be elég hevesen, amelyik valójában a személyes fejlődés ellen hat, mert másfajta egyenruhába bűjtött, de éppígy jeltelen katonákat csinál az emberekből?

Makovecz Imre: Igen, hát ez alapkérdés. Én nem tudom másként gondolni, mint hogy a sanszunk az, hogy túl vagyunk egy diktatúrán és megyünk bele egy másik diktatúrába, és most olyan szerkezetet kellene építenünk, amely képes bizonyos

értelemben ellenállni az új diktatúrának, és bizonyos mértékben feldolgozni azt, ami idáig történt velünk. Az ember elszenved vereségeket és sikereket el át, és vannak jó percei és vannak szörnyű átmeneti percei, amikre nem is tud visszaemlékezni, és amik még rosszabbak, mint a kellemetlen percei. Az ember úgy él, hogy valahogy jóvátételt szolgáltat önmagának és esetleg közvetlen környezetének ezek miatt a dolgok miatt. Nemcsak azt akarja, hogy holnap jó legyen, mondjuk, szemben a közöspiaci támogatott mezőgazdaság vámbestialisásával, hogy akkor hogyan fog a magyar mezőgazdaság dolgozni és hogyan fog a magyar ipar egyáltalán valamit is termelni. Az ember úgy él, úgy beszél, hogy jóvátételeket fizet önmagának az előző napi kudarcokért, úgy akar élni, hogy kedve legyen élni és nem akarja, hogy összetorlódjanak megbocsáthatatlan történetek, az ember törekszik a megbocsátásra még önmagával – különösen önmagával! – szemben. Tehát a holnapi cselekedetemben a mai bajaim és sikertelenségeim helyreállítására is benne van, azaz ha az emberek Magyarországon valamit létre akarnak hozni, akkor tudva tudatlanul olyasmiket fognak akarni, amikkel igazságot szolgáltatnak saját maguknak az elszennvedett megaláztatásokért, a kisemmizettségért, a szürke arcért, a lemeszelt szívekért, az évekért, melyekben nagyon rossz volt élni, mert sunyin kellett élni. Szóval én nagy megértéssel vagyok azokkal a tehetetlen, éjszakába nyúló vitákkal szemben, amiket az új önkormányzatok folytatnak, mert azokban – lehet, hogy túlságosan poetikus ez – az el nem mondott mondatok hangzanak el, amelyeket nem lehetett elmondani, és most összetorlódhatnak, és nem lehet megúszni, hogy a tehetetlen fecsegésekben és egzisztenciális zavarodottságban és megfélemlítettségben és régi viszonyok továbbélésében és újak keletkezésében kinlódjanak az országban az emberek. Nem lehet megspórolni ezt a dolgot, mert ebben ez a bizonyos mindennapi jóvátétel is benne van, és legalább annyira hozzátartozik a realitáshoz, mint a racionális ügyintézésnek a sora. Nem lehet megúszni. Ahogyan a pszichológusok is kitalálták a kiborult vagy lelkibeteg emberek számára a csoportterápiát, amelyben semmi más nem történik, mint hogy agyremekkel küzdő emberek egymással beszélgetve próbálják meg egymást megérteni, és nem is veszik észre, de közben jóvátételt nyújtanak egymásnak a nyomorúságukban. Ez történik pillanatnyilag Magyarországon. Hát ilyenkor persze, amikor az ember ezt látja, hogy ez így van, rendkívül fájdalmas az, hogy vannak az országban olyan emberek, akik ezt nem veszik észre vagy nem törődnek vele, vagy ezt a dolgot lenézik, vagy még lovat is adnak az önmargangolóknak alá, a gyanúsítgatónak, fecsegők alá, hogy ellentéteket szítsanak az emberek között, rossz hangulatot hozzanak létre. Gondolok a magyar sajtóra és mindazokra az emberekre, akik valamilyen oknál fogva úgy érzik, hogy nekik ez az érdekük, hogy így kell csinálni ezt az egészet. Nincs túl sok megértés bennem irántuk, mert ha ez nekik jó, akkor egyszerűen nem is értem, hogy vajon mit gondolnak a saját életükről.

Vámosi Nagy István A KISSVÁBHEGYI WALDORF-ISKOLA 1926-33

/második rész/

Az alapkövetelmények alkalmából írta Steffen a következő költeményt:
GRUNDSTEINLEGUNGSSPRUCH⁵
für die Schule Rudolf Steiners in Buda-
pest

Wir stehen da, die Stätte zu errichten,
die gottgewollten Erdenzielen dienen soll.

Voll Dankbarkeit
betreten wir den guten Grund der Erde.
Mutvoll herzlich bewegt
atmen wir die waltenden, heilenden Kräfte
der Luft.

Treu des Geistes wahren Wegen
schauen wir im All das Licht der Welt.
Das Bild der Menschheit, das der Himmel
uns vertraute,
sei jetzt der Erde eingesenkt
als Keim,

der wachsen, blühen, Früchte tragen soll
in Kinderseelen.

Wir Lehrende, die in Liebe Schüler erzie-
hen,

sie heilen, wenn sie krank,
sie stützen, wenn sie schwach,
auf dass alle wahre, schöne, gute Men-
schen werden, wir wollen selbst uns
immerdar erneuern.

Wir tun es, wenn wir selbst zum Haus
des Wortes werden,
nur dann errichten wir auf rechte Weise
diese Stätte.

Ja, so sei es!

Áttértek a tanárookra és nevelőkre. Édesa-
nyámmal közösen csaknem hiánytalan
jegyzéket készítettünk azokról, akik a hét
év során pedagógiai tevékenységet fejte-
tek ki az iskolában. (Az már nem derül ki
a névsorból, hogy ki mikor érkezett és
mikor távozott. Erre nem emlékezünk
pontosan.)

Klassenlehrer-ek:

Werner Lamartine,
Dr. Brestovsky Károly
Hanna Steiner
Erika Mayer
Minna Schuster
Binét Klára
Hock Erzsébet
Hadnagy Sári
Potondy János
Homola Adél

Nevelők:

Hildegard Obstner
Willy Schulz (tanított is)
Eugen Huhne
Edith Schieb (kézimunkát is tanított.)
Káthe Eisenmenger
Else Hummel
Marianne Kollondorfer
Maria Waldbauer
Lissy Lederer

Hittanárak:

Andor Lenke

Euritmia tanárok:

Gretel Poch
Hans Relpert (más tárgyakat is tanítottak.)

Zongoratanárnő:

Papp-Kovács Elvira

Igazgatók:

Kenessey Jozsef
Jankovich György és felesége
A harmadik maradjon névtelen.

A felsorolt pedagógusok közül csak azok-
nál időzöm, akik huzamosabb időt töltöt-
tek a Kissvábhegyen. Ahogy a névsorból
is kiderül: többségükben német ajkú
antropozófusok. Mielőtt Pestre érkeztek,
már tanulmányozták a Waldorf-pedagó-
giát. Mindnyájuk közül kiemelkedett a
többször említett Werner Lamartine.
Édesanyám mellett őt tekintették szülő-
k és gyerekek egyaránt az egész intézmény
lelkének. Kivételes képességekkel és neve-
lői varázsszával rendelkezett. 26 éves volt,
kellemes megjelenésű, vidám, barátságos,
áldozatkész; (kadetiskolába járt), aki
pontosan futott, ugrott, sziklát mászott,
úszott, evezett, kézilabdázott, teniszezett.
Franciaországból menekült hugenotta
családból származott és csaknem anya-
nyelvű szinten beszélt franciául. (Angol
tudása még külön fokozta az írása táp-
lált megbecsülést.) És mindennek a tete-
jébe ezermester-féle is volt, aki éppen úgy
értett sebek bekötéséhez, mint ahogy
tudta, mit kell tenni rövidzárlat esetén...
Szellemi arculát az jellemezte, hogy sokré-
tű művészi képességeit csak a gyermek-
nevelésre összpontosította. Ámbár fuvola-
zott, hegedült, szavalt, szép, érces cse-
ngésű bariton hangon énekelt, dús szín-
fantáziával rajzolt és festett, meg se for-
dult a fejében, hogy művészi adottságai-
val a nyilvánosság elé lépjen. Minden
tudását az órákba ömlesztette. Ott aztán,
ha kellett, szavalt, rajzolt, énekelt, és
amiért mi, gyermekek nemcsak szerettük,
hanem valósággal bálványoztuk: lebilin-
cselő módon tudott mesélni.

Egyszer Grimm, Hauff vagy Andersen me-
sét; mások mondákat, legendákat, bib-
liai történeteket. Részletesen elmesélte a
Nibelung-ének szerteágazó cselekményét,
a Waltari-líredet; tüzetesen megismertett
bennünket a germán mitológiával (a gö-
röggel házagosabbban), röviden: még aka-
dozva olvastunk, gyenge lábon álltak ele-
mi tudományos ismereteink, de az ún.
művelt felnőtteknél már többet tudtunk
Odinról, Walhalláról, Thorról, Frearól,
Siegfriedről, Brünnhildéről, Guntherről,
Hagenről... a Grál-legenda kapcsán:
Parsifalról, Amfortasról, Kundryról,
Lohengrinről, Telramundról... De fennkölt
történeteket hallgattunk Asszisi Szent
Ferencről, Szent Kristófról, a Wartburg
várában élt Árpád-házi Szent Erzsébet-

ről... a keresztes hadjáratokról, Krisztus
síjáról. Karácsonykor és húsvétkor az
ünnepekhez méltó elbeszélés adta meg az
órák áhitatát. Lamartine árasztotta be-
lénk az örökbecsű szellemi értékeket.

Fel-alá járt a teremben, és amit szóban
mesélt, rajzokkal illusztrálta. Sok értékes
tulajdonsága mellett jó színészi adottsá-
gokkal is rendelkezett. Feszültséget, drá-
mai tetőpontokat, lírai rezzenéseket tá-
masztott és közben színes krétákkal ké-
peket rögtönzött a táblán, hogy az esemé-
nyeket vizuálisan is megelevenítse. Tör-
pék, óriások, sellők támadtak életre szí-
münk láttán. Ha Siegfriedről mesélt, gyö-
nyörű erdőt rajzolt, s benne a sárkányt és
barlangját... Ha Trisztán és Izolda szomo-
rú történetét beszélt el, tenger jelent meg
a táblán és hajó ringott a vizen...

Parsifal vándorlásai kapcsán fenséges
Grálpalota tárult elénk... de éppen így
lerajzolta Lohengrint, a hatálylovagot,
amint sajkáján Brabant városa felé köze-
ledik, hogy az igaztalanul vádolt Elzáért
megvívjon...

Ezekre a mesékre legtöbbször szombat
delelőti került sor. Lamartine három mű-
vészeti ágat egyesített bennünk: irodal-
mat, színjátszást, képzőművészetet és
több gondolata szemléletünk pillérévé
vált. Ő pedig minden porcikájában az ide-
ális Waldorf-iskolai tanárt reprezentálta.
Az írás-olvasás történetét művészi oldal-
ról könnyítette meg. A betűket különböző
történetek kapcsán véste emlékeztünk-
ben Ma, több mint hatvan év után is
tisztán látom a táblán tündöklő H-betűt.
Különös történet fonódott köréje, amelyet
tanárunk szokásához híven lerajzolt.
Szerepelt benne Himmel (ég), Hölle (pokol)
Hütte (kunyhó), Hirt (pásztor), Himmels-
tor (mennyei kapu)... Így támadt életre
bennünk a H-betű: meséből és rajzból.
Jóval később, amikor már a német he-
lyesírással bajlódunk, megkérdeztük
Lamartine-t: miért írnak a németben
annyi szót nagybetűvel? Lamartine nem a
szokványos magyarázatot adta, hogy a
németben a főneveket nagybetűvel írják,
mert ilyen válasz a 8-9-10 éves gyermek
számára homályos absztrakció, hanem
azt mondta: németül mindent nagybetű-
vel kell írni, amit Isten és az ember te-
remelt. Ebből világosan megértettük,
hogy az Eget, Földet, Napot éppen úgy
nagybetűvel írjuk mint Ásót, Kapát, Lab-
dát és Biciklit, mert előbbiek Isten,
utóbbiak az ember alkotta. Ezzel a
magyarázattal beértük, amíg nem tanul-
tuk meg pontosan, mit jelent főnév, mel-
léknév, ige, jelző.

A német nyelv valósággal ragadt a gyer-
mekekre. Különösen az internátusi lakók-
ra. Megtörtént esetet mondom el. A 9 éves
Sándor egy árva szót sem tudott németül,
amikor a Kissvábhegyre került. De alig
két hét után már fülem hallatára az a
panaszos mondat pattant ki a száján:

"Fräulein Waldbauer, der Gyuri hat mich so meggelökni, dass ich bin gegurult bis zum diófa." A meggelökni-ben és a "gegurult"-ban már benne rejlik a német mondatszerkezet. Három hét leforgása után Sándor azt is tudta, hogy a diófát Nussbaumnak mondják; néhány hónap után pedig már folyékonyan beszélt németül.

A legtöbb szülő hamarosan megbízonyosodott róla: A Kissvábhegyen olyasmint tanítanak, amit az ország egyetlen iskolájában sem; de ezzel a felismeréssel párhuzamosan arra is ráébredt, hogy amit viszont mindenütt megkövetelnek, a kissvábhegyi Waldorf-iskolában háttérbe szorult.

Werner Lamartine érkezett első német Waldorf-tanárként a Kissvábhegyre - mint említettem - 1926 szeptemberében, és őt követték a többi kollégák és kolleginák: a stuttgarti származású Margarethe Poch, az euritmia tanár. Alig múlt húsz éves. Bájós külsejével és megnyerő modorával egy villanás alatt megbabonázta a szülőket, s rokonszenves lényen keresztül még azok a rakoncátlan fiúk is helyell-közébe megkedvelték az euritmia, akik egyébként sok borsot törtek a tanárok és nevelők orra alá. Iskolai ünnepségeken mint előadóművész is fellépett: Magyarországon elsőként! Szülők és növendékek tehát az ő magas színvonalú interpretációjában ismerkedtek meg az euritmiaival. - Dr. Brestovsky Károly azért jelentett áldást az iskolának, mert mint német ajkú erdélyi száz magyarul is tudott, sőt bizonyos szinten angolul és franciául is beszélt. - Willy Schulz művészi képességet - akár Lamartine-ét - több irányba ágaztattak. Festett, rajzolt faragott, kellemes hangon énekelt német dalokat és önmagát kísérte zongorán, persze amatőr szinten. Népszerűségét fokozta, hogy a gyermekek kitörő öröme egyfajta bábszínházat létesített, amit Schattentheaternek nevezett. (Mi jobb magyar elnevezés híján árnyékszínháznak neveztük és a német tanárok nem értették, hogy miért kuncogunk közben.) Schulz maga mozgatta a papírosból kivágott bábuakat és meglevenítő erővel beszélt helyettük. Sok értékes előadása közül Ali baba és a negyven rabló harsogó sikert aratott.

A magyar tanárokkal és tanárokkal azért nem alakult ki szorosabb kapcsolat, mert a városból jártak fel a hegyre és csak az órákon találkoztunk. Hálával gondolok Hadnagy Sára, Andor Lenkére, Binét Klárára, akitől később magánórákat is vettem és kapcsolatunk élete végéig tartott. - Halványan rajzolódni ki emlékezetemben Hock Erzsébet és Homola Adél arcvonásai. Annál jobban emlékszem Potondy Jánosra és ma is gyötör a lelkiismeretfurdalás, mert akkoriban támadt az a szokásom, hogy embereket elneveztek és ezt a rokonszenves, buzgó fiatal tanárt nevének különös csengése miatt "Hopopop"-ra keresztelték. A gyönyörű fényes sikert aratott, a fél iskola átvette, hiába tiltották.

A zongoratanítást végig a hét éven át Papp-Kovács Elvira látta el. Szokatlan alacsony termete egyesekben megkönyökdést, váltott ki, másokat nevetésre ingerelt. Mégis mindenki szerette, mert sugárzott belőle a szívósság. Ő maga nem volt virtuóz zongorista, de kifőnően értett

A kissvábhegyi Nagy-villa, az első Waldorf-iskola otthona

ahhoz, hogy a növendékeivel megszerettesse a muzsikát. (Engem az iskola bezárása után még három évig tanított és kapcsolatunk - éppen úgy mint Binét Klárával - haláláig tartott.

A bennlakó német nevelők közül Fr. Schiebra és Fr. Kollondorferra alig emlékszem. Csak azt tudom, hogy az utóbbit kissé hebe-hurgya természete miatt "Kolondor-bolondor"-nak neveztem, de minthogy nem beszélt magyarul, szerencsére sohasem tudta meg. - Fr. Eisenmengernek már akkor fehéren csillogott a haja; szép csengő hangon hegedült és szelid egyéniségéből áradt a gondoskodás. Ő vezette az óvodát, amely az iskola keletkezéséig bezárásáig működött. (A fennmaradt fényképeket is ő készítette.)

A fiúk nevelőnőjét Maria Waldbauernek hívták. Amilyen alacsonyra nőtt, annyi energia feszült benne. Tökéletes rendet és fegyelmet tartott. Szasszemével nyomban észrevette, ha valaki el akarta bliccelni a fogmosást vagy bármilyen turpisságot követett el. Ámbár izzig-vegyig gyakorlati lélek lakott benne, mégis gondoskodott róla, hogy ne csak fizikai rend és tisztaság uralkodjék, hanem szellemi élet is lüktessen a hálóteremben. A hosszú téli estéken szép mesékkel gazdagította képzeletünket. Tőle hallottam először Hauff a Levágott kéz c. háborzongató elbeszélését, ám a torokszorító epizódokat a gyermekek számára megszelídítette.

Waldbauer hagyta el utolsóként 1933 nyarán a Kissvábhegyi iskolát és internátust. Nem tudom, hogy utána hová sodorta az élet, de az biztos, hogy valamikor Salzburgba került, majd a háború után egy bajbajutott férfin úgy segített, hogy névházasságot kötött vele. Miután kihúta a csávból, elvált tőle és azóta Maria Rieger néven él az ünnepi játékok városában. Oszlopos tagja az ottani antropozófia társaságnak, s napjait olvasással és jótékony cselekedetekkel tölti. 1965 édesanyámmal együtt többször találkoztunk vele Salzburgban. Nem lakott messze tőlünk, s reggelente becsengetett hozzánk, hogy a takarításban, bevásárlásban vagy bármilyen más gyakorlati dologban segítségünkre legyen. Távozásakor édesanyám ránézett és annyit mondott: "Ich weiss, liebe Frau Rieger, das sie jetzt auf karitative Wege gehn." (Tudom, kedves Rieger, hogy maga most jótékony utakra készül.) Válaszul huncut mosoly csil-

lant meg az arcán, aztán elindult, hogy felkeresse azokat az ismerőseit, akik valamiben segítségre szorultak. Hosszú évek óta nem láttam őt, de mind a mai napig levelezünk. Most, amikor a sorokat írom, 90 éves.

Az iskola és internátus igazgatói teendőivel édesanyám szükségképpen magyart bízott meg, mert csak ő tudott érdemben tárgyalni szülőkkel és hatóságokkal. Felvillanó képekben jelenik meg előttem Kenessey Jozsef és Jankovich Gyuri bácsi alakja. (A Kissvábhegyen működő pedagógusok között akadtak olyanok is, akikre nem szívesen gondolok vissza, mert acsarkodásaikkal békétlenséget szítottak. Róluk nem szólok.)

Hogyan alakult az internátusi lakók egy napja?

Fél 7-kor megszólalt a gong. Ébresztő. Mosdás, öltözködés, reggeli. 8 órára mentünk át a másik épületbe, az internátusból az iskolába. Hozzávetőleg tíz perc alatt tettük meg az utat. A kert másik végébe kellett lépcsőn felmennünk, aztán keresztülvágtunk a kis fenyvesen és beléptünk a kijelölt tanterembe. (A tanár megérkezéskor - mi tagadás - nagy ricsajt csaptunk.) 8-10-ig, esetleg 11-ig tartott az epochának megfelelő tárgy. A további órák ésszerűen összeállított sorrendben következtek: egyik napon pl. hittan, euritmia, angol; máskor kézimunka (ami a gyakorlatban kötést vagy horgolást jelentett), francia, torna, furulyaóra, karéne... Az epochák váltakozása miatt az órend is szükségképpen módosult.

1 óra volt a tanítás. Lefelet menet szinten repültünk, száguldottunk, gyakran versenyben... majd kézmosás, ebéd... étkezés előtt rövid imádság... A házi feladatot szép időben sokan - magamat beleértve - csak hányaveti módon, úgy tessék-lássék végeztük, mert várt bennünket a gyönyörű kert. A fiúk többsége a labdajátékok különböző változataiban lelte örömet. A futballt édesanyám azzal az indoklással tiltotta meg, hogy durva és erőszakos indulatokat ébreszt a gyermeki lélekben és ráadásul balesetveszélyes. (Zugban azért néha fociztunk.) A lányok az ugróiskolát kedvelték; napirenden szerepeltek a bujdoska különböző variánsai: ípi-apacs, rabló-pandur... ezekre pompás lehetőséget nyújtott a 3 és fél holdas kert, fákkal, bokrokkal, lugasokkal. Nyáron sokat lubikoltunk a medence vizében; té-

Ebben a Pesthidegkúti épületben folytatja munkáját a solymári Waldorf-iskola /Benda Iván felvétele/

len felöntötték a kert egy részét és lelkesen korszakoztunk. A környező rétek a szánkózásra is remek lehetőséget adtak, amit akkoriban mindenki rödlizásnak nevezett.

A kertben folyó játék természetesen felügyelet mellett történt és az illetékes tanárok vagy nevelők gondoskodtak róla, hogy a szertelen viháncolást időről időre komoly kertészkedés váltsa fel, ásás, kapálás, öntözés, ültetés. 7 óra előtt néhány perccel vacsorához szólított a gong, utána szabad foglalkozás következett: mindenki azt csinálta, amire kedve szottant. 9-kor takarodót jelzett a gong. A nevelő ellenőrizte, hogy mindenki tetőtől talpig megmosakodjék. Aztán ágyba bújunk és közös ima zárta le a napot:

*Tetőtől talpig Isten képe vagyok,
szívemtől kezemig Isten lelkét érzem,
ha egyet lépek, Isten akarata él bennem,
és ugyanígy él apámban, anyámban,
fáiban és virágban, állatokban és kőben.
Sohasem érhet félelem, ha Isten szelleme
tölt el,
ha Isten lelkében élek, ha Isten akarata-
ban járom utamat.*

(Rudolf Steiner)

Távol essék tőlem a szándék, hogy mindent a napos oldalról mutassak be és elhallgassam a nehézségeket. Nem volna becsületes. Alapvető problémák adódtak abból: hogyan lehet összeegyeztetni a gyermekek viszonylagos szabadságát a fegyelemmel? Individuális nevelésüket bizonyos kollektív követelményekkel? Amennyire idegenkednek a Waldorf-pedagógusok a vak fegyelemtől, annyira tisztában vannak a fegyelmeztetlenséggel járó hátrányokkal. A tanárnak a kettő között kell egyensúlyoznia. S ha valamilyen irányba kileng, kárt okoz. Ehhez újabb nehézségek kapcsolódnak. A gyermekeknek még csak bimbó az értelmük, de máris különböznek egymástól. S amit Péter-től el kell várni, nem lehet betű szerinti Páltól is megkövetelni. A Waldorf-tanárnak tehát az a kötelessége, hogy minden gyermeket egy bizonyos határig egyéniségként neveljen. Kifürkészze egyéni képességeit, egyéni érdeklődési körét és ennek az ismeretében irányítsa fejlődését. Amíg az iskola középiskolai tanár éppen ellenkező módon jár el: zsáknak tekint a tanuló értelmét, amibe az előírt anyagot

sebbel-lobbal be kell gyömöszölni - a Waldorf-pedagógus egyéni mérlegelés alapján szabja meg a tudnivaló mennyiségét.

Ennek az elvnek a megvalósítása minden Waldorf-iskolában súlyos gondokkal jár, ám a Kíssvábhegyen, a sajátos körülmények folytán, még újabb nehézségekbe ütközött. S ha az egyik probléma megoldást nyert, tüstént, másik támadt, mint a mesebeli sárkány esetében, amelynek hiába vágják le az egyik fejét, nyomban kettő nő helyette. Hogy megközelítő fogalmat adjak, mennyi akadállyal kellett édesanyámnak viaskodnia, felsorolok néhány példát:

Lamartine az osztályát első évtől kezdve több örökbecsű német versre tanította meg Goethétől és Schillertől Novalison át Christian Morgensternig és Albert Stefenig. De magyar verset alig ismertünk. Édesanyám felmérte ezt a képtelen helyzetet, összehívta a tanári kart, feltárta idevágó aggodalmait és közösen tanakodtak valamilyen megoldáson. Ám ugyanez volt a probléma a közös ének területén. Tudunk fél tucat német éneket, de egyetlen magyar népdalt sem. Közben újabb és újabb gondok ütötték fel a fejüket. Azáltal, hogy a számtalan német nyelven tanultunk, már 8-9 éves korunkban tudtuk, mit jelent addieren, substrachieren, multiplieren, dividieren, de kerestük a megfelelő magyar kifejezéseket. Ezt a hiányt sürgősen pótolni kellett, hiszen a szülő elvárta, hogy gyermeke magyarul is tudja a négy alapművelet nevét. Közben az iskola veztsége óvakodott attól, hogy túlterhelje növendékeit. Rudolf Steiner szerint a gyermeki intellektus megerősítéséből későbbi korban különböző betegségek származhatnak. De a másik végtelenbe se szabad átsapni. A tanár nem engedheti meg, hogy a gyermek gondolkodása elcsenevezesedjék. Amilyen bűn az értelmi túlterhelés, olyan vétek a tanuló ébredő képességeit parlagon hagyni. De hogyan lehet ezt a két követelményt a kétnyelvű iskolában megvalósítani? Ne gondoljuk, hogy csak a német és a magyar nyelv ütközött egymással a Kíssvábhegyi Iskolában és Internátusban, hanem a két nép eltérő szokásai is viszályokat robbantottak ki. Ma már nevelés, de az 1920-as években még viharokat kavart, hogy a szülők és hozzátarto-

zók osztrák-magyar szokás szerint "lefráuleinczték" az erre érzékeny német nevelőnőket. A személyzetnek pedig a nehéz idegen nevek kiejtésével gyűlt meg a baja.

Summázva: a legkülönbözőbb alakban felbukkanó nehézségek újra és újra abból a körülményből adódtak, hogy az iskola semmilyen hagyományra sem építhetett. Nem másolhatta le szolgai módon a német Waldorf-iskolát, de itthoni elődökhöz sem igazodhatott. Végül soron az egész oktatási módszer az állandó kísérletezés állapotában forrongott. Mindent saját iniciatívából kellett megoldani. Ámbár a képzelődés tanároktól olykor szporkázta az ötletek, a gyakorlati megvalósulás néha mégis akadózott. Ennek ellenére édesanyám hét éven át minden nehézséget előbb-utóbb át tudott hidalni, amíg úgy érezte, hogy vállalkozása a "Maga-sabb Világok" oltalma alatt áll. De Hitler hatalomátvételétől kezdve megingott ebben a hitében. 1933 januárjától kezdve fél éven át egyik csapás a másik után érte az iskolát és azt végül be kellett zárni.

A tragédiák láncolata azzal indult, hogy 1933 januárjában édesanyámat a Táltában súlyos baleset érte. Kristóffal, két és fél éves öcsémrel sétált a kellemes délelőtti napsütésben. Egyik kezével gyermekét vezette, a másikat az akkori szokásnak megfelelően mufijába bújta. Hirtelen megcsúszott és egész testsúlyával a homlokára zuhant. Agyrázkódást szenvedett és hónapokon át nem hagyhatta el az ágyat. Szerencsére édesanyja, nagymamánk, nemcsak gondosan ápolta, hanem a háztartás irányítását is átvette tőle és ellátta az unokákat. (1932 nyaráról kezdve ugyanis kilenc hónapot Alsóátrafűden töltöttünk egy bérelt családi házban.) Édesanyám szellemi képességei nem károsodtak az agyrázkódás következtében, csak az maradt vissza a betegségéből, hogy rendkívül érzékenyen reagált minden lármára. Alig, hogy ágyunk esett, fordult a világ: a baleset január 29-én történt, a náci hatalomátvétel pedig január 31-én. Az elkövetkező hónapokban a német állampolgároktól megvonták a munkaengedélyt, hogy ezzel is kényszerítsék őket: térjenek vissza az anyaországba, a "harmadik birodalomba."

Ezt a nehézséget még át lehetett volna hidalni. Ha édesanyám egészséges és személyesen tud tárgyalni az illetékes szervekkel, bizonyára kijárhatta volna, hogy egyik-másik esetben tegyenek kivételt, tanúsítsanak türelmet... Csakhogy ő még nem épült fel. A betegség ágyhoz láncolta. S közben egy újabb csapás érlelődött. Májusban pattant ki a máig érthetetlen síkkasztási ügy. Egy alkalmazottról volt szó. Mitűn írásban elismerte a bűncselekményt és kötelezte magát, hogy a kárt részletfizetéssel megtéríti, édesanyám természetesen nem tett feljelentést ellene. Valóban őszinte megbánást mutatott és az elikkasztott összeget hirtelen bekövetkezett haláláig rendszeresen törlesztette. De a síkkasztás súlyos érvágást jelentett a Kíssvábhegyi Iskola és Internátus anyagi életében. Az iskolának addigra akadt annyi módos hiva, pártfogója, hogy összeadták volna a további működéshez szükséges összeget, de 1933 nyarán újabb csapás zúdult az intézetre. A tanítási szövetben ugyanis már évek óta működött

gyermeküknek, beadták őket a küssváb-hegyi nyári internátusba. A hatalmas kert pompás lehetőséget nyújtott mindenféle játékokra, szórakozásra, sportra... bárki kedve szerint lubikolhatott a medencében, napozhatott, hűsölhetett... a nevelők kirándulásokat szerveztek... Ebben a vidám nyári internátusban váratlanul kitört a kanyaró járvány és azonnal be kellett zárni.

Ha ilyen járvány az előző évben üti fel a fejét, nem okoz komolyabb bajt. Az internátus átmenetileg bezár, majd a kanyaró szünet után újra megnyitja kapuit. De ebben a drámai időszakban, amikor édesanyám még csak lábadozott, a német állampolgároktól megvonták a munkaengedélyt, a sikkasztás megrendítette az iskola anyagi helyzetét, a kanyaró kitérőse halálös dőfést jelentett.

Az események szembeszökő módon bizonyították, hogy azok a magasabbrendű Erők, amelyek 1925-26-ban azt sugallták édesanyámnak, hogy honosítsa meg Magyarországon a Waldorf-pedagógiát, 1933 januárjától kezdve rendre érték a csapásokat az iskolára... mintha tűzön-vízen át meg akarták volna akadályozni, hogy a német nyelvű intézmény bármilyen kapcsolatba lépjen a náci Németországgal. Márpedig a kapcsolat rövid időn belül képült volna. Ahogy a Weimari köztársaság nagyköveté megjelent az iskola megnyitóján és erkölcsi támogatását ajánlotta fel, így jelent volna meg a "harmadik birodalom" diplomáciai testületének a feje is, hogy követelésekkel álljon elő. (Az iskolának kevés zsidó tanára volt, de annál több zsidó növendéke.) Ha az iskola tanárai kára eszméletvonatkozásban a legapróbb engedményeket is teszi a nemzeti szocialista ideológiának, már elárulta volna Rudolf Steiner szellemi örökségét. Ezt a veszélyt hárították el "odafentről". Még mielőtt az iskolától elbúcsúznék, hadd mondjam el, hogy hét éves működése alatt három házasság létesült: Werner Lamartine feleségül vette Margarethe Pochot, Dr. Brestovszky Károly Edit Schiebet, Willy Schulz pedig Marianne Kollondorfert.

Az iskolának és az internátusnak tehát be kellett zárnia kapuit, de az egyesület, amelynek keretében a kettő működött, nem oszlott fel, hanem a magyarországi antropozófiailag mozgó szellemi centrumává emelkedett. 1933-tól kezdve az akkori iskola helyén, a Küssváb-hegyi út 21. számú házban és kertjében tartja édesanyám előadásait a zömét. Innen árad ki Rudolf Steiner világszemlélete az ország különböző részeire. A Küssváb-hegyre akkortájt még nem jut el a civilizáció zaja, a villamosok csörömpölése, a gépkocsik, repülőgépek bűgása. A csendes, gyönyörű park 1926 és 33 között játszó és kertészkedő gyermekek boldogított, az 1930-as évek közepétől a szellemi tudomány otthonává változik. Itt lobban fel - ősi hagyományok szerint - tűz június 24-én, Keresztelő Szent János ünnepén, az év leghosszabb nappalán, a megtestesülés jelképeként... Ebben a kertben ünneplik szeptember 29-ét, Mihály napját... December 21-tán, a leghosszabb éjszakák időszakában karácsonyi játék kerül előadásra a ház tágas ebédlőjében. Az ünnepektől függetlenül

hetenként gyűlnek az antropozófia iránt érdeklődők, hogy tudásukat gyarapítsák és áhitatos órákat töltsenek együtt.

A hét éven át működő iskola meghozta a maga szellemi-erkölcsi gyümölcsét. Egyre többen érdeklődtek szellemi tudomány iránt. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy 1938-39-től kezdve tornyosultak a háborús felhők, gyűltek a katonai behívók, fokozódott a fajüldözés... és a megpróbáltatásokkal egyenes arányban szaporodtak az antropozófiára szomjazó lelkek.

Utólag így tudnám csoportosítani az események menetét: a Küssváb-hegyen meglevencő spirituális élet három szakaszban bontakozott ki. Az első hat év folyamán (1926-33) a Waldorf-pedagógia eresz gyökeret magyar földbe; a következő tíz évben (1933-43) közvetlenül az antropozófia eszméjének sugárzik ki... A német megszállás (1944. március 19.) után pedig a háznak az a missziója, hogy emberi életet mentsen.

A háború utolsó szakaszához érkezünk. Ezekben a hónapokban intenzíven gondolkodtak azokra a német tanárokról és nevelőkről, akik a Küssváb-hegyen 1933-ig minden igyekezetükkel a gyermekek testi, lelki, szellemi életét gondozták. Mi lett a sorsuk? Hová vetette őket a háború? A pusztító légitámadások vajon megkímélték-e Dr. Brestovszky-t, Schulzot, Hummelt, Waldbauert, Eisenmengert...? és folytathatnák a nevek felsorolását. Fogódzkodjék meg az olvasó: mindannyiukat. A halottak száma több millióra rúg, a könnyek dagálya önti el a földet, ám az egykori Küssváb-hegyi Iskola és Internátus valamennyi német tanára és nevelője túléli a háború poklát, akár katonai szolgálatot teljesített, akár valamelyik földdel egyenlővé bombázott város pincéjében búj meg.

Csak Werner Lamartine esett el. Mégpedig fél-éves meddig önként. Leikiismeret-mardosai kergette a halálba. 1982 tavaszán meglátogattam a Stuttgart közepén, Filderstadtnban élő özvegyét, Gretelt, akitől megtudtam, hogy férjét francia tudása miatt 1940 táján Párizsba rendelték és a repülőkhöz osztották be. Az alakulat Göring parancsnoksága alá tartozott, aki mutatók egyenruhába bújtatta katonáit és viszonylag kellemes életkörülményeket biztosított nekik. Csakhogy 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. A fiatalok tömegét vezényelték a keleti frontra. Közéjük tartoztak Lamartine egykori kedves növendékei is. A mélységesen etikus tanárt egyre kinzóbban gyötörte a lelkiismeret. Amíg ő bőséggel él Párizsban és díszes uniformisban feszeng, szívéhez nőtt tanítványai a keleti fronton nélkülöznek és tömegesen esnek el. Erkölcsei alkata azt parancsolta neki, kérje, hogy őt is a keleti frontra helyezzék, mert osztozni akar egykori növendékeinek a sorsában. Alig, hogy kérése teljesült, 1942 februárjában elesett.

Amíg tehát a háború pusztító viharában egyre jobban aggódtam egykori Waldorf-tanáraim életéről, hirtelen keresztülvilágot emlékezetem a ház rejtékhelye. Pedig legalább tíz éve nem jártam akkor már benne. Valamilyen építészeti céllal a medence közelében a ház falán olyan vékony nyílás volt, hogy egy ember

a földre fekve és hason csúszva éppen beférjen rajta. Ám, ha néhány méter kúszott, fel tudott állni és két kisebb szoba nagyságú helyiségben találta magát. Még az iskola idejében itt szívtuk el titokban első cigarettáinkat. Végigszárgult az agyamon, hogy itt több embert el lehet bűntetni, legalább ideig-óráig, ha sehol másutt nem találnak menedéket. Így már 1944 nyarán egy Robbi nevű munkaszolgálatból megszökött fiatalember "költözött be" a rejtékhelyre. A nyilas puccs után egyre szaporodtak lakói, október második felétől november közepéig 11-re emelkedett a rejtékhelyen megbúvók száma. Közöttük volt Török Sándor író és felesége, Bácher Mihály zongoraművész apjával és nagybátyjával, Huppert Iván vegyértisztító. És a Sors különös kegyelme folytán mindnyájan életben maradtak, éppen úgy mint az egykori iskola német tanárai és nevelői.

A névelői alapján leszögezhetem, hogy aki az első magyarországi Waldorf-iskola sugárkörében tevékenykedett, 1944-ben pedig egykori otthonában rejtőzött: Isten oltalma alatt állt.

Jegyzetek:

5 Nyers fordításban:

Összejöttünk, hogy alapját fektessük le a háznak, mely földi célt szolgál majd isteni szándék szerint.

Hálával telten lépünk most rá a föld e darabjára. Bátor és megindultsággal szívünkben szívjuk be a levegő eleven, gyógyító erejét. A szellem igaz útjához hűven nézzük a mindenségben a világ fényét. Az emberiség képét, amit most a földbe süllyesztünk, az ég bízta ránk.

hogy a gyermeklelkében mint csíra bújjon elő, viragozzék és gyümölcsöt teremjen.

Mi tanítók, akik a tanítványokat szeretetben neveljük, gyógyítjuk őket, hogyha betegek, megújuk őket, hogyha gyengék, hogy igaz szép és jó emberré váljon valamennyi magunkat akarjuk mindig megújítani. Ha otthonra lel bennünk a szó, jó úton járunk, akkor biztos alapokon nyugszik ez a ház. Így legyen!

6 Itt jegyzem meg, hogy az önfenntartó iskola és internátus tandíja nem volt alacsony. Viszont édesanyám az elsőtől az utolsó évig gondoskodott arról, hogy a valóban szegény szülők gyermekeit mind az internátusban, mind az iskolában ingyenes ellátásban, azaz oktatásban részesüljenek. A nyári internátusban rendszeresen emelkedett az ingyenes növendékek száma.

Vámost Nagy István kérésünkre összeállította édesanyja műveinek bibliográfiáját, melyből ezúttal a nem szépirodalmi művek jegyzékét közöljük:

Dr. Göllner Mária néven. Az ókor szellemi művelődésének geog-

Nagy Emilné, Dr. Gollner Mária

ráfiai alapjai. Doktori disszertáció, a Pázmány Péter Tudományegyetem kiadása, Budapest, 1918.

Nagy Emilné, Gollner Márta néven
Népszokások, mondák és az ember.
A Kalevala titkairól.
A magyar ősvallás és a kereszténység.
Beszélgések a Kalevala világnézetéről. mind Genius kiadás, Budapest. é.n.

Maria von Nagy néven
John the Baptist and St. John the Evangelist. Saját kiadás, Svájc. 1957.
Die Wandbilder der Scrovegni-Kapelle zu Padua: Giottos Verhältnis zu seinen Quellen. Francke Verlag (Svájc). 1962.
Dialog der Hemisphären – Eine kulturbiografische Skizze 1212-1952. Schneithelm Verlag, Heidenheim a.d. Brenz (Svájc). 1963.
Register zum Essaywerk von Albert Steffen. Francke Verlag. 1969.
Die Legenda aurea und ihr Verfasser Jacobus de Voragine. Francke Verlag. 1971.
Rudolf Steiner – über seine letzte Ansprache, über Ungarn und über die Schweiz. Genius Verlag, Brugg (Svájc). 1974.
Über den Tod von Albert Steffen, Béla Bartók und H.D. (Hilde Doolittle). Francke Verlag. 1974.
Rudolf Steiner über den Selbstmord.

Saját kiadás (Svájc). 1955. második bővített kiadás: Goetheanum, Dornach (Svájc). 1991.

Vámosi Nagy István: Száműzött és bebörtönzött génuszok (Dantétől Bartóktól) című könyve most jelent meg a szegedi Universum Kiadónál. A könyv előszavából idézünk: „Munkámban ... azoknak a számkivetett teremtő génuszoknak a sorsát és lelki-szellemi arcképét igyekszem megrajzolni, akik... valamilyen politikai kényszer következtében szakadtak idegenbe. ...csaknem valamennyi száműzött alkotó művésznél abban mutatkozott meg szellemi és erkölcsi nagysága, ...hogy a sorscsapást javára tudta fordítani: a fájdalomtól megtermékenyült és olyan időtlen műalkotásokat teremtett, amelyek a szenvedésből sarjadtak.” A könyv többek között Dante, Cervantes, Campanella, Voltaire, Hugo, Wagner, Dosztojevskij, Wilde, Janus Pannonius, Mikes Kelemen, Madách Imre, Bartók Béla példáját mutatja be.

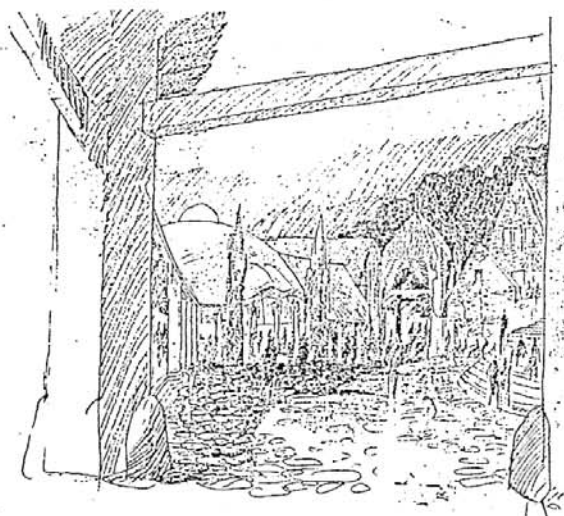
Makovecz Imre:

A WITTEN-ANNENI TERVRŐL ÉS A WALDORF-ISKOLÁKRÓL

A Witten-anneni dombon a Waldorf-iskolai tanárképző intézet eredetileg egy a református egyház által használt épületben kezdett dolgozni. Az idők során fokozatosan kibővítették ezt az együttest. Nemcsak új épületekkel, hanem kis gazdaságot is létrehozottak, hogy a tanárok, akik ott továbbképzésben részesülnek, a gyakorlatban is megismerjék a birodinamikus mezőgazdaságot. De foglalkoznak a legkülönbözőbb tudományokkal és művészetekkel is. Az új épületek, amiket emeltek, tipikus „antropozófius” technikával épültek, vagyis olyan, amit általában – helytelenül – annak tartanak. Az egyik, művészetet oktató tanár agyából megmodellezte a bővítményeket és ezeket aztán a kivitelezést is végző építészmérnök segítségével építészeti tervekkel dolgozták át úgy, hogy közben folyamatos volt a konzultáció a diákok, a tanárok, a kivitelező és a pénzt folyósító központi szervezetek képviselőivel. Azt gondolták, hogy az lesz a jó ház, amit közösen alakítanak, minden részletében megbeszélnek. De ebből csak teljesen amatőr jellegű épületek születtek olyan formai bélégekkel ellátva, amelyek Steiner műveinek utánzásával keletkeztek.

Az iskola egészének szellemére mégis az a jellemző, hogy nem így akarták tovább folytatni a bővítést, hanem amikor égetően szükségük lett újabb tantermekre, nagyobb étteremre és főleg egy nagy előadóteremre, akkor egy kelet-európai építészhez fordultak, hozzám. A közösségük persze még a régi szokásoknak megfelelően viselkedett, azt kívánták, hogy egy 40 fős kollégiummal folytassák állandó konzultációt. Én így nem tudok dolgozni, viszont szükségem volt egy precíz programra, hogy az ne változzon folyton menet közben. A most már öt vagy hat éve folyó együttműködés során először az derült ki, hogy nem képesek pontosan felmérni a szükségleteiket és a lehetőségeiket sem és nem képesek egységes álláspontot jutni, ha világosan szembesülnek kényes kérdésekkel. Az anyagi feltételek maig nincsenek biztosítva. A végleges program kialakulásával és az újabb és újabb alternatívák megvalósulásával párhuzamosan nagy változások mentek végbe magában a tanári karban is.

Ennek a folyamatnak természetesen nagyon súlyos konfliktusai voltak, időnként egészen az ellehetetlenülésig. Súlyos személyes konfliktusok is voltak, amiket csak növelt az én álláspontom, mert, ugye, tudni kell azt, hogy az antropozófia nem ismer nemzeti határokat, tehát valójában egy internacionális gondolkodó társaságról van szó. És amikor én előálltam azzal, hogy a witteni háznak németnek kell lennie, akkor sokakkal nagyon komoly ellentétbe kerültem, mert ők azt mondták, hogy nem németnek kell lennie, sőt még odáig is elmentek, hogy nincs is német népszellem, mert csak

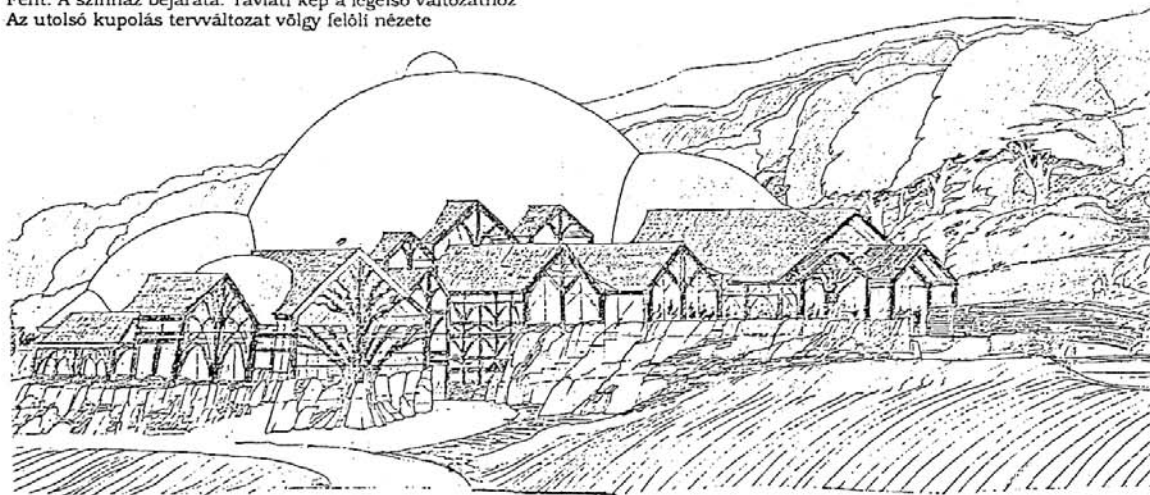
annyan van népszellem, amennyiben a korszellemmel azonos, és ha nem azonos, akkor az csak egy totemállatnak a kísértete és semmi más. En ezt így nem hiszem el, hanem engem nagyon is izgatott az, hogy milyen geológiai feltételek vannak ott, izgatott az, miféle népség, aki ott lakik, milyen kultúra volt ott előtte. És ezeknek a dolgoknak utánanéztem, ami őket egyrészt meglepte, másrészt pedig – azt hiszem – nyugtalanította. Kiderült számomra, hogy ezen a területen volt a kelta és a germán, illetve a római kultúra határa, tehát ez egy límes terület, ami ráadásul még geológiailag is stímmel. A felszínen nagyon vastag hordalék helyezkedik el, amely hordalékban azonban egy iszonyatos kataklizmának a földrétegei húzódnak, amelyek nem vízszintesek, mint Magyarországon, ahol, ugye, egy tengerfenéken élünk. Ónáluk a vasat és a szén csaknem függőleges telérekéből termelik ki, mert a földgyűrődések, a valamikori ősi gyűrődések valami hihetetlen kataklizmának a megmerevedett formáit őrzik, és magának a Wit-

ten-Anneni dombnak a földrétegződései is ilyenek, ez az egész vidék ilyen. Másrészt találtam olyan ősi kelta templomocskát és olyan helyeket, amelyek inkább hasonlítanak Wales-re vagy Bretagne-ra, vagy a magyar Dunántúlra, mint a tipikusan németországi területekre.

Két építészeti archetípushoz nyúltam, amikor elkezdtem dolgozni. Egyrészt a kupolák univerzális összefüggéseiből indultam ki, másrészt azt gondoltam, hogy a gyűrődéseket, az egész geológiai formációt érzékeltetni kell és úgy kell érzékeltetni, mint hogyha ez a földből vulkánkitörésként törne fel és a hátán hordozná azokat a régi XVI-XVII. századi német épületeket, amelyekre ott a kisvárosokban és a falvakban nagy tömegben a mai napig is sok példánk van. Ez a fachwerkes művészeti forma nem azért volt érdekes számomra, mert ez mérnöki szerkezet, hanem azért, mert a fachwerk egyszersmind egy szerves szövődést is képezhet, és csak egy kis mutáció kell egy fachwerkes régi házhoz és egy növénylenyomat-szerű vázszerkezetet tud adni, ami át is értelmezi azt az ottani tájban található régi építészeti formát. En ezekből raktam össze a házat, és ez óriási zavarodottságot és ellenérzést szült, egyrészt azért, mert azt mondták, hogy túl német, másrészt pedig, azt hiszem, nagyon hozzá voltak szokva ahhoz, hogy antropozófus célra „antropozófus” stílusban kell építeni, vagy ha nem, akkor is legfeljebb modernben, de ezt a kutyulékot, ezt nem tudták hová tenni. Holott ők azért hívtak engem oda, hogy éppen egy ilyen dolog szüljön meg, de amikor meglátták ezt a számukra torz szüleményt, akkor megijedtek ettől a dologtól. Ezért a terveknek sok változatát kellett végigcsinálnom, míg végül most már eljutottunk a végeredményhez, amelyik magában hordoz sokmindent abból, amit én szerettem volna, hogy ez az épület hordozzon magában, azonban azt a tiszta képletet, amit az első tervek hoztak, azt már nem, mert túl sok kompromisszumot kötöttünk időközben.

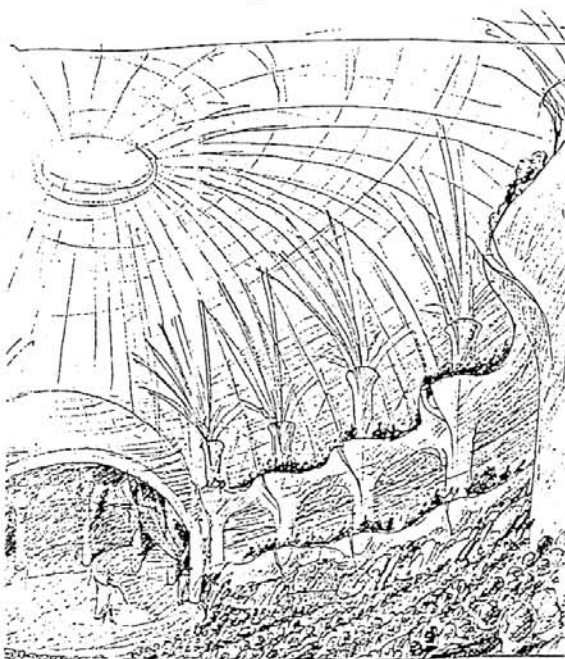
Most, a legutolsó kritikus időszak után az a helyzet, hogy épülni fog a ház, elsősorban a Waldorf-

Fent: A színház bejárata. Távlati kép a legelső változathoz
Az utolsó kupolás tervváltozat völgy felőli nézete

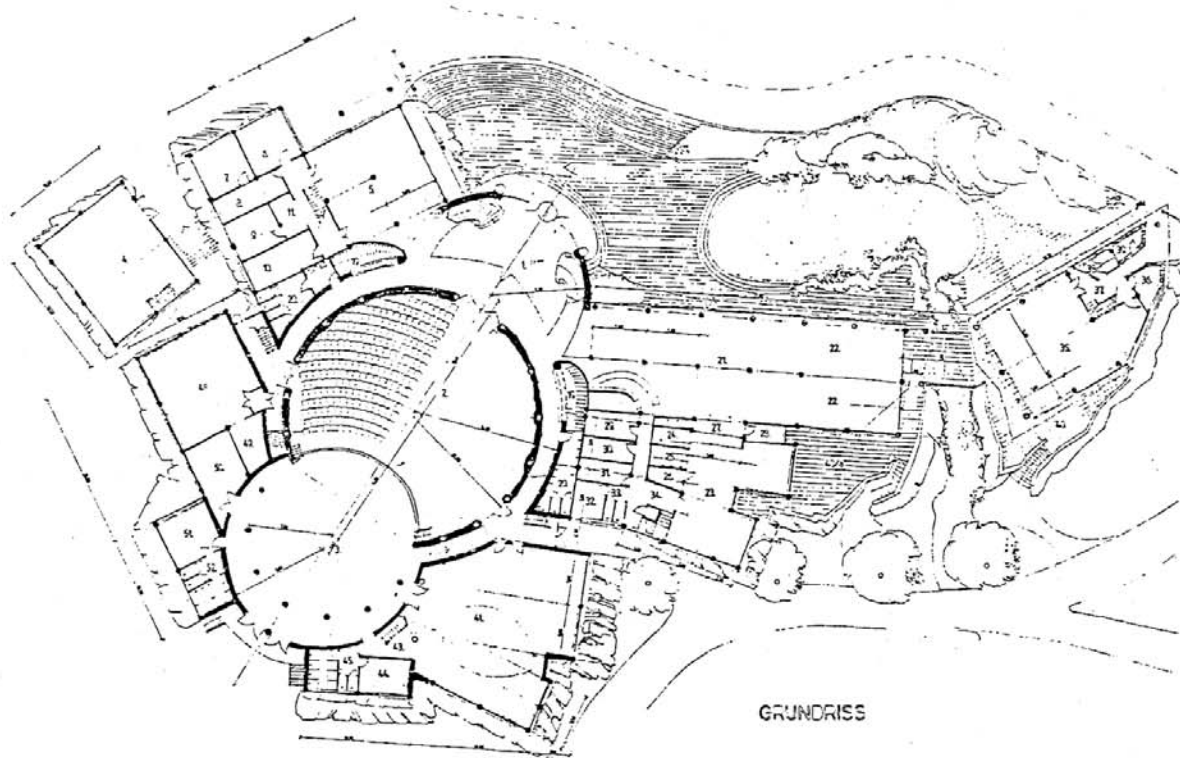

iskolák adományaiból. És az is majdnem biztosnak látszik, hogy az épületet nagyrészt magyar kivitelezők fogják csinálni. Jövő őszre megépül az überlingeni üzletház, amit terveztem, és máris folyik a tárgyalás a witteniekkal, hogy lehetne a munkát ott folytatni, ami jelentős megtakarítással járna. Nemcsak az én álláspontom okozott konfliktusokat, hanem helyi szemléleti különbségek is. A witteniek mindenestre hallatlan ambícióval és óriási áldozattal foglalkoznak a kelet-európai országokkal, különösen az utóbbi két évben. Több, mint 20 magyar tanul tovább Wittenben, akiknek az ellátásáról (a pénzről) gondoskodni kell, és a witteniek nincsenek a legjobb anyagi helyzetben. Komoly anyagi nehézségekkel kell naponta megküzdeniük. A witteni továbbképző intézmény megpróbál a Waldorf-pedagógiának valahogy új impulzusokat is adni, új formákat kitalálni, megváltoztatni a korábban már teljesen megcsontosodott belső arányokat. Ez a németországi Waldorf-pedagógiának egy megújulási folyamata. Fuchsék (Eginhard Fuchs az iskola igazgatója - szerk.) rendkívül nyitottak a kelet-európai változásokra, nemcsak a németországi egyesítésre, amelyet hallatlan bölcsességgel, nyugalommal és bizonyos óvatossággal kezelt Fuchs akkor, amikor még nem jött létre. Azzal tisztában vannak Németországban, hogy ha a bővítést a witteni főiskola megcsinálja, az étkezést tisztességesen meg tudják oldani, új műhelyeket tudnak építeni, hogyha épül egy nagy színházterem és az ahhoz kapcsolódó különböző intézmények, akkor a domb, ahol az egész iskola elhelyezkedik, új szellemi központtá nőheti ki magát. Valóban nagyon intenzíven foglalkoznak a

közép-európai gondolattal, a „közép”-nek a gondolatával, nélkülözhetetlennek tartják a Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal, Romániával és a Szovjetunióval való viszonyukat,

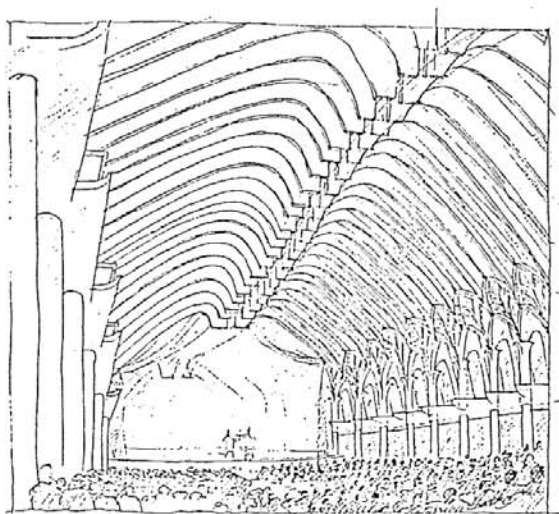

Vázlat a nézőtér belső kialakításához és a földszinti alaprajz

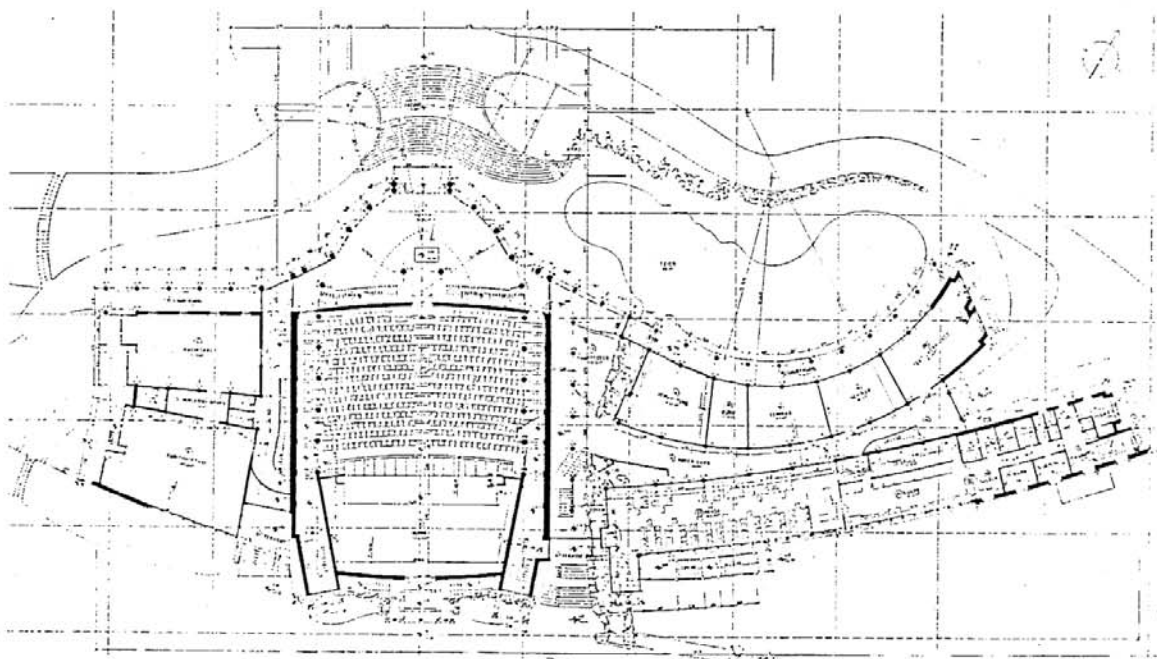
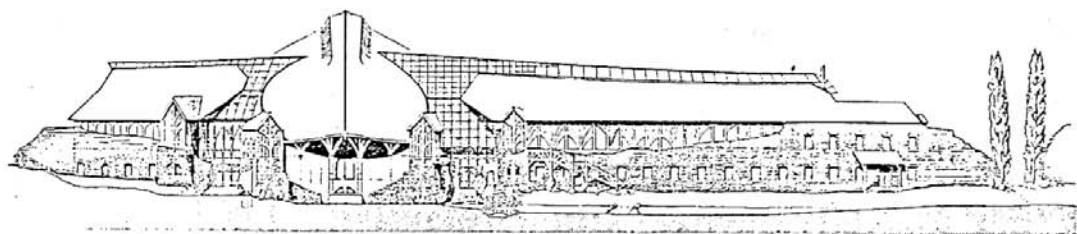

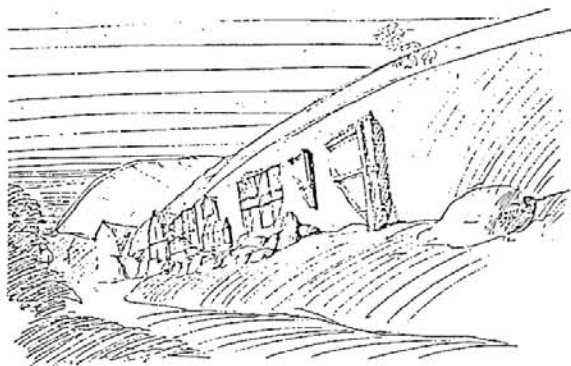
nagyon sokan utaznak ezekre a területekre, támogatják az ottani kezdeményezéseket. A magyarországi Waldorf-tanítás sem kezdődhetett volna el nélkülük, nemcsak szellemi támogatást adtak, hanem folyamatos anyagi segítséget is.

Magyarországon az igazi problémája a Waldorf-pedagógiának az, hogy az igények messze felülmúlják a rendelkezésre álló emberi kapacitást. Tehát van itt egy néhány fős társaság, akik ezt elkezdték, akik ezt gondozzák, és sorra alakulnak meg Magyarországon a Waldorf-óvodák és -iskolák, a legkülönbözőbb helyeken: Vácott, Gödöllőn, Debrecenben, Kaposváron, de nincs hozzá tanár, nincs hozzá pénz, nincs hozzá egy kidolgozott oktatási rendszer, nem érjük utól magunkat. Pedig a nevelés területén ez egy óriási sansz. Mi sokmindent tudunk Magyarországon a nevelésről, amit nem tudnak a nyugat-európaiak, és a nevelési rendszerbe ezt be kell tudni építeni jól átgondoltan, és metodikát kell tudni teremteni, ami nem lehet azonos a németországi, vagy a finnországi, vagy a norvég Waldorf-pedagógiai tanrenddel. Újszemléletnek is kell lennie benne, meg kell tudni újulnia – és ezek az igények messze meghaladják a rendelkezésre álló emberek teljesítőképességét, tehát mi csak kullogni tudunk az események után. Ennek

Az utolsó, elfogadott tervváltozat színháztermének belseje, a völgy felőli homlokzat és földszinti alaprajz. A 19. oldalon fent: a hagyományos épületek falból előbukkanó részletei a homlokzaton /vázlat az elfogadott tervváltozathoz/

természetesen meglesznek a negatív konzekvenciái, mert nem fogjuk tudni megújítani a Waldorfpedagógiát olyan mértékben, ahogy kellene.

Megnehezíti a helyzetet az a mindentől független probléma, hogy a Művelődési Minisztérium önmagán belül megosztott, intézkedései botrányokkal terhesek. Éppen most nyírták ki azt a társaságot, amely megpróbált egy bizonyos szabadság-elemet bevinni a magyar nevelés területére. Átmeneti vereséget szenvedett ez a társaság azokkal szemben, akiket én egyáltalán nem kárhoztatok, mert nem erről van szó, mert még bizonyos értelemben igazuk is van; akik azt mondják, hogy egy olyan alapoktatási struktúrát kell tudni létrehozni, amely az egyéni szabadságra, a nemzeti tudatra épül, és nem lehet különféle szabadiskolai módszereket párhuzamosan működtetni, mert az országban a gyerekeknek a legelőnyösebb információk egyértelmű felvételére van szükségük.

Nekünk itten, szerintem, világra szóló eredményeink vannak, mert megtettünk mindent, amit lehetett Kelet-Európában. Solymáron létrehoztunk egy óvodát, ott elkezdődött a foglalkozás, remekül megy, kitűnően. Az az óvoda már kibocsátott magából gyerekeket, akiknek iskolát kellett létrehozni, hihetetlenül nehéz körülmények között: nem volt iskola, ahova lehessen vinni a gyerekeket, de mi négyen vagy öten megszerveztük, biztosítottuk a helyiséget, tanítók vannak hozzá Németországból és Magyarországról, noha Magyarországon ilyen kiképzett tanár nincsen még, megépítettünk egy három foglalkoztatóval rendelkező óvodát a semmiből, most ez a kuratórium megszerzett egy iskolaépületet, amelyet nagy szülői segítséggel sikerült átalakítani, ennek köszönhetően szeptembertől igazi iskola is működik, amit később ki fogunk bővíteni. A kuratórium gondoskodik a továbbképzésről, a Gyógypedagógiai Intézetben belül Mesterházi Zsuzsa vezetésével folyik egy posztgraduális képzés, és mindezt, azt lehet mondani, a semmiből teremtetjük elő, nincs rá legális pénz. Ahol már működik az iskola és az óvoda, ott a kötelező állami támogatást megkapják. Tehát ez a dolog elindult, növekvőben van, ha nem is mindenben úgy, hogy az összes elvárásunknak megfeleljen.

(A Makovecz Imrével 1991. július 10-én folytatott beszélgetés részlete)

A VELENCEI BIENNÁLÉ szeptember elején megnyílt építészeti kiállítását kísérő, a magyarországi szerves építészeti törekvéseket bemutató katalógus jelentetett meg a Művelődési és Közkultúrák Minisztérium és a Műcsarnok. A katalógushoz mások között Makovecz Imre írt rövid előszót:

Nekünk keletre csatolt közép-európaiaknak nem érdemes elmondani a nagyvilág számára, hogy az elmúlt 70-80 év alatt abban a hermetikus, különös, kísérleti világban, amelyben élünk kellett, mit tanultunk meg. Nem érdemes elmondanunk azt sem, hogy amit tudunk arra vajon szüksége lenne-e a Nyugatnak. Ehelyett, megtépzott önbizalmunk ellenére, tönkrement országaink állapota ellenére, saját törvényeink, saját elképzeléseink, saját szükségleteink szerint érdemes dolgozni. Abban a reményben, hogy az egyre zártabb Nyugat egyszer csak rájön, hogy mi az, amivel mi foglalkozunk. Mi az a ma harmadik világnak nevezett különös táj, amelyet mi kiépítettünk, amelyben élünk.

A magyarországi élő építészettől az 1960-as évek óta létezik, és egyre többen csináljuk ezt az építészettől, egyre többen hiszünk benne. Mi öregek egyre hátrább s hátrább jutunk az újabb és újabb generációk tevékenysége mögött. Egyre jobban archív tárgyakká szublimálódunk. Ugyanakkor egyre jobban látjuk, hogy a 60-as évek eleje-középe óta az a természetes szellemi és fizikai környezet, amit én magam is csinállok, egyre több építész-kollégámnak és egyre több megrendelőnek az igénye. Hogy mi most itt megjelenünk a Velencei Biennálén, 30 év belső száműzetése után, ez azért lehetséges, mert a nagyhatalmak úgy határoztak, hogy vége az úgynevezett szocialista rendszernek Magyarországon. És most mi, akik a periferián próbált feladatokat megbízva éltünk, mi most egyszerre képviselhetjük Magyarországot, és ezzel a demonstrációval azt mondhatjuk: élünk, él az az építészeti gondolkodásmód, amely részben Frank Lloyd Wright szellemi inspirációja, részben Rudolf Steiner tevékenysége és nagyrészt pedig az öreg, szellemileg nagyhatalmú magyar nép impulzusa alapján született.

Ez a kiállítás a jelenlegi szellemi, technikai és társadalmi környezetben egy törekvés, de egyenlőre éppérincű szellemi csoportosulásnak a kiállítása. Megterhelve természetesen belső ellentéttekkel, feltételekkel, eredményekkel és kudarcokkal úgy, ahogy az általában az embereknél szokás. Mi hiszünk ebben az építészeten, ebben a világlátásban. Hiszünk abban, hogy a természettel, az ősszel, a sokezer éves jelekkel, az állatokkal, a növényekkel és a magunk természetével együtt, homogén módon felelősséggel kell élnünk. Hiszünk abban, hogy ez az építészet az, amelyik képes átmenteni bennünket egy olyan időszakadékon, egy olyan mesterségesen kialakított emlékeztetvesztés korszakán, amelyben igitkezznek egy Gólemhez hasonló informatikai és technológiai rendszeren keresztül az emberiséggel elfelejtetni ősi misztériumait, eredetét és célját. Mi azért vagyunk, hogy ez ne következhesse be.

Téved azonban az, aki azt hiszi, hogy ez a misszió stílári kérdés. Nem hiszek olyan értelemben a stílusban, ahogy az utóbbi időben a stílust az építészet területén is és más területeken is használják. Sokkal inkább hiszek a megrendelő, az építész, a használók drámai együttműködésében. Hiszek az ősi dramaturgiai szabályokban, a sorsban, hiszek abban, hogy ezek az épületek Isten halott lenyomatai, ahol követhetjük a távolodó Isten zaját és ahol megtalálhatjuk egyetlen vigaszunkat a halál előtt. Olyan épületeket akarunk emelni, amelyek emlékeztetnek eredetünkre és önmaguk eredetére, ősképeire. Lehet, hogy sok ember számára ez a beszéd túlságosan általános, azonban nekem azok a fogalmak amiket használtam — sors, dráma, Isten lenyomata és így tovább — szentek továbbra is. Nem tartoznak az ideológiák területére, hanem a jelek területére. Jelek ezek a szavak, akikről nem azt mondjuk: ami, hanem azt: aki.

Makovecz Imre

A kiállítás anyagát november 14-től az Ernst Múzeum mutatja be, ezt követően több európai városban állítja ki a Műcsarnok.

A VELENCEI ÉPÍTÉSZETI BIENNÁLÉ magyar-angol-olasz nyelvű katalógusa, mely az ott kiállító magyar építész munkáit mutatja be, a Kós Károly Egyesülés tagszervezeteinél és a Bercsényi kollégiumban is kapható.

FEJLESZTÉSI JAVASLATOK CSENGER ÉS TÁRSKÖZSÉGEI VÁROSSÁ VÁLÁSI FOLYAMATÁHOZ

Szerkesztette: Varga A. Tamás (részletek)

Ez a munkacsomag, amit most a község vezetőinek átadunk, nem teljes, s nem is lehet az, mert nem egy statikus pillanatképet akartunk kivetíteni és azután mindent a sorsára bízni. Szándékunk az volt, hogy miután megfelelő mennyiségű információval rendelkezünk ahhoz, hogy átlássunk kulcskérdéseket és azokhoz javaslatokat is tudunk tenni, megteremtünk egy javaslati bázist, amely a további együttműködés során állandóan bővíthető.

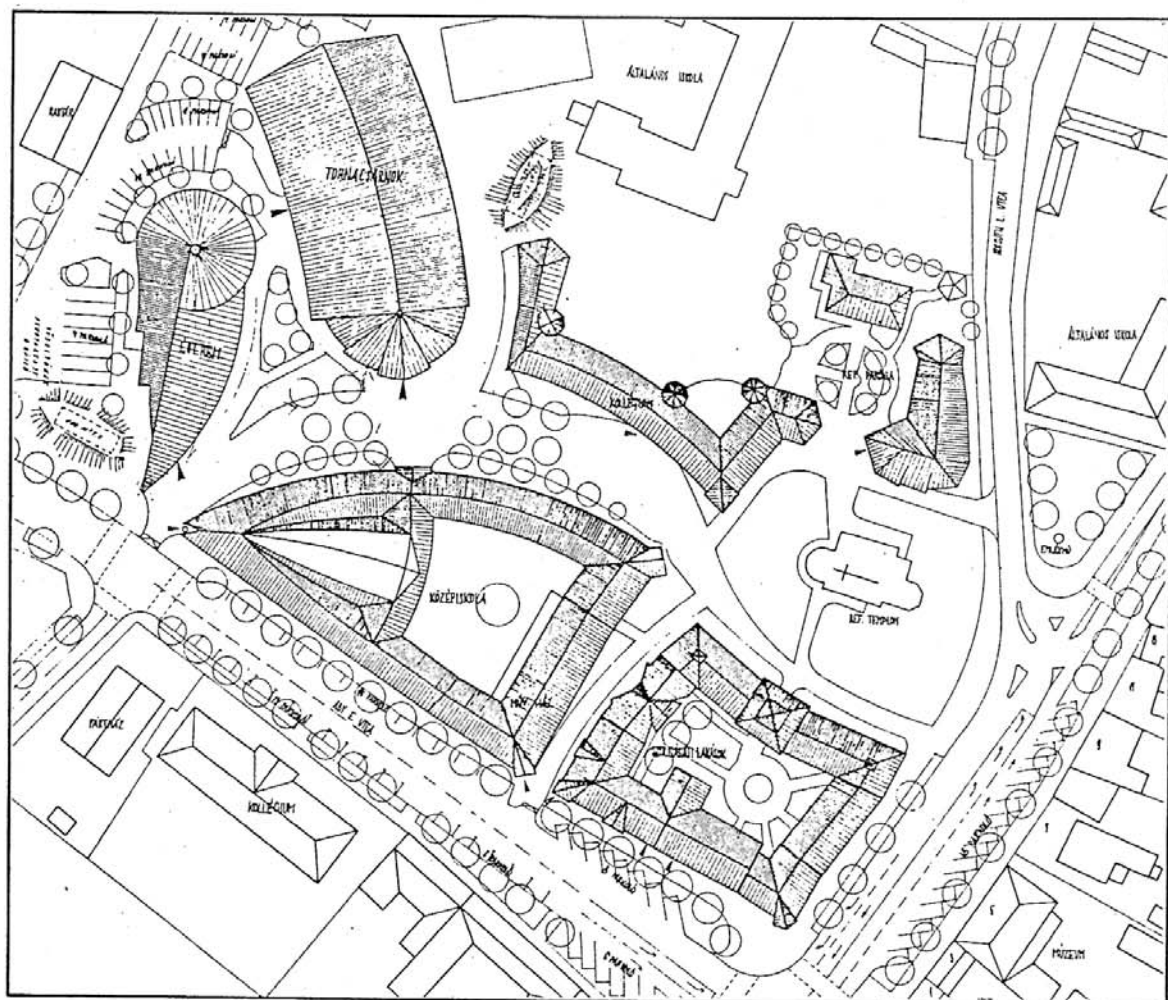
Ezért az anyagokat is úgy fűztük együvé, hogy ne egy véglegesen kialakult (és fontossági) sorrendet tükrözzenek, s szerkesztésileg se kapcsolódjanak egymáshoz.

Arra is gondoltunk, hogy javaslataink remélhető megszívlelése esetén azoknak, akik az egyes kérdésekben helyben cselekedni fognak, jó lenne egy módszertani segítség, ezért minden egyes rész önmagában is megáll a maga lábán, és szükség esetén önmagában is sokszorosítható a helyiek számára. Ezt megkönnyítendő, az egyes tanulmányokat, munkarészeket mágneslemezen is átadjuk, azokról az egyes munkarészek bármilyen sokszorosítási formában kiírhatók.

A tanulmányokat, munkarészeket írták és a mellékleteket összeválogatták az Országos Közművelődési Központ Módszertani Intézete Fejlesztési Osztályának munkatársai: Beke Pál, Huszerl József, Péterfi Ferenc, Varga Antal Tamás és Vercseg Ilona.

Budapest, 1988. április

Csenger városközpont beépítési terve, 1989. Csernyus József, Síklósi József, Turi Attila

Tanulságul bemutatjuk a csengeri munkacsomag tartalomjegyzékét.

A tartalomjegyzék érzékeltetheti azt, hogy az első munkafázisban mi mindenre terjedt ki a figyelmünk. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a csengeri temérdek problémából csak néhány szálat fejtettünk fel a munka kezdetén. A mi munkánk itt lényegében meg is rekedt. Egy-két akcióban részt vettünk, de a folyamatos fejlesztői munkát nem végezhetjük, mivel a helyiek nem igényelték.

I. Tanulmányok

A helyi munkalehetőség jellemzői és következtetések (V.I.)

Javaslatok a helyi nyilvánosság fejlesztésére (P.F.)

A környezet, a hely, ahol élünk (V.A.T.)

A fejlesztői tevékenység (V.A.T.)

Szamosatárfalu (V.I.)

Szamosangyalos (P.F.)

Csengerűjfalu (H.J.)

II. Munkarészek:

A helyi orgánus mint a helyi fejlesztés eszköze (V.I.)

Név- és címjegyzéki tárgymutató (V.A.T.)

Hétköznapi ismeretek gyűjtése a könyvtárban (P.F.)

A csengeri Mindenestűzetről (H.J.)

Falugondnok Csenger társadalmában (P.F.)

Csengeri továbbtanulók felkutatása (H.J.)

Művelődési ház - közösségi ház (V.A.T.)

Idegenforgalom, turizmus, vendéglátás, műemlékvédelem

Csenger községben (B.P.-P.F.)

Fizetővendéglátás = kiegészítő jövedelem (dr.K.K.)

Számítógépes fejlesztés (H.J.)

Népi építészeti felmérés (P.F.)

Idősek szociális gondozása (P.F.)

Házinyomda létrehozásának feltételai (P.F.)

Nyilvántartás az ingatlanokról (H.J.)

Anyaggyűjtő program - használati útmutató (H.J.)

Csengeri bibliográfia (V.A.T.)

A videotechnika alkalmazási lehetőségei Csengerben (P.F.)

Csenger statisztikai adatai (V.A.T.)

Iskolaügy (V.A.T.)

Művelődési tájékoztató füzet készítésének lehetősége (P.F.)

Csenger és Vidéke (Szamosháti Híradó) (P.F.)

A várossá válás közigazgatási vonatkozása (V.I.)

A helyi munkalehetőség jellemzői és következtetések

Motto: a közösségfejlesztő nincs belegubancolódva a helyi szövevénybe, nem ért minden szakmához, nem ismeri a részleteket, elnagyoltan lát, de LÁT, mégpedig fontosat, mert MÁST, mint a helyiek. Bárkinek való elkötelezettség nélkül meglátja a dolgok nagyságrendjét, haladási irányát és viszonyait - összeveti mindezt a lehetőséggel.

1. Hagyományok

Vizsgálódásunk alapján valószínűsítjük, hogy a térségben a föld soha nem rendelkezett elég népességmegtartó erővel (a háború előtt sem), s elsősorban ez készítette az embereket elvándorlásra. A háború előtti társadalomszerkezet is ezt tükrözi: a hagyományos "civis", másokat dolgoztató parasztgazdaságok és az agrárproletár réteg mellett a vásárrendszerben élő Csenger és környéke komoly iparos- és kereskedőréteget foglalkoztatott.

Az országhatár és vele a piacok szerepkör módosulása tönkretette a kereskedelmet, a szolgáltatást és a kisipart, s ez, valamint az osztott földek visszavétele megindította a falvak gazdasági és szellemi leépülését, bezárulását, eltehetetlenedését.

A gyümölcsstermesztés mellett hagyomány van a vidéken az állattartásnak (szarvasmarha, juh, sertés), jók voltak a legeltetési lehetőségek. Az állattartást a nagyüzem és a szabályozók tették tönkre.

Vázlat a beépítési tervhez a középiskola és a szolgálati lakások közötti utcáról. Vincze László rajza

2. A jelen

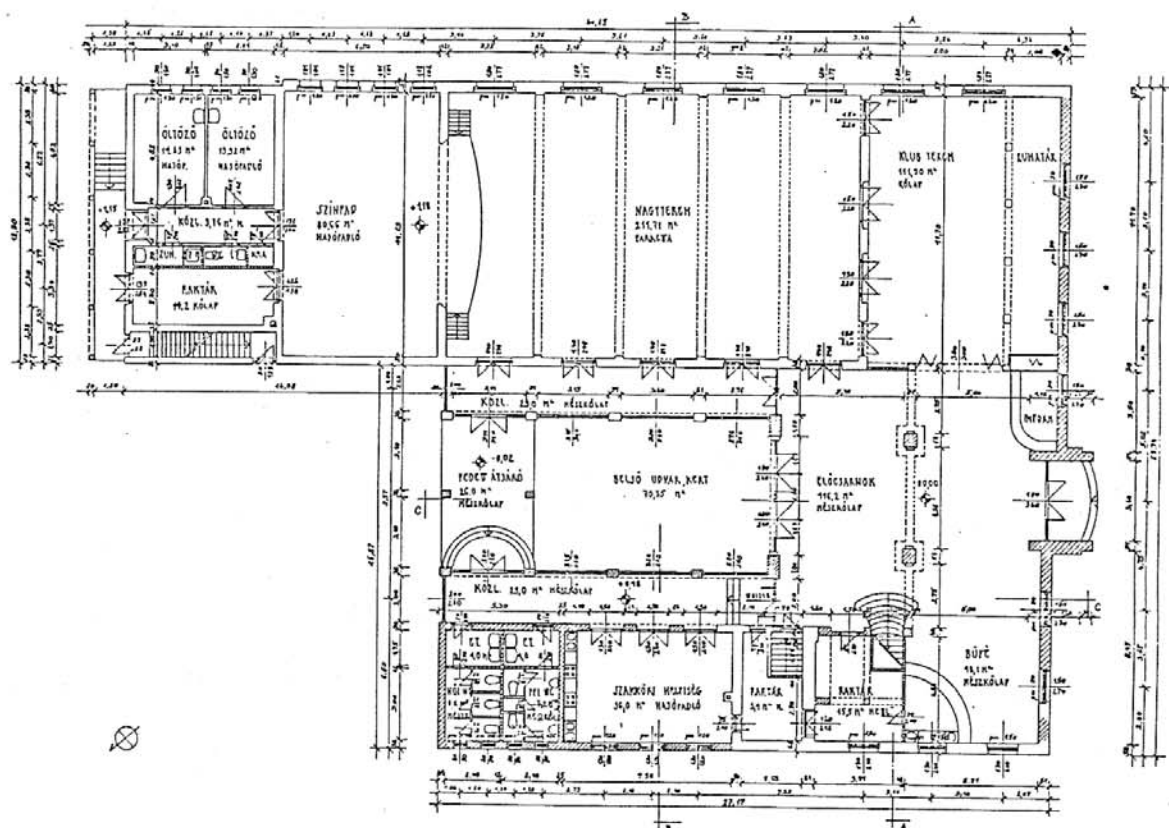
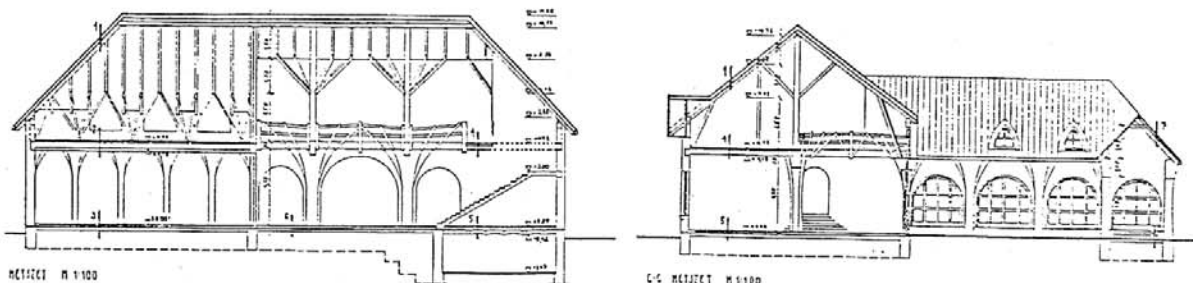
A vidék termelési kultúrája lényegében archaikus paraszti kultúra, mert a piac szívóhatása nem érvényesül, csak a munkaerő exportja (ember megy ki, nem áru). Ebben a termelési kultúrában a nagy munkaráfordítású növénytermesztés dominál (nagyüzemben és háztájiban egyaránt az alma, a kukorica, a paradicsom, az uborka stb. természetesen van túlsúlyban). Egy primitív termelési rendszer alakult ki, melyre a technikai modernizáció hiánya, a szakképzetlen munkaerő dominanciája, a nyereség-, következtetésre a tőkehiány jellemző. Az agrárról egyre erősebben sújtja a zömmel mezőgazdaságból élőket, a gazdálkodási egységek nyeresége ipari tevékenységükből származik. A felvásárlás és az értékesítés monopolizált, létét a központosítás és a megyei kapcsolatrendszer

határozza meg. Az almatermést érintő szovjet export miatt a térség lemaradt a hazai és a külföldi piaci versenyben is.

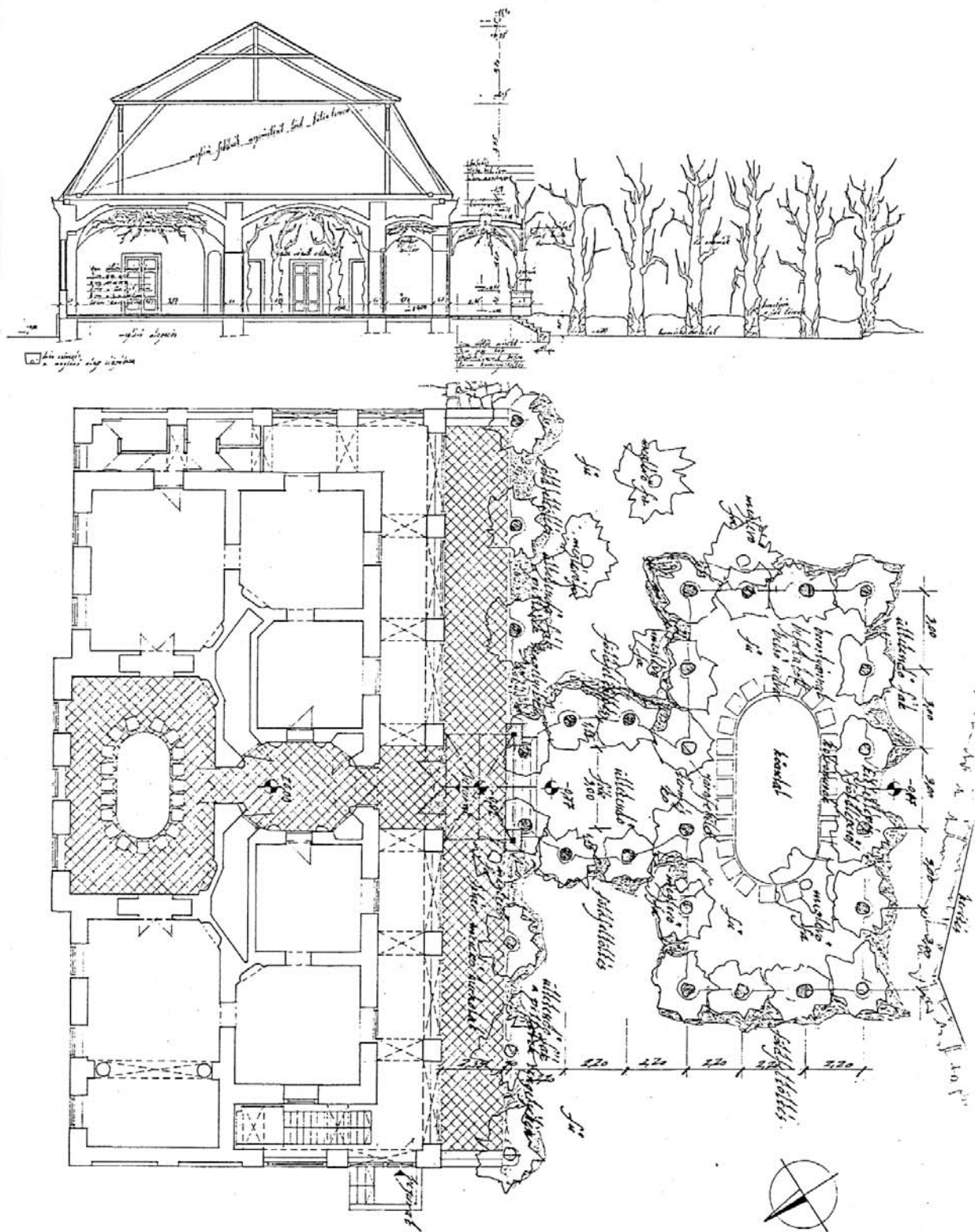
További jellemzők:

- A központi szabályozók állandó és kiszámíthatatlan változása, az elosztásból való kiegysúlyozatlan részesedés, az értékesítés lehetőségeinek központi behatárolása irracionálissá tette a gazdálkodást.

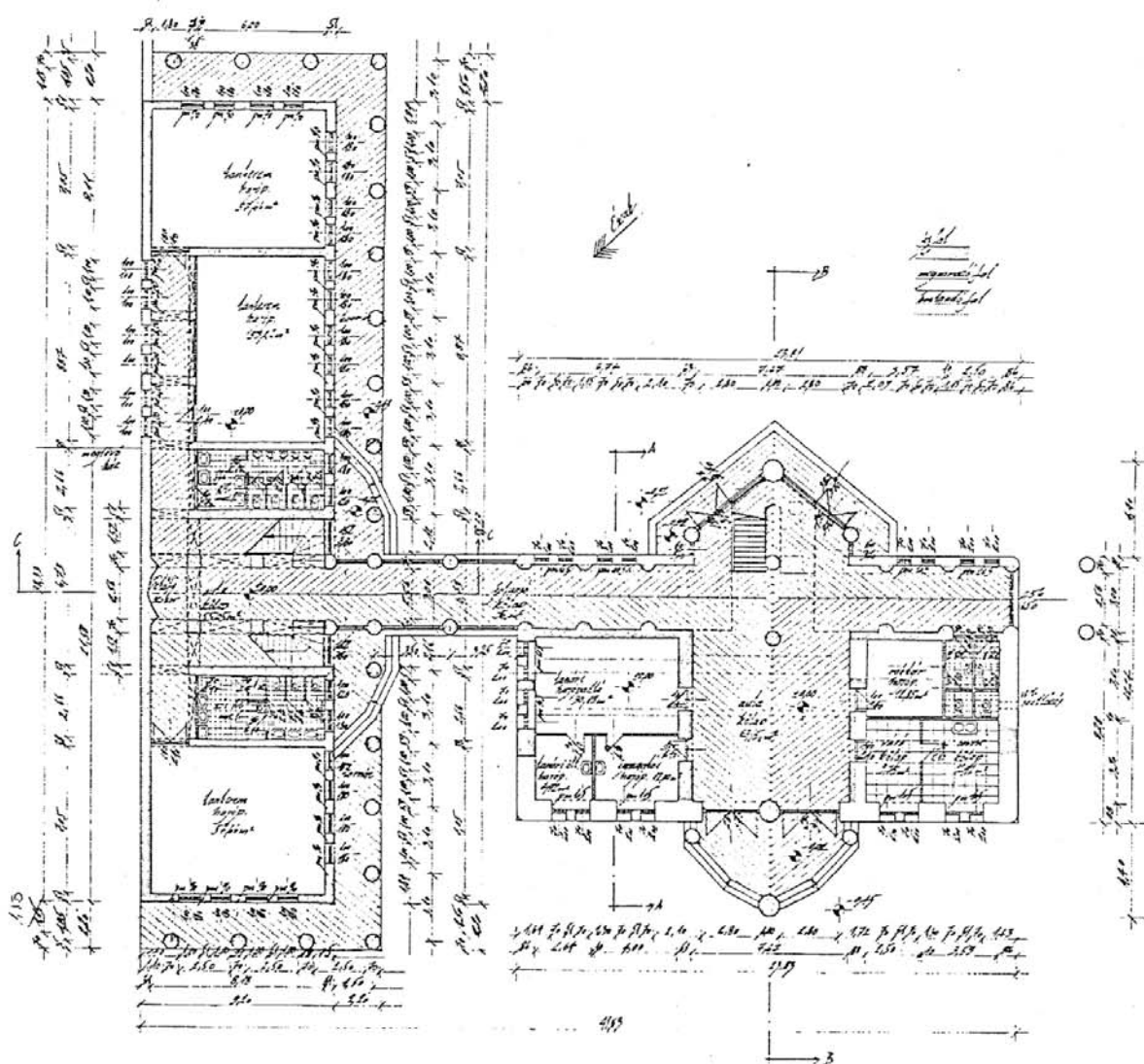
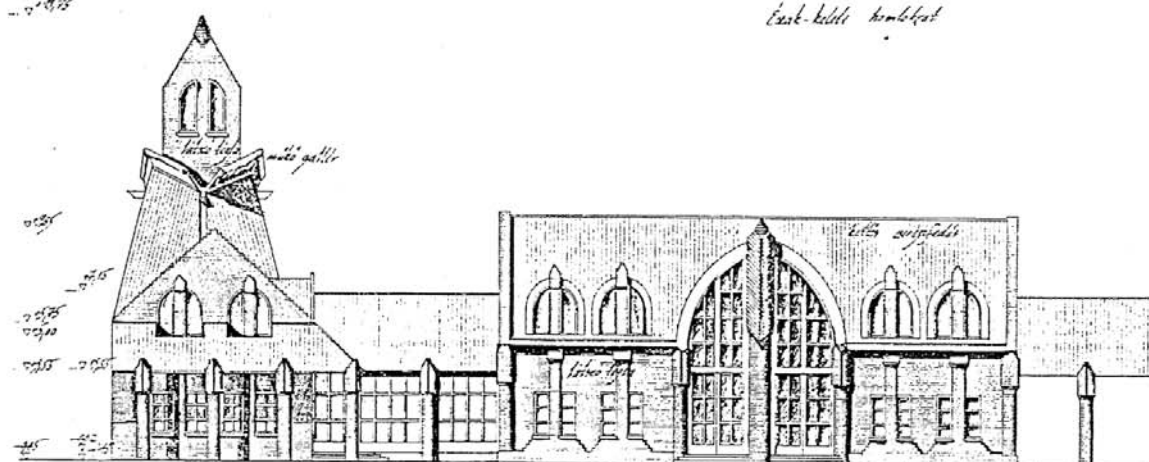
- A helyi munkalehetőségek korlátozottak. A tsz-ek csak bér munkába adással tudják tagjaik teljes foglalkoztatottságát elérni, tehát még a tsz-en belüli foglalkoztatottság sem otthoni munka. Az eljárás növeli a létfenntartás költségeit, megnehezíti az otthoni (háztáji, gyermeknevelési) munkát, a kereset pedig (2-3000 Ft/hó) értelmetlenné teszi az eljárást. Az ipari munkalehetőség száma korláto-

22. oldalon: Múvelődési ház átalakításának tanulmányterve, 1987. Zsigmond Ágnes /ebben a formában nem épül/
23. oldalon: Egykori Szuhányi kúria átalakítása könyvtárrá, 1987. Tamás Gábor és Csernyvs Lőrinc /nem épül/

Észak-keleti homlokzat

zott, volumenében nem jellemző a vidékre, s elsősorban segéd- és betanított munkát igényel. Mindez természetesen visszahat az egyéni gondolkodásmódra, aspirációkra.

- A munka érdekeltségi rendszere diszfunkcionális. Ennek oka egyrészt a nagyüzemi termelésen belüli érdekeltség hiánya, másrészt az egyéni gazdaságok patthelyzete. Nem éri meg többet és jobban termeszteni-nevelni a felvásárlási árak miatt, ezért nincs nyereség, tőke a gépesítésre és vállalkozókedv a tanulásra, minőségibb munkára stb. Így alakult ki az a helyzet, hogy bár szinte korlátlanul bérelhetnének földet, nevelhetnének szerződéses állatot az itt élők, nem élnek a lehetőséggel, mert nincs kellő tájékozottságuk és vállalkozói bátorságuk az értékesítési korlátok áthágására vagy megkerülésére.

- Közben a biztonság utáni igény növekszik, a bizonytalanság tényezői objektíve fokozódnak. Nincs elegendő munka. A gazdasági egységek érdeke a létszámcsokkenés, új embereket gyakorlatilag nem vesznek fel, s aki már bent van is valamelyik munkaszervezetben, az sem élvez biztonságot - szakképzettségének, helyesebben szakképzetlenségének megfelelő munka elegendő mennyiségben csak időnyelvényen adódik.

3. Következtetések

A legfontosabb: csökkenteni a központit és növelni a helyit: keresni a helyben nem progresszív hatású "leosztások" megkerülésének, szerepük

csökkentésének lehetőségeit, méghozzá a helyi érdekeket szolgáló helyettesítő tevékenységekkel mintegy fokozatosan kiszorítva azokat. A "helyi"-ség erősítése, a helyi érdekek érvényesítése csak egy új érdekeltségi rendszer megteremtése révén lehetséges, melynek lépései:

A) Az egyéni vállalkozókedv felélesztése, részben a nagyüzemben, vállalkozói egységek létrehozásával, részben az egyéni gazdálkodás új lehetőségeinek keresése révén.

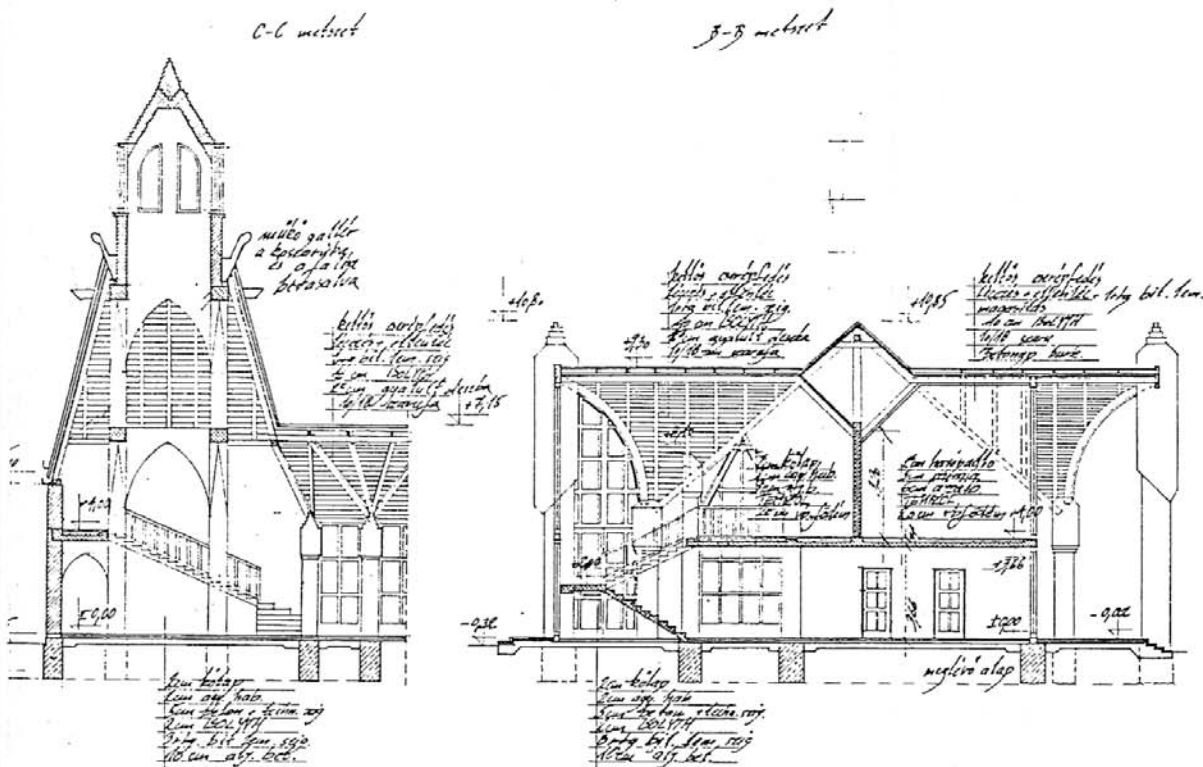
B) A fajta- és termékszerkezet, a termesztési módok újbóli átgondolása, módosításai, konvertálható, a piacot követni tudó tevékenységek kiépítése.

C) Új munkalehetőségek teremtése, amelyek már nem a nagy munkaráfordítású, alacsony kvalifikációjú ("gyarmati") munkának kedveznek.

D) Új szakmai- és értékesítési kapcsolatok kiépítése az országban és a határokon túl, csökkentve a meglévő kiszolgáltatottságokat és a megye fékező hatását.

E) Új munkalehetőségek (vállalkozások) elsősorban helyben teremtődjenek.

Az új érdekeltségi rendszer kiépítése viszont csak egy vele párhuzamosan folyó fejlesztői tevékenységgel valósítható meg.

Javaslatok a helyi nyilvánosság fejlesztésére

Kezdődő tájékozódásunk, eddigi benyomásaink és tapasztalataink szerint a településen a fejlesztőmunka egyik legfontosabb célja a helyi nyilvánosság javítása, erősítése. Úgy látjuk, hogy hiányos az itt élők tájékozottsága, a szélesebb régiók ill. az ország dolgairól, az abban elfoglalható tényleges jelenlétükről; hiányos az ország informáltsága ennek a területnek az adottságairól, erényeiről, képességeiről; de viszonylag keveset tud a helyi lakosság a helyi vezetés próbálkozásairól, erőfeszítéseiről és viszont: a helyi vezetés sem megfelelően informált az itt élők gondolkodásáról, hiedelmeiről, ambícióiról. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez nem csengeri specialitás, vagy amennyiben az, akkor jórészt a földrajzi adottságoknak is köszönhető; mégis, javaslataink egy csokrá ezeknek a viszonyoknak a megváltoztatására, a helyi nyilvánosság fejlesztésére irányul.

Megkísérjük összefoglalni az előzők alapján, hogy mit értünk pontosabban a nyilvánosság fogalmán.

"Látásviszonyokat" - a vezetés ill. a lakosság látásviszonyait a másik fél működéséről, dolgairól; a bekapcsolódás lehetőségét a döntések alakításába, a feladatok megoldásába; de értjük ez alatt a kontroll, az ellenőrzés lehetőségét a közügyek irányításáról; az önszerveződés és az együttműködés lehetőségét más személyekkel, családokkal vagy csoportokkal; a javaslatok, kezdeményezések lehetőségét új célok kitűzésére vagy megvalósítására; a hozzáférhetőséget, a tájékozottságot a település életéről.

1. A tájékoztatás és a nyilvánosság különbözősége (kifejtését lásd a bakonyi tanulmányban!)

2. Helyi hírek, információk, események tudatos kezelése; hírek keletkezésének segítése

Gondolunk itt a közigazgatás, közelet, helyi politika, egyház, termelés-gazdálkodás híreire, a piaci, kulturális hírekre. E folyamat gondozása elsősorban a helyi vezetés feladata-vállalkozása lenne, elsősorban az ő elszámolását igényli.

Konkrétan jelentheti ez pl. a döntési szándékok, tervek írásos vagy rajzos közzétételét, felhívásokat, különféle beszámolókat (tsz, áfész, tanács) hozzáférhetővé ill. érzékelhetővé tételét, személyi kérdések-változások nyilvános tudatását, különféle sport-, kulturális, szórakoztató eseményekről történő utólagos (mondjuk fényképes) tájékoztatást, pályázaton, tanulmányi versenyen helyi személyek vagy csoportok sikeres szereplését.

3. Helyi vonatkozású külső hírek gyűjtése; külső kapcsolatok ápolása

Csenger egyik jelentős szülője, Molnár Józsi bácsi mesélte, hogy mikor a Sorbonne-ra indult egyetemi tanulmányait végezni, a Máramarossziget-Szatmárnémetiből induló s Pesten át Párizs felé tartó járat kocsiába itt, Csengerben szállt fel.

A nyilvánosság jelentőségéből szimbolikus jelentőségű ez a példa máig is. Hogy honnan induljon

ez a nemzetközi járat, most ne firtassuk, de jó lenne, ha Csengerben felszállva bekapcsolódhatna a helyi polgár a hazai, s tágabban az európai vérkeringésbe.

Fokozatosan bővülő körökben a közigazgatási terület, a tájegység, a megye, országrész, ország, környező országok életének, működésének figyelemmel kísérésére, tudatos összegyűjtésére gondolunk; a világ történéseinek, híreinek halmazából kiemelni, felerősíteni, hangsúlyossá tenni, figyelmébe ajánlani a helyieknek azokat, amelyekhez kapcsolódásuk, kötődésük lehet, az itteniek nyelvére "lefordítva". Olyan információkra gondolunk, amelyek befolyásolhatják, megváltoztathatják helyzetüket, életüket. Konkrétan új társadalmi jelenségektől kezdve (pl. egyesületek alakulásának gyakorivá válása), különféle megtörtént vagy várható döntésekre (pl. új gazdálkodási-szövetkezési formák X tsz gyakorlatában), de helyi vagy országos pályázatokra (melyekkel a helyi lehetőségek, életkörülmények javítását lehetne elérni), példáulértéktű vállalkozásokra vagy éppen kudarcokra gondolunk.

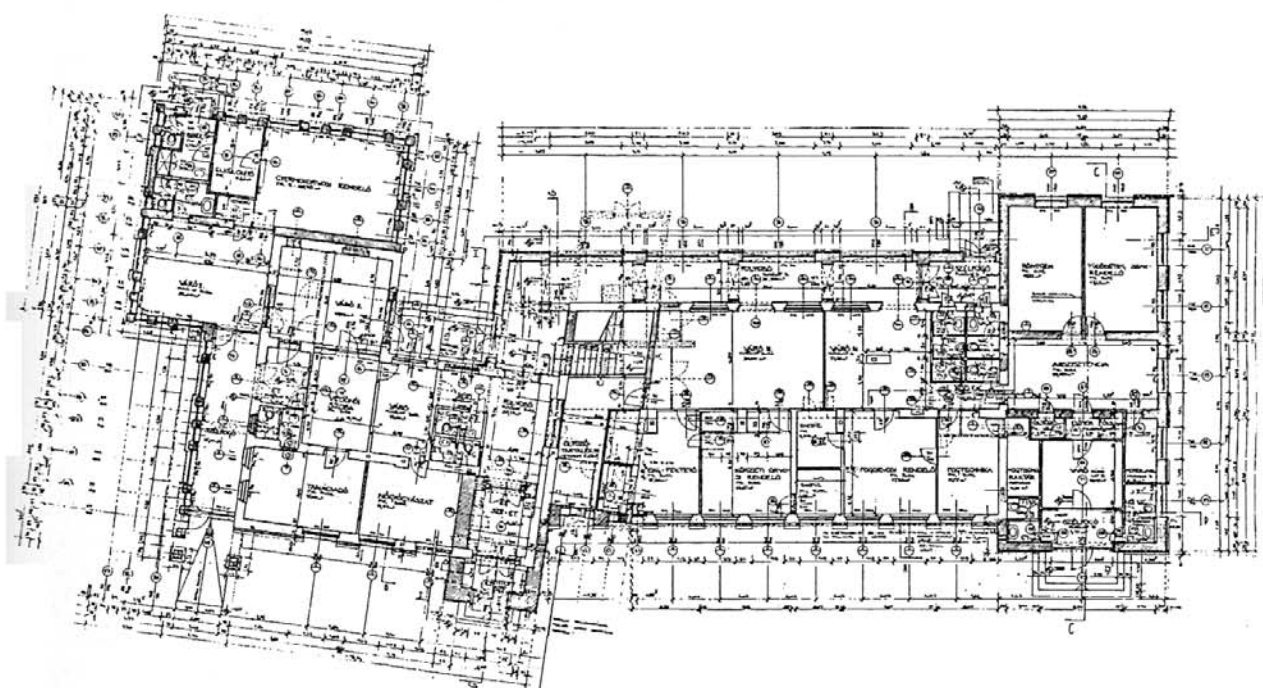
Az alcímben "külső kapcsolatok ápolása" alatt arra utalunk, hogy keresse a helyi vezetés a külső partnereket, támogatókat, hivatalos kapcsolatokat, s - az egyébként fontos urambátyám kapcsolatokon túl - az itteniek folyamatos tájékoztatására, a "vérkeringésbe kapcsolására" a településtől távolabbi földrajzi régiókban külső képviselőket, segítők, informátorokat, de akár ügynököket, ügyintézőket, megbízottakat tartson. Feladatuk a piaci helyzetben várható változásokról történő tudósítástól kezdve a különféle eszközök beszerzésén túl találkozások előkészítése, előzetes tárgyalások kezdeményezése és számtalan más hasonló dolog lehetne. Ezt baráti szívésségtől anyagi érdekeltségig többféle megbízási viszonyban tudjuk elképzelni. (Csengeri elszármazott vagy bárki más is lehet ilyen informátor, aki városban él és jó kapcsolatkészlete, ügyintézői vagy anyagbeszerzői gyakorlata van.)

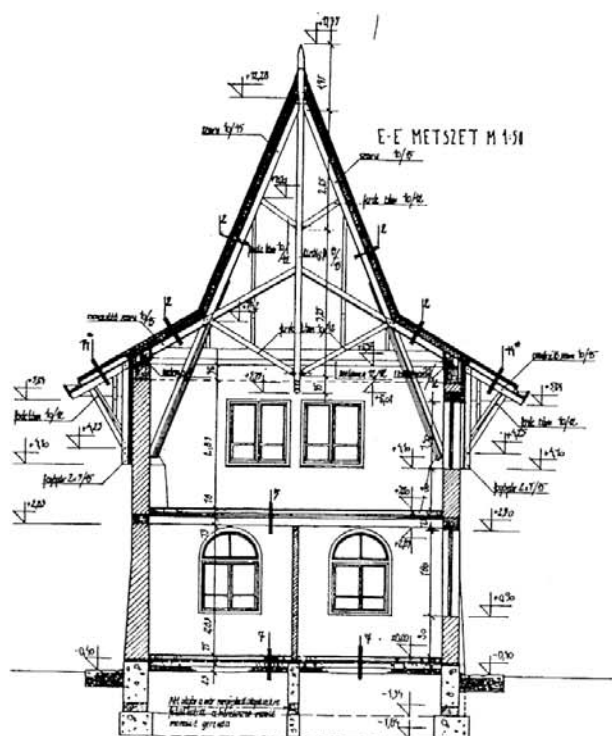
4. Az információs csatornák - nyilvános fórumok tudatos kiépítése, működésük felerősítése - Az egyéni tájékozódási lehetőségek fejlesztése

Ezt segítheti a képviselői szervek, állami intézmények felelőseinek rendszeres, a lakosság által tudott és elérhető felfogadása; a különféle tanácsadások rendszere (egészségügyi, jogi, vállalkozási, utazási, gyermeknevelési, továbbtanulási, gazdálkodási stb.); a településeken belül gyűjtő-tájékoztatóhelyek kialakítása és a lakosság számára hozzáférhetővé tétele (tanács, eljárások, falugondnokok, lelkesek, könyvtár, művelődési ház, helytörténeti gyűjtemény).

- A helyi tájékoztatás javítása technikai eszközök közvetítésével

Hirdetőtáblák készítése, kihelyezése közérdekű és magánhirdetéseknél, plakátoknak; vitrinek készítése (egy-egy érdekes helyi esemény fotóinak, tervrajzoknak stb.). Fontos, hogy ezek a legforgalmasabb nyilvános tereken legyenek elhelyezve, a központban (művelődési ház, tanács, orvosi rendelő, buszpályaudvar, mozi, könyvtár, új

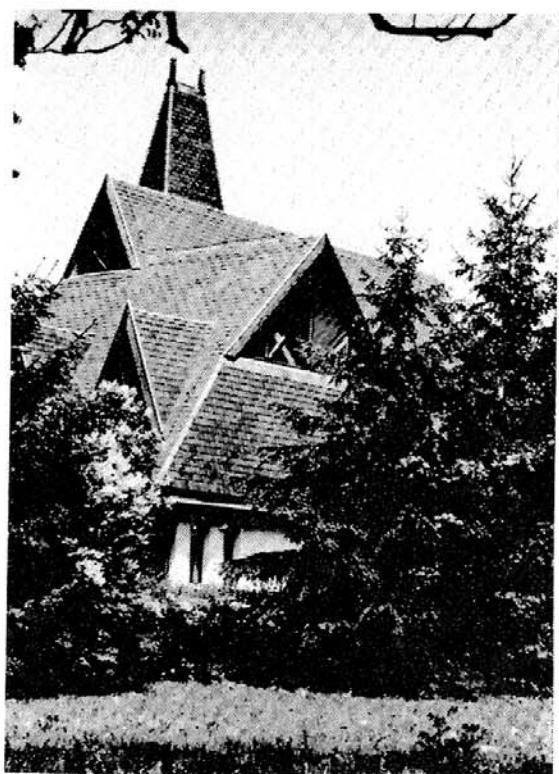

ABC, templomok, vasútállomás, piactér, tsz. ÁFÉSZ felvásárlóhelyek), de a külső településrészen és a társközségekben is. Itt említhetjük meg, hogy szükség lenne az utcai feliratok, táblák rendezésére, melyek a községek külső képét alapvetően meghatározzák; az üzletek, hivatalok bejáratánál egyértelműbb kiírások elhelyezése (nyitvatartás, felfogadás, kulcs helye stb.), a rendszeresen hirdető intézményeknek (mozi, művelődési ház) bianco-plakát előnyomtatására, továbbá néhány nagyméretű térkép külső elhelyezése (Csengerben a Fő téren, a vasútállomáson és Mátészalkáról jövet a falu szélén; a társközségekben, a faluközpontokban a templom vagy az előjáróság épületénél).

Nyomdai kiadványok készítése: Közhasznú Ismeretek Tára c. füzet, kalendárium, rendszeresen megjelenő helyi újság, idegenforgalmi kiadványok, helyi képeslap, helytörténeti kiadvány. Itt említhetjük meg az egyszerűbb műsorfüzeteket, szórólapok készítését is. Ezeket a törekvéseket nagyban segítené s árban hozzáférhetőbbé tenné a házi nyomda létrehozása, amit több helyi intézmény összefogásából célszerű megoldani. Fontos lenne a pillanatnyilag rendelkezésre álló sokszorosítási lehetőségeket (xerox, stencil) is koordinálni és rendszeresen kihasználni a lakossági tájékoztatásra.

Jó hatásfokú lehet a video felhasználása ezekre a célokra, a már jelenleg is létező számítógéppel összekapcsolva képűség készítésére, s a későbbiekben kamerával, élő felvételekkel helyi híradó készítésére. Ezek előbb egy-egy forgalmas nyilvános intézményben (presszó, ABC kirakata, mozi stb.), később talán kábelrendszer kialakulásával

közösségi tévéműsor keretében is bemutatathatók.

- Az információáramlás harmadik jellegzetes csatornáját a **csoportos jellegű fórumok** jelentik. A közösségfejlesztéssel a helyi nyilvánosság hatékonyan befolyásolható. Ezen a téren tehát a munkahelyi kollektívák, az öntevékeny csoportok, az iskolai osztályok, az egyházi közösségek, a tanfolyami-művészeti közösségek, sportszakosztályok, a helyi állampolgárok közéleti jellegű csoportjai kínálnak lehetőséget a helyi nyilvánosság fejlesztésére.

Felmerül a kérdés, hogy a helyi nyilvánosság javítását célzó korábban részletezett feladatokat - helyi hírek kezeltetésének segítése, külső hírek gyűjtése-közzététele, információs csatornák működtetése - kik végezzék?

Mindenképpen kétoldalú dologról van szó. Egyrészt a hivatalos szférából kellene ezzel a feladattal hangsúlyosabban foglalkozni: a tanács, a művelődési ház, a könyvtár, a mozi, az iskolák alkalmaztaiból néhányaknak. Másrészt a lakosság fokozott bekapcsolására van szükség a visszacsatolás, a hírek gyűjtése és továbbítása, az információs csatornák működtetése területén. Célszerű lenne létrehozni társadalmi szerkesztőségeket a nagyobb összefogást igénylő kiadványok (kalendárium, Minden, újság), a video, a hanghíradó összeállítására; s a hivatalos megbízottakon kívül társadalmi segítők is kellenének a hirdetőtáblák-vitrinek rendszeres frissítéséhez is. A települések életében működő kulcsszemélyek - postás, előjáró, lelkész, presbiterek, vendéglős, boltos, orvos, állatorvos - megkeresése különösen fontos feladat. Mértékadó,

meghatározó emberek képesek igazán érzékelni a falu véleményét és közvetíteni azt a működtetésért rajtuk kívül is felelős személyek számára. A velük való összefogásra épülve tud a társadalmi nyilvánosság hatékonyabban működni, ami a helyi társadalom életében alapvető változásokat jelentene.

A környezet, a hely, ahol élünk

"A hely, amelyen világra jöttünk, éppúgy kötelez, mint a természet, amelyet világra hoztunk."
(Németh László)

A valódi várossá fejlődésnek több aspektusa van. Mindenesetre, ha megérkezünk egy városba, azonnal megérezzük, hogy városban vagyunk, legyen az kisváros vagy nagyobb. Megérezzük a levegőjét. A városnak városi levegője van, mert fizikai és szellemi környezete ezt sugallja. Ezt a levegőt egy nem városban kialakítani csak egy fejlesztési folyamat eredménye lehet.

A fizikai és szellemi környezet emberi szintjét csak ráolvasással nem lehet létrehozni, azt maguknak az embereknek, a helyi társadalom közösségeinek kell kialakítani, kifejleszteni.

Manapság láthatjuk, hogy egy erőltetett városfejlesztés eredményeképpen létrejött a gnóm városok sora, amelyek fizikai teste nem az ember felé fordul és amelyek szellemi teste is hiányzik. Az erőltetett városfejlesztés eredményeként a falvak ugyanakkor csak saját szellemi és fizikai erejükre támaszkodhattak a továbbfejlődésben, s ezért - a kivételektől eltekintve - csak a falvak nagyobbjai voltak képesek a viszonylagos megmaradásra, azok, amelyek tőkeerős gazdaságokkal is bírtak, míg a kisebbek és a végeken élők a leépülés, a sorvadás útjára léptek.

Csenger és társadalmi esetében ezt a leépülési folyamatot kell megállítani és egy igazi szellemi, fizikai és emberi környezetet fejlesztő városiasodási folyamatot kell kezdeményezni.

A környezet nézőpontjából természetesen csak féloldatosan tudjuk megközelíteni ezt a problémát. Az elgondolás kifejtése során mindig tudni kell,

hogy a környezeti kérdések megvilágításáról van szó, de ezek kiegészülnek illetve egészszé válhatnak a nyilvánosság, a művelődés egész problematikájának hozzátartozásával.

Nézzük, mi a probléma Csengerben és Csenger környékén!

Csenger nekünk, városiakoknak, akik többen falun születtünk, s akik járjuk az országot, egy háború utáni város képét mutatja. Ilyen lehetett Budapest néhány része 1945 februárjában, azzal a különbséggel, hogy Budapestet egy kemény fegyveres harcban sikerült elintézni, míg Csengert és környékét 1945-től a szocialista építőmunka álcájával sikerült leépíteni, önmagához képest másodlagossá tenni. Ha Csengert nem hasonlítjuk semmihez, csak 1945-beli, háború utáni önmagához, akkor azt kell megállapítani, hogy Csenger leépült. Csengernek addig volt egy kisvárosi arculata, szellemi élete, voltak szellemi vezérei. Csengerben volt kereskedelem, vendéglátás. Csengernek volt több képeslapja rangos épületeiről. Csengerben a gazdák, a kereskedők megélték.

Mára csak Csenger középkori múltjára hivatkozunk. Eltűnt a képeslapokon mutatható épületek jó része, s a képeslap is. Ma Csengernek nincs nyilvános szellemi élete. Ma Csenger egy szürkeségbe lecsúszott városias falu, amelyik minden értékét elhanyagolva feldokol ebben a világban.

Ma, 1988-ban nem az a dolgunk, hogy azt kutassuk, milyen hibák eredménye ez a helyzet, ez a környezet, ez a helyi haza. Az a dolgunk, hogy mi, akik Csenger fejlesztésével foglalkozunk, képesek legyünk megállítani és elfordítani a sorvadás folyamatát egy szerves fejlődés irányába. Mert higgyék el, ha nem egy szerves fejlődés irányába mozdulunk, hanem csak egy-egy látványos tettel intézik el a fejlesztést és látszateredményekkel is megelégednek, akkor az annyit fog jelenteni, mint a gyöngyösi toronyház, amelyik igencsak kilátszik a földből, hogy láttassa abszolút értelmetlenségét ... Igaz, hogy az itt érintett szerves fejlődést, a várossá válás problémáját csak egy hosszabb fejlesztési szakaszban lehet megoldani.

Mit jelent ez Csenger esetében, a külső szemlélő aspektusából? (Ezen nemcsak magunkat, hanem a társadalmi lakosokat, a tágabb környezetet is érte).

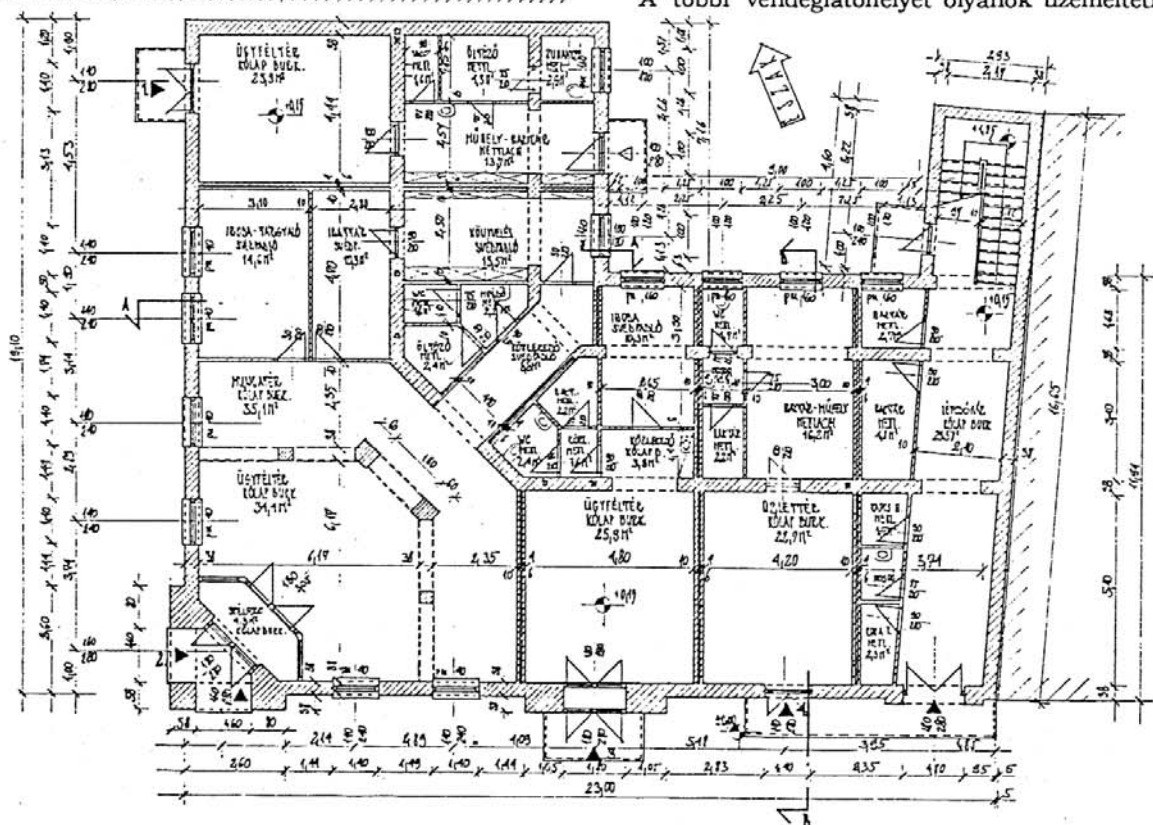
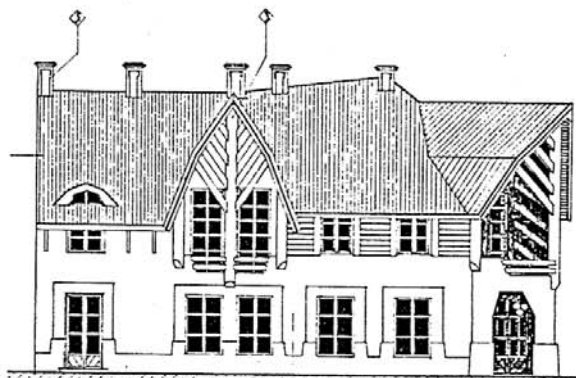
Csenger város (hipotézis)

1. A 49-es fő közlekedési útról két helyen térhetünk ki Csenger felé. Ha Mátészalka felől jövünk, akkor az első csengeri kijáró után egy parkolót helyeznénk el, ahol egy információs tábla bemutatná Csengert. A parkolóból lenne egy visszafutó út a csengeri bekötő útra. Az út másik oldalán, a román határ felől jövet, az első csengeri bejárat után, egy másik hasonló parkolót helyeznénk el, megfelelő információkkal, s ebből a parkolóból nyitnánk egy olyan utat, amelyik keresztezné a 49-es utat és a csengeri bekötőútra vinné. A parkolóban esetleg lenne víz és WC, s néhány asztal paddal, hogy étkezni lehessen. Az informáci-

ős táblákon közölnék a csengeri lehetőségeket, a látóvalókat, bevásárlóhelyeket, az étkezési lehetőségeket, a szálláshelyeket stb. Módot adnánk arra, hogy magánemberek is hirdethessenek itt. Térképen is be kellene mutatni a várost, s a térképen azt is, hogy ha az utas az egyik bekötőúton betér, akkor a másikon kijöhet és fordítva, vagyis hogy Csengert látni nem kerülő.

Ahhoz, hogy Csenger fontos legyen a környezetnek, fontos kell hogy legyen a turistáknak is. A környékből kényszerből, a távolról jött saját akaratából választ, s ha a maga számára jól választott, azzal a helyek is jól járnak.

2. Csenger két főutcája (Ady, Rákóczi) elég széles, mindkét utat füves sáv szegélyezi vagy szegélyezné,

azonban a parkoló gépkocsik állandóan felszántják ezt a füves terepet, s a sarat felhordják az útra. A megoldások egyike: az utak szélét szegéllyel ellátni, másika: a zöld területet kerítéssel szegélyezni, mint a volt határország vagy a presszó előtt.

Az első kulturáltabb megoldás, a második az úgyszólamár szinte telített kerítés-világunkat növelné és szabadságérzetünket csökkentené. Talán költségekben sincsenek különbségek.

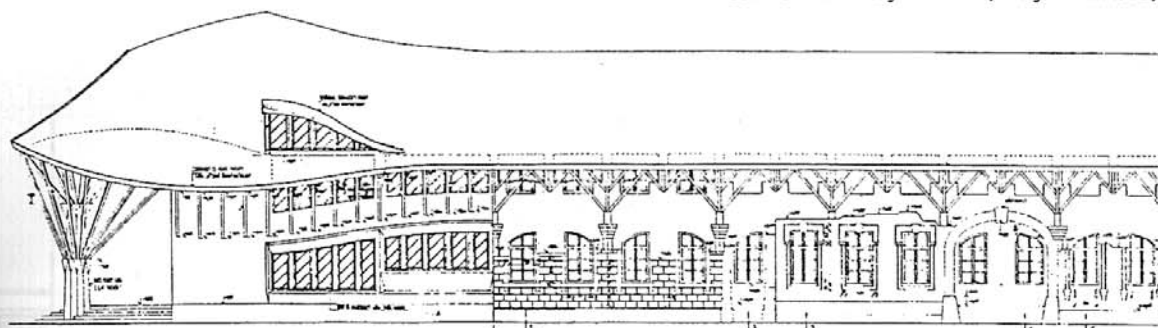
3. Meg kell oldani a főbb utak fásítását. Főleg a belterület látszik elhanyagoltnak. A fásítást úgy kell megtervezni, hogy a végső eredmény a nemes fákkal övezett út legyen, de amíg ezek megnőnek, gyorsan növő fákat is fel kell használni, hogy az előbbi növekedési ideje alatt is érzékeltetni lehessen a fásítás eredményét. Ezeket a gyorsan növő, értéktelenebb fákat később ki kell vágni.

A fásításra konkrét terv készüljön a belterület beépítési tervének elemeként.

4. A vendéglátás tragikus Csengerben. A három belterületi hely, a cukrászda, a presszó, az étterem mellett belterületnek tekinthető még az "Elza-Művek". Ezek a helyek mind leértékelődtek, nem beszélve a Jókai utcai árvíz-szűlő bisztróról.

Az Elza-kocsmában Elza néni szellemiségétől talán más, mint a többi. Ilyen, az Elza nénihez hasonló, egyénített kocsmákra lenne szükség, az övét pedig fizikailag is arra a szintre kellene emelni, ami övele rokon.

A többi vendéglátóhelyet olyanok üzemeltetik,

akik nem értenek a vendéglátáshoz, de úgy látszik, így is megélhetnek belőle. Véleményünk szerint a három másik belterületi vendéglátóegységen valamit változtatni kellene.

A presszó, bármennyire rendbe van is téve, egy rideg, visszhangos kocsmá. Kellemességét bútortalattal, függönyökkel, szönyeggel, világítással lehetne fokozni.

A cukrászdában általában cukrászsüteményt nem lehet kapni, bár a cukrászsüteményeket épp a falszomszédok készítik. Miért nem lehet kapni? Mert ez az üzlet nem cukrászda. Miért nem az? Mert olyan módon üzemeltetik, hogy ne lehessen annak mondani. Azt gondoljuk, hogy ha egy vendéglátóegységet cukrászdanak neveznek, akkor az legyen az, vagy változtassák meg a nevét. Ha egy intézmény hamis néven szerepel, akkor nem használják, vagy elidegenítik azt a réteget, aki használná.

Az étteremben mindent lehet csinálni, csak enni nem. A közétkeztetésen túl igazából nincs ételkinálata. Azt mondja mindenki, hogy ez azért van, mert nincs "a la carte" ételforgalom. Nincs, mert ha valaki ételt kér, az egész konyha összeszalad és a vendégnek kíná a szakállá, míg elkészítik. Este meg egyáltalán nem lehet enni. Ki van írva, hogy Étterem, de valójában nem az. A magyar szokásrendben az étteremben minden időben, de legalább a főétkezések idején lehet enni.

Összefoglalva: Csengerben ma nincs olyan nyilván-

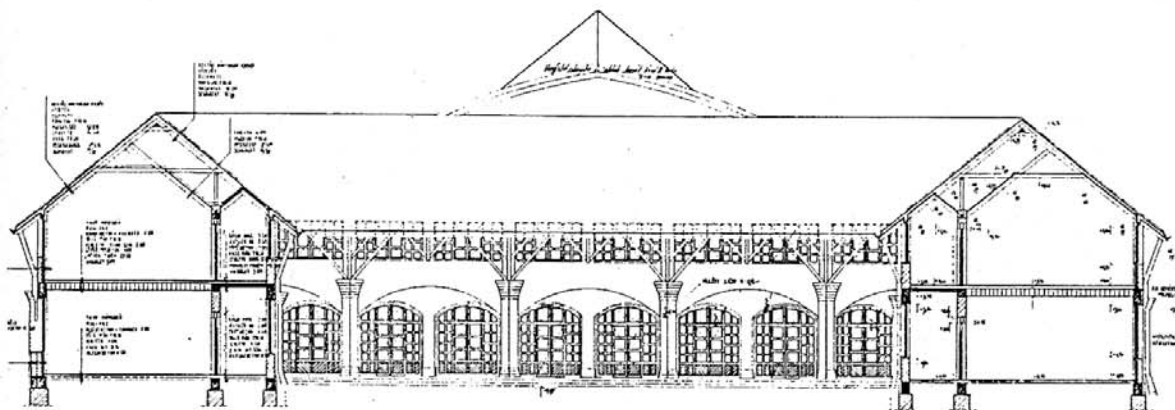
nos vendéglátóhely, ahol akárci, vagy másképp mondvá: rendes emberek, vagy megint másképp: a város vezetői megjelenhetnének, holott 1948-ig bizonyára volt itt ilyen hely, a három fő csengeri vendéglátóegység pedig hamis néven egzisztál.

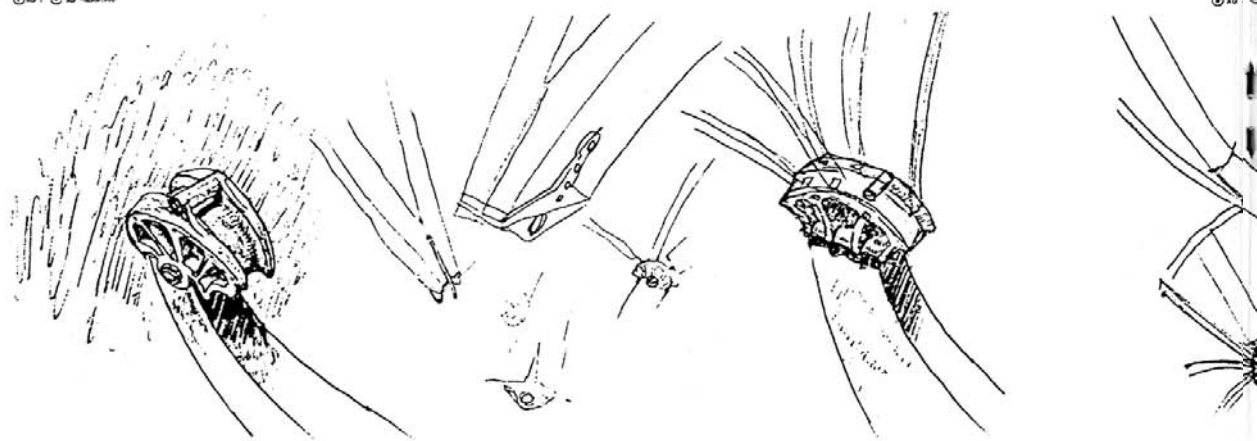
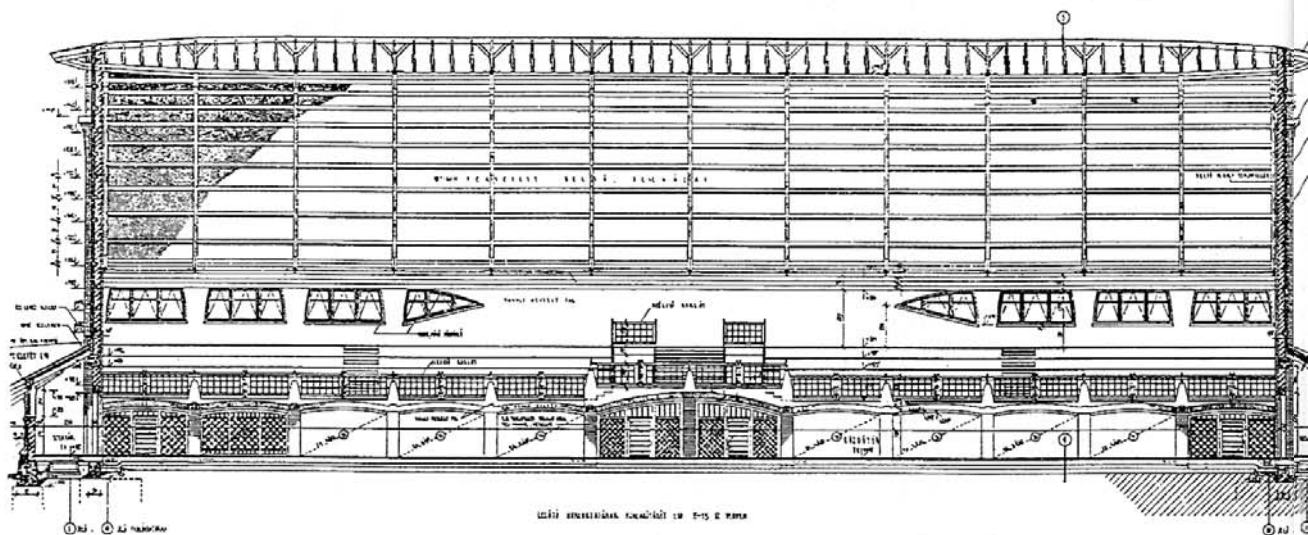
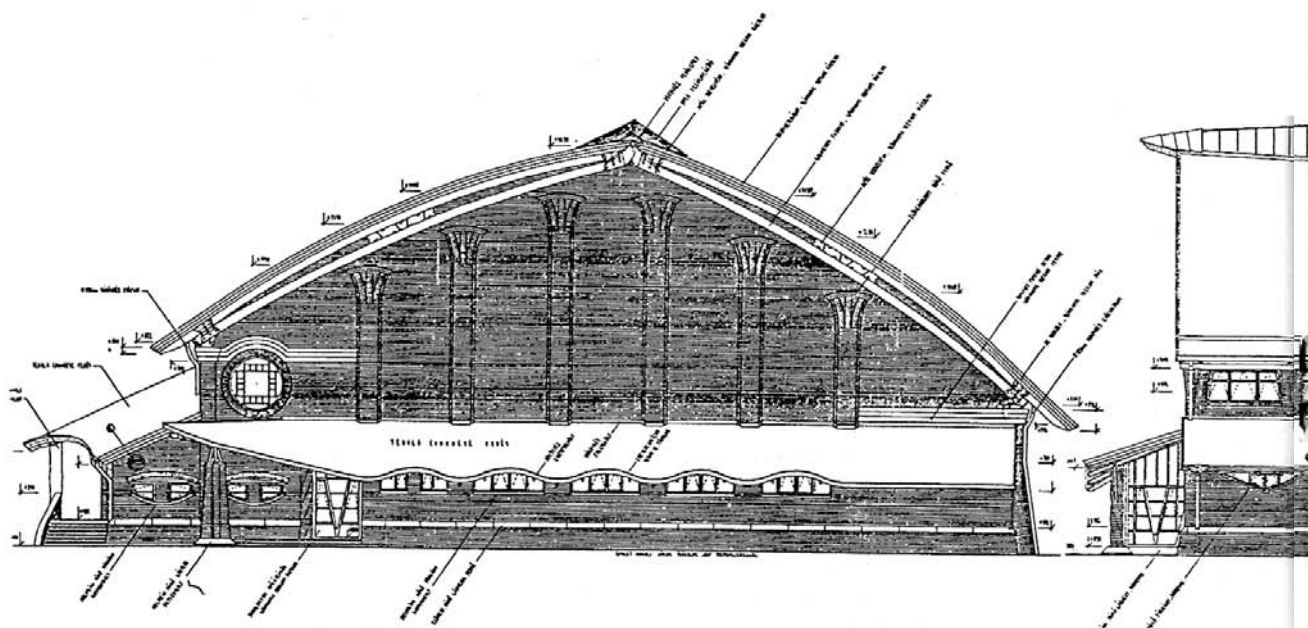
Milyen vendéglátás kell Csengerben, hogy az ember, akár helyi, akár vidéki, városban érezze magát?

Kell egy kis cukrászda, ahol süteményeket lehet venni, ahol egy-két asztal és mellette állópult is van; ahol nyáron fagyaltot mérnek; ahol egy szódát is meg lehet inni, kávézni lehet; ahová asszony, férfi, gyerek egyaránt bejuthat és nem szégyenli magát. Ide küldik a gyerekeket süteményért vasárnap délelőtt azok a családok, akik azt nap nem sütöttek, vagy jobban szeretik a cukrász süteményét. Ide mennek süteményért a vendégségbe járók, itt rendelik meg a lakodalmi, születésnap tortákat.

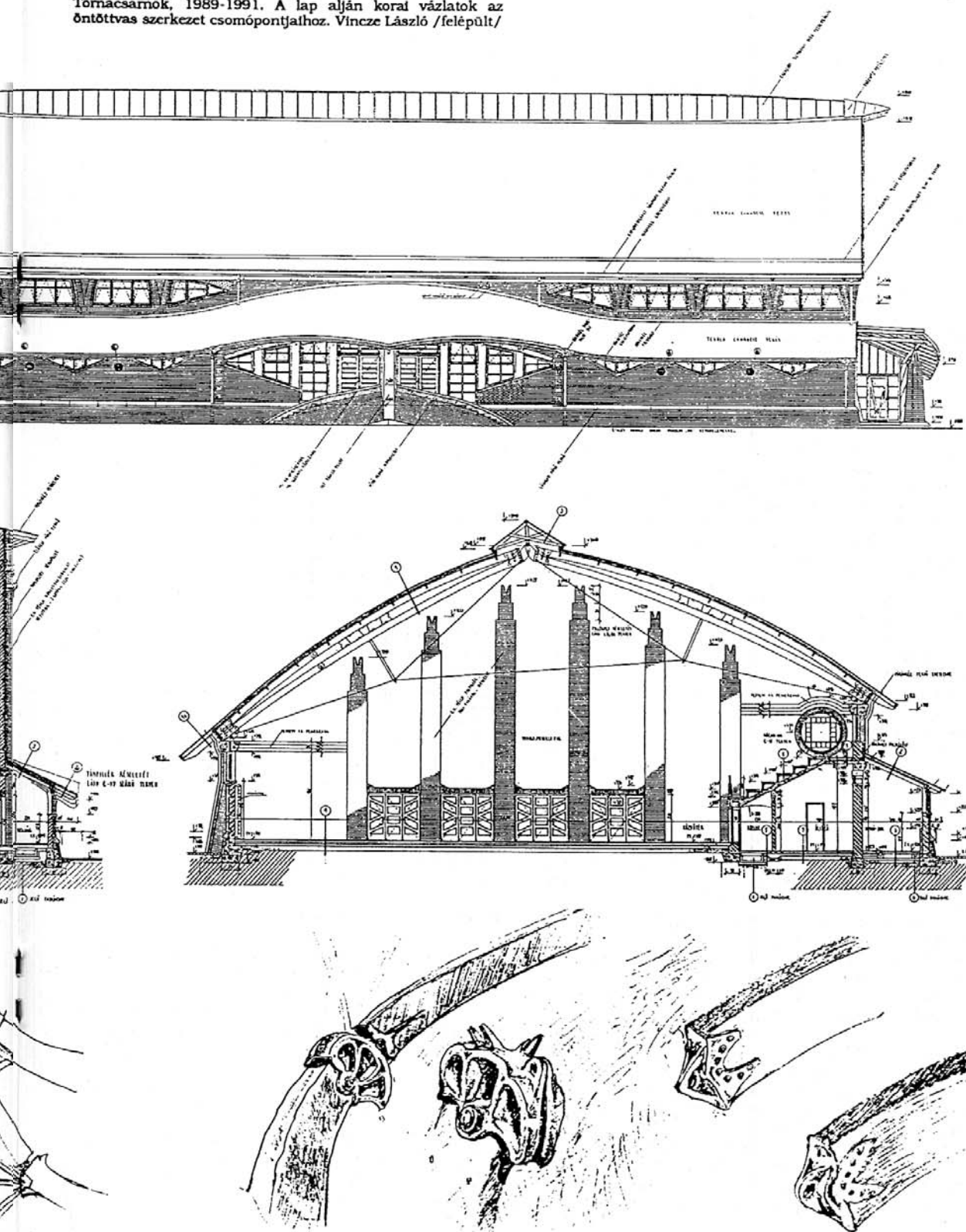
A környéken, nagyobb újságokban hirdetni kellene, hogy egy cukrász megélné Csengerben. Az új szolgáltatóházban pedig helyet kaphatna egy ilyen cukrászda.

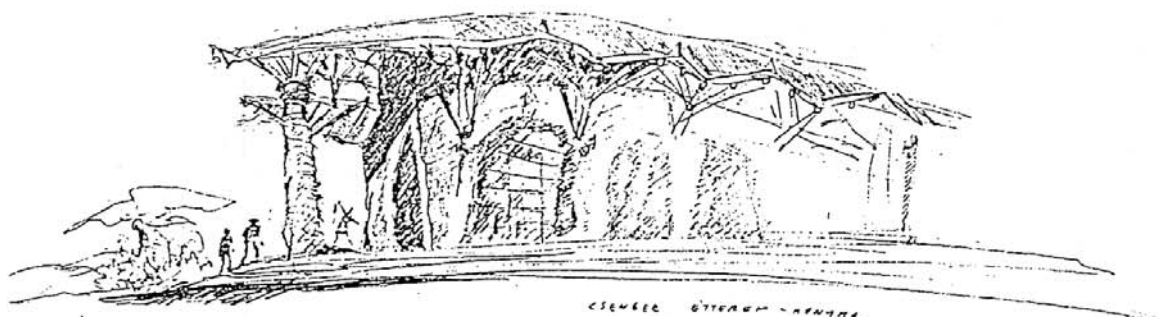
Szeretnénk Csengerben egy olyan presszót, ahova ha reggel bemegy az ember, meg tud inni egy kávét vagy egy teát. Ha éhes, megehet egy szendvicset - hidegen vagy melegen - és megehet egy virsli. Ahol találkozhat az ember a barátával, ismerőssel, és nem érzi magát rosszul a környezet miatt. Ez egy igen kicsi presszó is lehetne, néhány asztallal,

Tornacsarnok, 1989-1991. A lap alján korai vázlatok az öntöttvas szerkezet csomópontjaihoz. Vincze László /felépült/

kulturált kiszolgálással. Ha ez a presszó az új szolgáltatóházban lenne, a másik (presszó-kocsmá) mellett, akkor is megélné, mert ide megint csak azok az emberek járnának, akik nem mennek a mostani helyekre.

Szeretnénk Csengerben egy olyan kis éttermet, ahol minden időben lehetne ételt kapni és csak késő este mondanák azt, hogy most csak az étlap feléből választhatunk, mert a szakács már hazament, s így frissensültekkel már nem tudnak szolgálni. Sajnos ezen a vidéken még senki sem találta fel, hogy a készített mélyhűtött ételt mikrohullámú sütőbe téve, percek múlva tálalni lehet. Jó lenne, ha ez az étterem akkora lenne, hogy egy busszal átutazó csoportot is vendégül tudjon látni. Olyan kis étterem kellene, ahol a környékbeli gazda egy vásárlás vagy piaci árusítás után megülhet, megbeszélheti társaival az ügyes-bajos dolgokat, s ahol asszonyok, gyerekek s különböző szakmájú emberek együtt lehetnek (legyenek tanítók vagy parasztok).

Mint sok más területen, tulajdonképpen itt is egy "lélektani nincs"-csel állunk szemben. Olyan állapot jött létre, amelyben csak az a lehetőség, hogy nincs, mert "senki sem igényli". Igényelni csak a van-t lehet.

A magánszférát kellene szorgalmazni, akár olyan áron is, hogy a tanács esetenként nem az áfésznek ad át területeket, épületeket, hanem magánembernek, azzal a feltétellel, hogy ha a fenti igények szerint dolgozik, akkor csak attól kezdve kell bérleti díjat fizetnie, amikortól az üzletkezdés után lábra áll.

Az áfésznek meg kellene gondolnia, hogy e három belterületi egységet hogyan üzemelteti. Javasoljuk, hogy a mostani áfész-étterem legyen az általános iskolák (esetleg a középiskola) konyhája és étkezdéje, és egyben a nagyobb rendezvények, lakodalmak helye is (rendezvényterem).

5. A kereskedelemben is, akár a vendéglátásban, hiányos mind a fizikai, mind a szellemi környezet. A boltokban úgy érzi magát az ember, mintha Magyarországon nem lenne áru. Ezt már más településeken is tapasztaltuk, s utánajártunk a jelenségnek. Kiderült, hogy az esetek zömében a boltvezetők a beszerzésben járatlanok, nem is nagyon ismerik az árufelvételeket, illetve nem vezetik be azokat. Egy-egy felvágottfele bevezetése

egy folyamat eredménye. Csak fokozatos lehet, hiszen amíg nem ismerik az emberek, nem is kéri azt.

A kereskedelemben is hiányzik a konkurencia. Szorgalmazni kellene a magánszférát, a kisüzemeket stb. működését, s megtelepülésüket valahogy támogatni kellene. A szövetkezeti és állami üzletekben azért nincs igazából áruválaszték, mert nem eléggé érdekelték abban, hogy eladjanak. Kisvállalkozásban pedig csak úgy lehet megélni, ha megéri, ezért azt kell csinálni, ami a vendégeknek kell.

Az áruválasztékot, a kereskedelem minőségét úgy lehetne fejleszteni, ha rendszeresen tartanának árubemutatókat külső cégek, mondjuk a művelődési ház nagytermében, és a helyi újság rendszeresen írja arról, hogy ha egy áruválaszték rossz, akkor mitől rossz. Nincs áru, vagy nincs megrendelve az áru?

Az üzletek portáljait egységes szellemben kell kialakítani, s minden felújításnál a beépítési terv vagy rekonstrukciós terv javaslatát kell figyelembe venni, konzultálni kell a tervezőkkel, a városi főépítéssel.

6. Csengerben is, mint mindenütt az országban, úgy épülnek a többlakásos lakóházak, hogy azokba lakót lasszóval kell fogni. A komfort ellenére hiányzik ezekből a házakból valami, amit egyszerűen embernek lehetne mondani.

A családi házak úgy épülnek, hogy egy-egy építkező a már megépült új házakról vesz mintát, s szerez egy tervezőt (talán éppen a mintát adó ház tervezőjét), s megépíti a házát. S az eredmény, következképp a falukép esetleges, a házak nincsenek összhangban a múlt, de a jelen épületeivel (egymással), s önmagukkal sem. Azt gondoljuk, hogy az építetőknek még a tervezés megkezdése előtt kellene segíteni, tanácsot adni, mert amikor már eldöntötték, hogy mit akarnak építeni, akkor már nagyon nehéz a szándékukon változtatni.

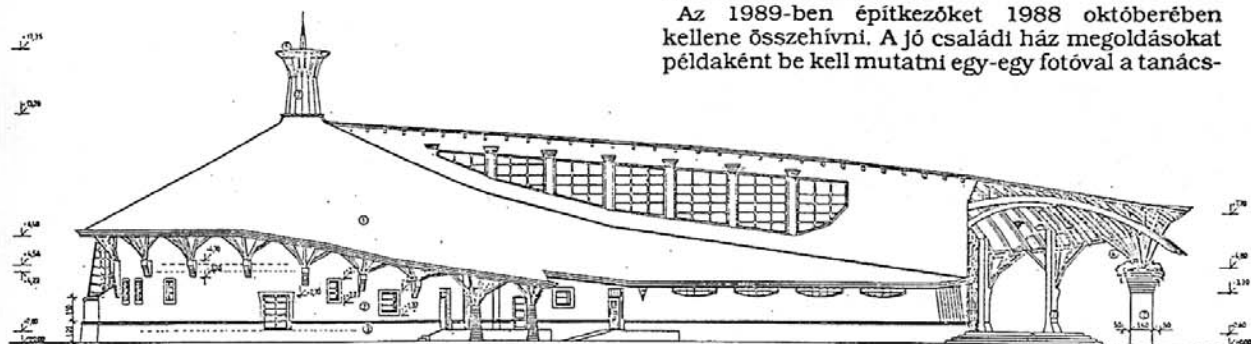
Csenger és társközségeiben évente kb. 20-30 ház épül. Olyan kicsi ez a mennyiség, hogy a folyamatot emberileg még követni lehet. Biztosítani kellene tehát a segítséget, a szaktanácsadást, mint más esetben a jogi tanácsadást.

Kellene 2-3 lakóháztervet készíteni, olyat, ami a szatmári vidékkel rokon. Jó lenne, ha ezekből a tervek közül egy adaptáció során egy-két ház megépülne, mert ezzel mintát lehetne adni.

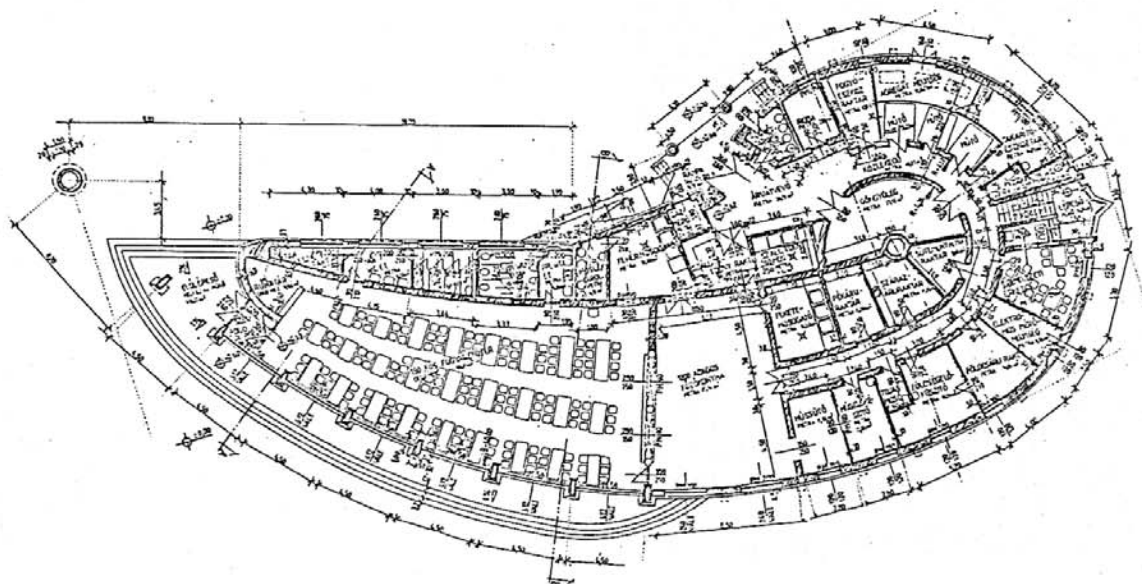
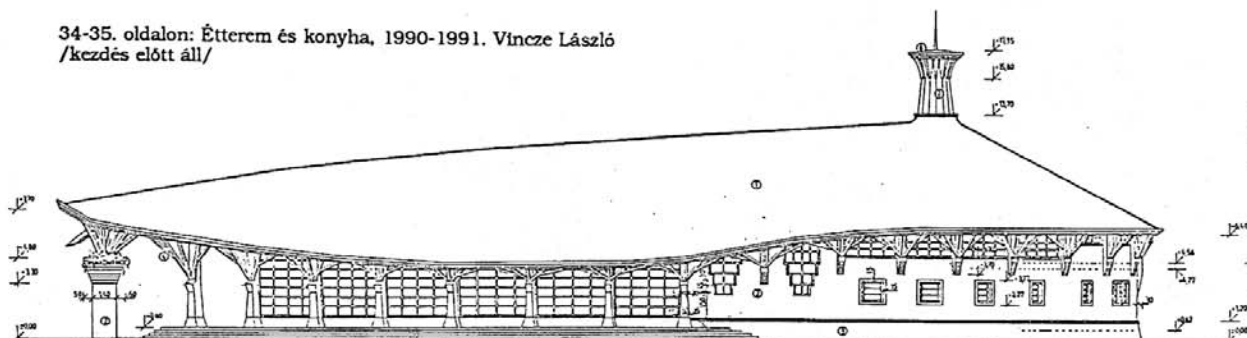
Javaslat: össze kellene gyűjteni azokat a családokat, akik jövőre, 1989-ben építkezni akarnak, s tájékoztatni kellene őket, hogy az adott területen milyen épületeket lehetséges emelni. Javasolni kellene nekik (csak erre az évre vonatkozóan), hogy ha a tanács által javasolt tervek, a javasolt tervezők szerint építkeznek, akkor a tanács ingyen (vagy igen méltányos áron) adja a terveket. Ezzel az akcióval létrejöhetne egy minta, amit utána,

természetesen tervezői közreműködés segítségével, követhetnének az emberek. Azt is javasoljuk, hogy a családi házat építeni szándékozók minden évben hívják össze, úgy november-december táján (ha szükséges, korábban) és beszéljék meg velük, hogy mi a szándékuk. Ezen a megbeszélésen képviseljék magukat a MAKONA Kiszövetkezet és az OKK Fejlesztési Osztálya. A megbeszélésen kialakulna, hogy ki mit segíthetne a lehető legjobb lakóház létrehozásához.

Az 1989-ben építkezőket 1988 októberében kellene összehívni. A jó családi ház megoldásokat példaként be kell mutatni egy-egy fotóval a tanács-

34-35. oldalon: Étterem és konyha, 1990-1991. Vincze László /kezdés előtt áll/

házán; alkalmi, évenkénti kiállításon a művelődési házban; a Múzeumban ki kell állítani és archiválni kell a legjobb épületeket; be kell mutatni a helyi kiadványokban.

7. Nincsenek szálláshelyek Csengerben és környékén, holott egy városban, ha nincsenek fogadók, akkor a vendég sem marasztható. A szálláshelyek kialakításával kapcsolatos javaslataink:

- Szorgalmazni kellene a fizetővendéglátás kialakítását, a fizetővendéglátó helyeket hirdetni kellene.
- A Jékey-kúriát fogadóvá kellene alakítani, a földszintjén egy házias vendéglőt kellene létesíteni.
- Néhány régi szatmári parasztházat szálláshellyé lehetne alakítani, mégpedig úgy, hogy a háromszobás ház középső részében (a volt konyhában) kellene kialakítani egy kis fürdőszobát és WC-t.
- Nyáron a kollégiumot ifjúsági szálláshellyé kellene alakítani, s ha szükséges, a gimnázium néhány tantermét is.

8. Plac. A Petőfi téren a piacot úgy kellene kialakítani, hogy az mindennap rendelkezésre állhasson, s ha nincs piac, az ottmaradt asztalok esztétikailag ne zavarják a tér rendjét.

A piaci árusítóhelyeket esővédő tetőkkel kellene ellátni, s a tetők összefűzéséből egy térhez idomuló épületegyüttest lehetne kialakítani.

Tennivaló van elég. S ha e tennivalók megoldásában a helyi jövőendő városiakok saját állampolgári akaratukból, belső késztetésből vesznek részt, akkor fejlődött annyit a helyi társadalom, hogy abban közreműködni érdemes, mert tudja mindenki, hogy többek között róla is szó van, érte is történik mindez. S ekkor a közös munka eredményes véget ér. Mindaddig azonban szükség van a helyi fejlesztésre.

Az egyik csíra, a Városvédő Egyesület, már születőben van.

A fejlesztői tevékenység

Azt állítottuk, hogy egy új érdekeltségi rendszer kiépítése csak egy vele párhuzamos fejlesztői tevékenységgel valósítható meg. Azért gondoljuk ezt így, mert tudjuk, hogy a csengeri térség fejlődésének egyik fő akadálya ma kulturális jellegű. Nincs kikkel megvalósítani új elképzeléseket, azokat visszahúzza egy történelmileg kialakult és, sajnos, felerősített politikai, gazdasági, kulturális és életmódbeli elmaradottság, amelynek látható jelei a következők:

1. Politikai elmaradottságon azt értjük, hogy ennek a térségnek valószínűleg történelmileg sem volt és ebben a rendszerben sem alakult ki valóságos képviselőtestületi élete és nyilvánossága, amelyben a különböző érdekek nyíltan konfrontálódhattak volna, ezért közléte valószínűsíthetően elmaradottabb más településeknél. Az informális kapcsolatok elsődlegessége, a móríci "rokonok-világ" továbbélése pozícióharcokat eredményezett, melyben még egy-egy gazdasági szervezet vagy falu sorsa is másodlagossá válhatott.

1948 után a politikai kultúra egy újabb csavart

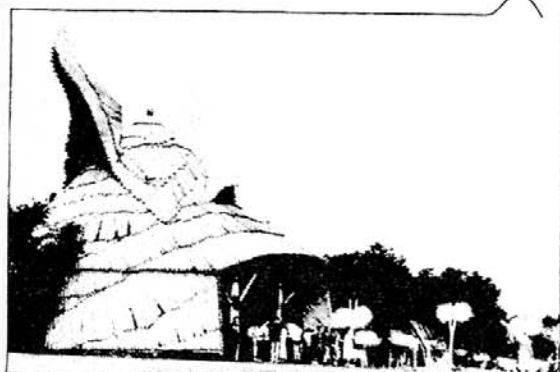
kapott. Az új ideológiák elsősorban mindig is az elmaradottabb vidékeken kapnak jó táptalajt, ahol nincs elég műveltség, át- és kilátás a kritikus viszonyuláshoz. Így történt ez térségünkben is, ahol a marxista ideológia kiegészült egy, a Szovjetunióval való erőteljes identifikálódással is, amelynek látható jelei szinte egyedülálló módon még mindenütt megvannak (képek és szobrok minden közhivatalban, iskolában), valóságos kapcsolódási pontjai azonban már meglazultak. Az emberekkel való beszélgetésben egy nosztalgikus viszony is kitapintható a "hőskor", az 50-es, 60-as évek iránt, amelyben Tatárfalvát pl. "Kis Moszkva"-nak hívták, ahová Kádár elvtárs személyesen is ellátogatott.

A cseleedsorson edződött szolgálatteljesítés, alázatosság, a vezetőknek való hízélgés az új struktúrában is továbbélhetett. A valóságos döntésekből a lakosság kiszorult, a hullámokban jövő átszervezésekbe beleszólásuk nem volt, egyre tehetetlenebbé váltak. A teljes állampolgári becszólási jog itt ma "járdakompetencia" (a falugyűlések szinte egyetlen témája), melybe rossz társadalmi közérzetük teljességgel vetődik, s képviselőjük, az előjáró pedig (leegyszerűsítve persze) segélyelosztó kompetencia...

3. Kulturális és életmódbeli elmaradottságról is joggal beszélhetünk. Az egész országra jellemző, hogy minden, ami "magán", ami a kerítés mögött van, rendezett, s minden, ami "köz", ami kívül van, többségében elhanyagolt. Ez a tétel itt szinte még fokozottabban is áll, s ez annál is feltűnőbb, mert a magyar falvak viszonyaihoz képest infrastruktúrális elmaradottságról nem beszélhetünk (elsősorban a vezetékes vízre gondolunk). Elhanyagoltak azonban a közterületek, a szegély nélküli utakra nagy a sárfelhordás, az iskolák udvarain fűnek, virágnak nyoma nincs, a boltok portáljai, kirakatai szennyesek, csúnyák, a vendéglátóegységek belülről is elriasztó képet mutatnak (állagukat és működtetésüket illetően is).

S ugyanez tükröződik az emberek viselkedésében is. Az emberek nem adnak megjelenésükre, nem tisztelik meg egymást azzal, hogy rendesen felöltözzenek. Nagyon gyakran látni az utcán (sőt, falugyűlésen is) elhanyagolt, otthoni munkaruhát viselő embereket, ezért a tisztességesen felöltözöttek "urasan" kúrnak a többiek közül. A kocsmákban este szinte nem lehet rendes megjelenésű embert látni - az egész napi (heti, havi?) munkásruhában, mosdatlanul töltik az estét. Kiseb falvakban előfordul az is, hogy nem mennek hátra, egyszerűen a kocsmá előtt vizelnek. Az alkoholizmus erőteljes, mintegy 7000 Ft az egy főre jutó alkoholfogyasztás évente (a csecsemőt is beszámítva). Többen panaszkodtak, hogy az emberek marják egymást. Ez is országos jelenség persze, és a "divide et impera" következménye. Az idegenekhez viszont nagyon kedvesek, ami annak a jele, hogy könnyen tudnának jók is lenni, ha tehetnék.

A fenti kép bizonyosan nem tükörkép, de a mi feladatunk: a problémákra koncentrálni és megoldásokban gondolkodni. Javaslataink már ismertettük része struktúrális, amelyek azonban, véleményünk szerint, csak közösségi mozgások beindításával lehetnek igazán hatékonyak.

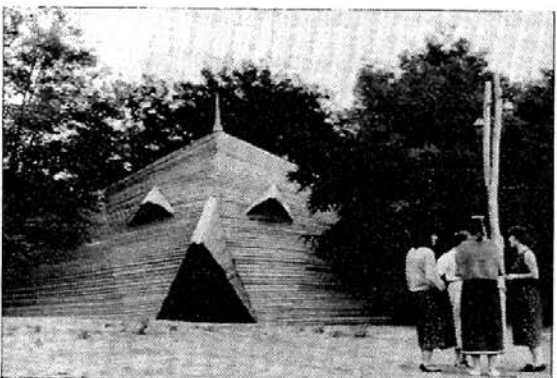
NAGYKÁLLÓ, HARANGODI TÉKA-TÁBOR

A lelkesedés hozta össze a Harangodi táborát. 1985-ben szervezte itt először a Téka-együttes nomád nyári táborát (előtte két nyáron Vas megyében voltak). 86-ban kezdtük az építkezést: Makovecz Imrét keresték meg a helyi és fővárosi szervezők, tervezők, tervezne csúrt a táncolók fölé. Tőle nekem jutott a feladat, így épült meg azon a nyáron a táncsűr, hihetetlen tempóban és lelkesedéssel három hónap alatt: június 21-én tűztük ki és szeptember 21-én avattuk – feledhetetlenül. 87-ben építettük az étkezőt, a büfét s a fürdőt, megintcsak a táborok előtt-alatt-után, most még inkább társadalmi munkában: diákokkal Ybl- és az Iparművészeti Főiskoláról meg helyi mesterekkel, élükön Toka Sándor ácsmesterrel. A táborok egyre virultak. Gyerek-tábor volt két hétig, utána a „nagy” tábor, aztán komolyzenei, számítógépes s a legkülönbözőbb hétvégi rendezvények, majális, piknik, halászléfőző verseny. Közel ezren jöttek ezekben az években a Téka táborokba táncolni, dalokat tanulni, faragni, szőni, nemezlni, agyagozni, vesszőt fonni, lovagolni, mulatni. Nappal rendezett programok, tánctanulás, mesterségek, dalolás, estétől hajnalig táncház. Szabadság, öntevékenység, kollektivitás jellemezték a lelkes hangulatot, melynek életre keltői a Budapesti Almássy téri és a nagykállói művelődési ház népművelői meg a Téka zenekar voltak, élükön az akkor még zenész Nagy Zoltánnal. 88 lehetett a virágkor, akkor épült a torony, és kezdtük a recepció épületét újracsak a nagykállói tanács és az erdőgazdaság finanszírozásával. Fodor János – azóta polgármester, – ifj. Toka Sándor és Szabolcsi László mérnökök voltak akik a leginkább szívükön vitték az építkezések sorsát. Azóta lassult a dolog és sajnos csappant a táborok népszerűsége is. Számátalan okot sorolhatnánk, miért fogyott el a lendület, s hogyan változunk, ahogy világunk professzionalizálódik...

Fura kifejezés a „lelkesedés”: lelket kapni, lélekhez jutni, lélekben emelkedni – ilyesmit jelenthet? Fogunk-e újra lelkesedni még?

Ekler Dezső

Balra: a táncsűr épülete /Koncz János és Péter felv./, lefelé haladva: a tábor képe a fogadóépülettel és a kilátóval /Csák Miklós felv./, a fogadóépület és a büfé /Szabó Róbert és Gerő András felv./, az étkező /Koncz János és Péter felv./

Molnár Géza:

AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS

A Kárpát medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. Második rész

A fok

A vízi munkálatokra utaló jelek értékelése során rámutattunk, hogy a Kárpát-medence népei a különböző korokban a nagyobb folyóvölgyekben vezérárkok, kisebb-nagyobb csatornák, folyóágak, ásványok segítségével egységes vízrendszert alakítottak ki. Közélebről is megvizsgálva az egyes jeleket, két – az első pillantásra különbözőnek látszó rendszer – létrehozhatók. Az első az Alföld hosszanti sáncjaihoz kapcsolódik, a második pedig a középkori ártéri gazdálkodáshoz.

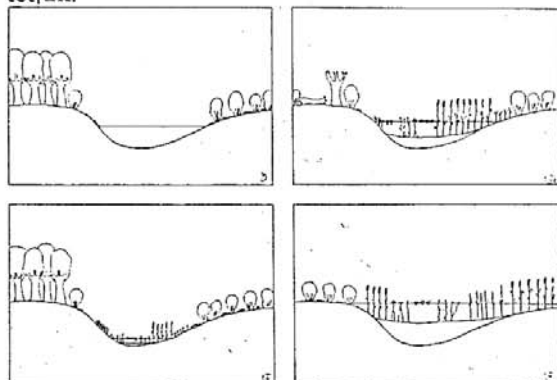
Az ártéri gazdálkodáshoz kapcsolódó vízrendszer kialakításáról keveset tudunk. Andrásfalvy Bertalan véleménye szerint ez már az újabb korban bekövetkezett. (Andrásfalvy 1973.) Az azonban több oklevelünk tanúbizonysága alapján biztosra vehető, hogy a Kárpát-medencében a honfoglalást követő időszakban gyorsan kiépült. (Károlyi 1960. 47. oldal, Károlyi-Nemes 1975. 30. ill. 65. oldal) Ettől az időszaktól kezdve követhetjük nyomon a Alföldön a fokrendszer működését.

A változó időrend alapján az egyes vízrendezések bemutatását a györök ismertetésével kellene kezdenünk, hiszen akár a származást, akár a rómaiakat, akár az avarokat tekintjük a hosszanti sáncok alkotóinak, azok mindenképpen a 895. évi honfoglalás előtt készültek, ezzel szemben a középkori magyar gazdálkodáshoz köthető fokrendszer létezéséről csak az államalapítást követő időszakból rendelkezünk biztos adatokkal. Ennek ellenére úgy érezzük, hogy az adott esetben célszerű a sorrendet megfordítani. Kutatásaink során ugyanis arra a következtetésre jutottunk, hogy a két vízrendszer közül, bár mindkettő azonos elvek szerint épült ki, a gazdasági hasznosításhoz kapcsolódó fokrendszer volt az általánosabb, s ennek megfelelően az egyszerűbb, míg a györrendszer egy konkrét problémakör megoldását szolgálhatta, s igazán hatékonyan csak a fokokkal kiegészítve működhetett. Így a korai vízrendezések ismertetését a fokrendszer bemutatásával kezdjük, majd ezt követően térünk ki a györök tárgyalására.

Korábban már említettük, hogy az Alföld folyói az áradások hordalékterítéseinek következtében fokozatosan elsáncolják magukat, természetes gátak, háta és övzatonyok között kanyarognak. Az egymást követő árhullámok azután a magaslatokon átbukva, vagy azokat áttörve zúdulhatnak be az ártérre. A magaspártok tehát nem képesek útját állni a kitörő árnak, azt azonban megakadályozhatják, hogy az apadó víz a mederbe visszafolyjon. Az ártéren rekedt víztömeg kisebb-nagyobb tavakban, lápokban, mocsarakban gyűlik össze. Ilyen körülmények mellett az ártér elvizesedésének mértékét két döntő tényező határozza meg. Az

egyik, amint arra az erdők szerepével kapcsolatban már utaltunk, hogy a terület növényzete mennyi vizet képes felhasználni illetve visszatartani, a másik pedig, hogy az övzatonyok nyílásain a fokokon és az ártérre behálózó ereken keresztül a vízfelületnek legalább egy része visszaszivároghat-e a folyóba.

Az Alföld jellemzésekor már felhívtuk a figyelmet arra, hogy a XV. századot megelőző időszakban a Tisza-völgyét a különböző erek, vízfolyások, folyóágak nagy száma jellemezte, melyek hosszú távon csak akkor maradhattak fenn, ha állandó jellegűek voltak. Ugyanis ha a víz csak időszakonként töltötte volna meg a medréket rohamosan feliszapolódtak, eltűntek volna. Az időszakos erek, folyóágak feltöltődésének folyamatát az 1. ábrán szemlélítettük.

1. ábra Az erek feliszapolódásának vázlatja

Itt jól megfigyelhető, hogy a folyóvizek medrében a különböző vízi növények nem tudnak megkapaszkodni. Gyökeresen megváltozik azonban a helyzet, ha az ér vagy folyóág az év egy részében teljesen kiszárad. Ilyenkor, akárcsak az ártér különböző hosszabb-rövidebb időre elborított területein, itt is megjelennek a különböző nedvességet kedvelő növénytársulások, gyékényesek, zsombékok, nádasok, bokorfüzesek, stb. A medret eltelepítő növényzet azután megkötí a víz által szállított hordalékot és az ér elcsikelyesedik, eldugul. Emiatt a nedvesebb időszakban, esetünkben árvizek idején az ér, folyóág, stb. nem képes az érkező víztömeget elvezetni, az árhullám így a partok mentén szétterülve, lassan húzódik tovább, előbbutóbb az ilyen ereket szegélyező hátaakat, szigeteket is elborítja. A medrek eldugulásának másik velejárója, hogy a víz folyása lassul, helyenként a növényzet annyira belepergeti, hogy már-már állóvíznek látszik, a vízfolyás tóba vagy mocsárba fullad, ahol a növényzet tovább burjánozva erősíti a folyamatot. Az állandó jellegű vízfolyások időszakossá válása tehát egyrészt azok feltöltődéséhez, elmosódásához, másrészt a körülöttük fekvő területek végletes elvizesedéséhez vezet. (Ugyanez a folyamat játszódik le abban az esetben is, ha a vízfolyások medrét malomgáttal, vízlépcsővel vagy egyéb duzzasztóművel elzárják. A víz sebessége csökken, ezzel párhuzamosan nő a hordaléklerakódás, az egyre jobban feliszapolódott medret, tározót belepik a vízi növények tovább gyorsítva a folyamatot.

A fentiekből következően az Alföldet keresztül-kasul behálózó erek és folyóágak állandó vízfolyások voltak, tehát folyamatos vízutánpótlásuk biztosított volt. Az Alföldünk éghajlati viszonyai mellett azonban ez az útánpótlás nem származhatott a csapadékból, hiszen a terület viszonylag száraz éghajlatú, az évi csapadékatlag 5-600 mm, a nyári pedig csak 300 mm körül mozog. (Károlyi-Nemes 1975. 23. oldal. /Az idézett fejezet Nemes Gerzson

munkája. A műből általában a Károlyi Zsigmond által írt fejezeteket idézzük, ahol ettől eltérünk, ott a továbbiakban NG. monogrammal jelöljük ezt.) Ilyen körülmények között az erek vizutánpótlását csak a visszaszívargó vízfelesleg adhatta. Azt kell tehát mondanunk, hogy ezeknek az ereknek a pusztasága arra enged következtetni, hogy az árhullám fokozatosan visszafolyt a nagyobb folyókba. Az árterek s a folyók között tehát állandó, kétirányú kapcsolatnak kellett lennie. Ezt a kapcsolatot az övzátányok nyílásai a fokok biztosították. A fok volt tehát az árter kulcsa, épp ezért szerepének, működésének és eredetének feltárása nélkül az árter képet nem lehet felvázolni.

A fokok eredetéről több egymásnak ellentmondó nézet látott napvilágot. Mielőtt azonban ezeket egymással szembevitelnénk megkíséréljük meghatározni a szó egykori jelentését, remélve, hogy ezzel a felvetett kérdés megválaszolásához is közelebb juthatunk.

A fok szó jelentéséről A magyar nyelv értelmező szótárában többek között a következőket olvashatjuk: "A *tű, a balta, a fejsze foka*: az a vége amelyiken a lyuk van, illetve maga a lyuk, egy másik jelentésvaltozata pedig: *a kard, a kés tompább fele, oldala*". A magyar nyelv történeti etimológiai szótára szerint az utóbbi jelentésvaltozat tekinthető ősi örökségnek, az előbbiekből fejlődhetett ki. A kard és a kés tompább fele egyben a vastagabb is, a tű, a balta és fejsze egyaránt a vastagabb végén lyukas, a szó lyuk, rés értelme ennek megfelelően alakult ki, ezt vihették át tovább a magasparkok réseire, így állt elő a szó "nagyobb vízekből kifolyó ér vagy csatorna" jelentése. A szó "ősi örökségnek" tartott jelentésére felhozott példa 1506-ból származik. A "rokonnyelvek" körében található analógiák közül a nyílvevő fokát, a hurra illeszkedő vastagabb végét jelölő szavakat érdemes kiemelni.

Ez a származtatás meglehetősen erőltetett, s véleményünk szerint téves is. Ebben a kérdésben Andrásfalvy Bertalannal értünk egyet, aki a következőkre hívta fel a figyelmet:

A "fok" szó "eredetileg is rést, szűkületet, keskeny bevágást jelenthetett. A nyílvevőnek azt a végét, és bevágását jelentette amelybe beleillett az *íj húrja*, az *erdőt, kist, prémes állatokra vadászó népek, mint a mi rokonaink, nagy bunkós fejű nyílvevőket használtak. Az egyszerű hegyes végű nyílvevők is elől súlyosabban vastagabbak, hogy egyenesen, fejfel előre szálljanak*" (Andrásfalvy 1975. 17. oldal). A nyílvevő foka, amennyiben az annak "hátsó végére" utal, nem keletkeztetett az etimológiai szótárban feltüntetett módon. Ha az ismertetett szófejtés helyes lenne, akkor az adott esetben épp fordítva, a nyílvevő hegyét neveznék foknak. Ezenfelül a szótárban "...figyelmem kívül hagytak egy fontos jelentést: a *székely aszszony* a *szövészék felkészítésénél a mejjéket, a láncfonalakat a borda fokaiba fűzi be*. A *szövészék bordája olyanforma, mint egy nagy, hosszú, sűrű fésű, a fokok közti rés neve pedig fok*" (uo.).

Ebből következően a szó eredeti értelme: rés, bevágás, mesterséges nyílás. Az ártereken tehát az övzátányokon kialakított nyílásokat nevezték fokoknak. Az árterek kulcsait az ember hozta létre.

Az iménti következtetésünk azonban elhamarkodottnak tűnhet, ha sorra vesszük a fokokról alkotott megfogalmazásokat: a történeti földrajzzal, vízrajzzal, stb. foglalkozó szakemberek közül talán csak Andrásfalvy Bertalan tekinti a fokokat mesterséges létesítményeknek, néhányan (pl. Károlyi Zsigmond és Frisnyák Sándor) elismerik, hogy a "természetes fokok" mellett ilyenek is voltak, a nagy többség azonban természetes terepalakulatoknak tartja a fokokat, ennek megfelelően a működésük és szerepük meghatározásakor elsődlegesen a folyó életfolyamatait veszik alapul.

E felfogások lényeges elemei a következők: a fok természetes partmenti terepalakulat, az övzátány nyílása volt, melyen át a kítővíz általában nagyobb mocsarakat lápok táplált. Ez a kép az árterek keletkezésének ismeretében szükségszerűen alakul ki a kutatásban, hiszen amennyiben csak a természeti

folyamatokat vesszük figyelembe, ennek így kell történnie, az árter mélyén ennek megfelelően kisebb-nagyobb mocsaraknak, lápoknak, sárrétegeknek kell sorakozniuk, s mivel ez a XVIII-XIX. században így is volt, magától adódik a feltételezés, hogy a Tiszavölgy általános jellegzetességére, természeti adottságára bukkantunk. Ez az alapja annak, hogy a XIX. századi Alföld képet mind a mai napig visszavetítik egészen a honfoglalás koráig, csak hogy eközben az árter képe felvázolásakor egy igen lényeges mozzanatot figyelmen kívül hagynak. Azt tudnivaló, hogy a terület lakott volt.

Történelmünk tanúbizonysága szerint az árterek az ország legsűrűbben lakott térségei közé tartoztak. Jól látható ez Györfy Györgynek az Árpád-kori településhálózatot ábrázoló térképein, de erről tudósítanak a régészeti leletek is. A Kárpát-medence települései kivétel nélkül kisebb-nagyobb vízfolyások partján feküdtek, az ártereken pedig lehetőség szerint különböző vizek, folyók, erek, fokok találkozási pontjain. Az ember tehát igenis jelen volt a Kárpát-medence árterein és tevékenységével ömaga is formálta a táj arculatát.

Az ember és a természet viszonyát taglaló fejezetben már rámutattunk, tarthatatlannak tekintjük azt az álláspontot, hogy az ember "fejlődésének korábbi időszakaiban" még "túlalagosan primitív" volt ahhoz, hogy megváltoztassa a környeztetét. Ha végiggondoljuk az emberiség történetét, magunk is könnyen beláthatjuk, hogy a földművelés és az állattenyésztés megjelenése óta az ember elég "fejlett" volt ahhoz, hogy elpusztítsa saját életterét. Gondoljunk csak Egyiptom vagy Mezopotámia elszivatagosodására vagy a Földközi-tenger medencéjének lecsupaszítására. A Kárpát-medencét, az ide az ie. VI-V. század fordulójától több hullámban betelepülő "nomád" népek, ha gazdálkodásuk valójában úgy épült volna fel, ahogyan azt ma elképzelik, bizony kopár pusztasággá változtatták volna a honfoglalás időszaka. Annak, hogy ez végülis nem következett be, nem az volt az oka, hogy a Kárpát-medence népei nem avatkoztak be a természeti folyamatokba, hanem az, hogy más, számunkra már idegen és érthetetlen elvek alapján tették ezt. Épp ezért, ha meg akarjuk ismerni a környezetüket, életterüket, vagyis a szülőföldjüket, hazájukat, célszerűnek látszik első sorban a hagyatékaikra támaszkodni. És itt engedtsétek meg nekünk, hogy egy érzékletes példával világítsunk rá, mire is gondolunk.

Az adott esetben nem az övzátányok nyílásai kezdték el magukat foknak nevezni, hanem az árterek népe adta nekik ezt a nevet. Így a fokok fogalmának meghatározásakor a név lehetséges eredetét kellett volna a kutatások előterébe helyezni, s a lehetséges jelentések tisztázása után a kapott eredményt kellett volna összevetni a természeti folyamatok egyes mozzanataival. A későbbiek során látni fogjuk, hogy az így nyerhető kép pontosan fedi a valóságot. (Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az ismertett módszer nem a mi "találmányunk", pontosan ezt alkalmazza Andrásfalvy Bertalan a Duna mente népének árteri gazdálkodásáról írt művében. Nem véletlen tehát, hogy az ő credményei közelítik meg a legjobban a valóságos helyzetet.)

Kíséréljük meg ennek megfelelően a fokok fogalmát, a bevágás, mesterséges rés, nyílás jelentés felől megközelíteni, s szedjük csokorba azokat az adatokat, melyek segítségével igazolhatjuk, hogy a fokok valóban ilyen létesítmények voltak:

1/. Már a kora Árpád-korból származó oklevelek egy részében is olvashatunk a halasok megtöltésére országsszerűen létesített árkokról (Károlyi-Nemes 1975. 65. oldal), a halászzal kapcsolatos adatok a korszak más forrásaiban is megjelennek, így 1075-ben a Garamszentbenedeki apátság alapító levele említi Alpár kilenc halastavát (im. 30. oldal). Kálmán király 1100-ban kelt vencesllői I. dekrétu-

mából pedig megtudhatjuk, hogy a halastavak és a halászó helyek már Szt. István uralkodása óta adományozás tárgyát képezik (Károlyi 1960. 47. oldal). A későbbi források arra is rámutatnak, hogy a halastavak értékét az élővízzel való kapcsolata adja, ezt pedig a fokok biztosítják. A halasok mellett a jelzett időszakban azokat a területeket is külön adományozták, amelyek fokok segítségével elárasztathatók voltak, azaz a halászat a középkor folyamán meghatározott vízrendezésekkel, fokok ásásával és különböző nagyságú területek időszakos vagy állandó elárasztásával járt együtt, és az egyes területek esetében az elárasztathatóság pusztán ténye értéknövelő tényezőnek számított. Ad absurdum az elöntött földek az adott korban értékesebbek mint az ármentes színt. Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy az elárasztott térségek hasznosítása is biztosított volt.

2/. Ezt látszik alátámasztani a Werbőczy Tripartitumában található értékelési rendszer is. "Az ingó és ingatlan javak becsüljéről" szóló címben (I. rész 133. cím) ugyanis a következőket találhatjuk:

"40. §. Továbbá a kifolyó és el nem apadó halastavat 10 girára. A ki nem folyó és szárazság idején elapadót pedig 5 girára.

41. §. Nagy halastavat, melynek rekeszei vannak és amelyet Gyalmostónak, vagy Morotvának is neveznek, nem különben a Dunán, a Tiszán, a Száván, a Dráván lévő egyéb halászatot, melyet Tanyának hívunk, ha bizonyos évi jövedelmet hoz, tízszer annyira becsüljük mint annak évi jövedelme. Ha pedig számba vehető évi jövedelme nincsen, amint ez nálunk általában szokásban van általában 50 girára becsüljük...

43. §. Továbbá azt az elzárást, melyet vízáradás idején készítenek, a melyet rekesznek hívunk, ha különös vagy saját jövedelme van egyenként 100 dénár (vagyis 1/4 girára)

44. §. Továbbá: azt a várat amelyet vizen és szárazon szedni szoktak, tízszer annyira becsüljük, mint amennyit annak évi jövedelme teszen."

Ha azzal is tisztában vagyunk, hogy ugyanezen értékrendszer szerint a legnagyobb értékű ingatlanok a várak és monostorok 100 girát értek, a templomok értéke építésmódjuk és használatuk függvényében 5-50 giráig terjedt, a szántóföldek pedig akárcsak az egyszerű erdőké, azaz a kisterjedelmű ligeteké és a bokros csaltos részeké 3 gira volt, akkor magunk is beláthatjuk, hogy az elárasztott területek az ártér legértékesebb tartozékai voltak. Egy nagyobb halastó, vagy halászhely értékével csak a monostorok, a várak, illetve a gyümölcsösök, melyek becsértéke holdanként 3 gira, és a kiterjedt erdőségek, melyeké 150 holdanként 50 gira volt, vetekedhettek.

Ezek az adatok arra utalnak, hogy a halászat az adott korban sokkal jelentősebb gazdasági ág volt mint a földművelés, hiszen a legértékesebb tárgyak: az elapadó és ki nem folyó halasok is majd kétszer annyit értek, mint a szántók.

3/. A középkori halászhathoz a korai vízrendezések is hozzátartoztak. Már az említett oklevelekből is kitév, hogy a halasokat különböző árkok segítsé-

gével töltötték meg vízzel (és hallal). A tavak ezeknek az árkoknak, azaz az élővízzel való közvetlen kapcsolatuknak köszönheték az értéküket. "Fok nélkül mit sem ér a tó vize, halállománya nem tud megújulni az élővízzel való kapcsolat hiánya miatt, vize megposhad, begazosodik és értéktelenné válik. 1744-ben Mohács város és földesura, a pécsi püspök közt a város halászati jogáról folytatott perben a megidézett tanúk egyhangúan azt vallották, hogy ha az Ostya foknak nevezett vizet elrekesztik, akkor a Földvári tó és a Csök-Duna nevezetű uradalmi halászó vizek pusztán és üresen maradnak és az uradalom azokból semmiféle hasznat nem húzhat. Ugyanis az Ostya fok az említett halastavak csatornája, melyen át áradáskor a Dunából a halak a Földvári tóba és a Csök-Dunába bejönnek. A tavak lehalászása is rendszerint a víz leeresztésével a fokokról történt. Rajtmann fok is azért készült, mert a nevezett bérlo másképp a Holt Dunát lehalászni nem tudta. Ezért sem lehetett az úrbéri elkülönítések során különválasztani a fokokat a hozzájuk tartozó tavaktól. Például a mohácsi úrbéri elkülönítési per egyik íratában azt olvassuk hogy a "halászat kizárólagos földesúri jog lévén... a szigetben fekvő halastavak, valamint a halaknak azokba bocsájtásához és tenyésztéséhez szükséges fokok... az uradalom kizárólagos tulajdonai maradnak." (Andrásfalvy 1975. 160. oldal)

A középkori Magyarország egyik legjelentősebb gazdálkodási ága tehát szükségszerűen feltételezte a korai vízrendezések végrehajtását.

4/. A vízrendezésekhez szükséges ismeretek meglétét bizonyítja ugyanennek a résznek a 87. címe, amely szerint: "...a vizeket vagy folyókat rejtécsatornákon és néha igen csekély árkon át, vagy gátak állításával és töltések által mindenki olyan helyre és mederbe vezethetné le, amilyenbe inkább akarja..."

Az e három pontban felsorolt adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a Kárpát-medence folyóvölgyeiben már a XI. században jelentős vízi munkálatok folytak. Ezek azonban alapjaikban különböztek a XIX. századi folyószabályozásoktól, hiszen céljuk nem az ártér felszámolása, hanem gazdasági hasznosítása volt.

5/. "A vidékünket érintő oklevelekben is sokszor találkozunk a fok szóval. Ezek többször utalnak arra, hogy ezek mesterséges létesítmények. Így 1411-ből Szeremle határában szerepel 'fossatum fok vocatum de ipsa piscina excisum'. A fossatum kétségtelenül emberi tevékenységre utal. Közvetve a fokok ásására mutat tehát minden hasonló, vizet vezető fossatum legalábbis ezen a vidéken és ez idő körül kelt írásokban... Határozottan kitűnik a fokok mesterséges volta egy Mohács és Kölked között 1771-ben folyó határper tanukihallgatási jegyzőkönyvéből is: 'A kérdésbe vett fok körül, mely egy fejtér vastag régi jegenye fánál a Dunába szakad meg fordulván mindenkor gyermekségétől fogva ezen fokot tudja és ismerte mely fokot a régi török időkben mohácsi Pere István ásta és csinálta volna régi öregek mohácsi lakosoktól

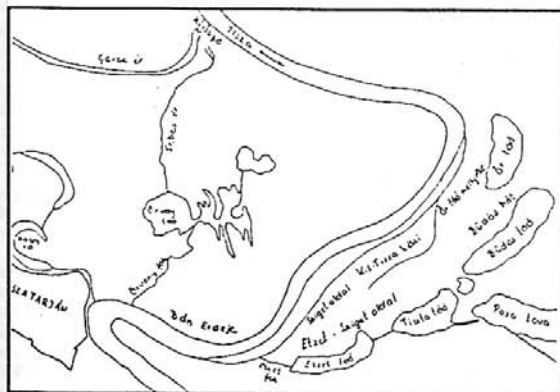
hallotta a tanu azért is neveznék Pere Jókának.”
(Andrásfalvy 1975. 16. oldal)

6/. E fokok mesterséges eredetűre, és ezzel együtt a korai vízrendezések létre számos helyrajzi név utal: Így pl a már említett Ásvány-fok, Ásott-fok, de a tulajdonnévről elnevezett fokok egy része is. Andrásfalvy említi hogy a "Papfoka, Pap nevű árandá által vályatott." (uo.) De tudatos kialakításra utal például az Alámenő-fok neve, amely a fok létesítésének célját is mutatja. Vagy említhetnénk a Hortobágyot északnyugat-délkelet irányban átszelő Árkus-eret (másnéven Árkus-patak). Ez az ér Ohat határában indul és a Hortobágyba torkollik. Egyes feltételezések szerint csak 1716-ban ásták a célból, hogy a cselei határból a vizet levezessék. Más nézetek szerint azonban ezeket a munkákat már csak felújításnak, karbantartásnak kell tekintenünk. (Kaán 1939. 161. oldal) Eszerint az árkot már a XIII. században kialakították, részben azért, hogy az ohati határban meg-megújuló mocsarakat levezessék, részben pedig hogy a Hortobágy pusztát vízzel eláraszák. Ehhez az értelmezéshez mi csak annyit tehetünk hozzá, hogy a jelzett időszakban a Hortobágy még nem volt pusztá, területét erdők borították. Az egyik ilyen erdő maradványai még ma is láthatóak az ohati határban. Így sokkal valószínűbb, hogy az árkok ásásával a terület vízellátását, gazdasági hasznosítását kívánták biztosítani!

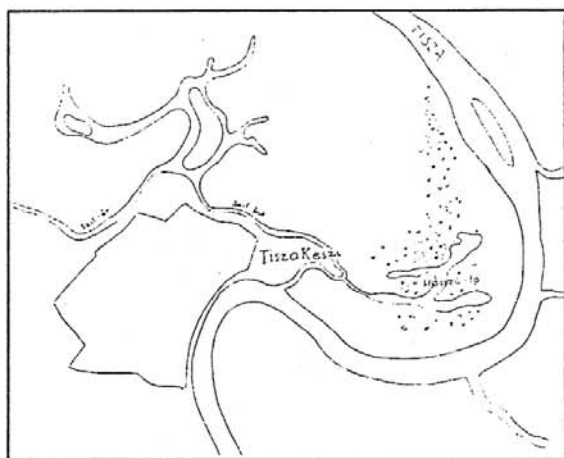
7/. Utoljára emlékezzünk meg a XVIII-XIX. századi térképek tanúságtételéről. Ezekon ugyanis jól megfigyelhető, hogy a fokok a vizet alulról fölfelé vezetik be az ártérre, és a tavakhoz, holtágakhoz azok alsó végéhez kapcsolódnak, azaz ezek a csatornák az ártér legmélyebb pontjain kanyarogva az ártér valamennyi állóvizét és vízfolyását egységes rendszerbe kapcsolják. (2-3. ábra). Vonatkozik ez a Tiszadob és Tiszaluk közötti folyószakaszra is. A 4. ábrán jól megfigyelhető a Máté-fok és a Rákos-fok, melyek később összekapcsolódva futnak az ártér mélyébe, de ugyanez elmondható a Péter-fok eréről is, amely elágazik egy nagyobb holtág felé, a másik ága pedig hol szétterülve, hol összehúg-

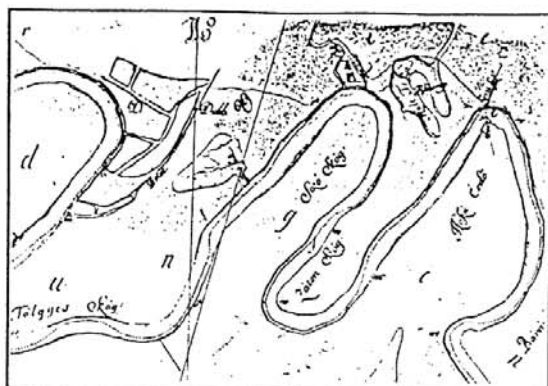
rodva távolodik a Tiszától. A Tiszatarján és Tiszakeszi határában található folyószakasz 1845-ös hosszszelvénye szerint az itt sorakozó fokok a balparton: a Határ-fok, az Ór tó, (Órtó foka), az Etzet tó, (Etzet-fok), Karatsa tó, (Ásott-fok) és a Hegedűs-fok, a területről készült térképeken látható Bogár-fok itt nem szerepel (talán feliszapolódott), helyét csak egy mélyedés jelzi a Karatsa tó és a Hegedűs-fok között, a Ludas-fok és a Kristály-fok pedig a Tiszával párhuzamosan folyt, azzal csak más fokokon, illetve a Selypes éren keresztül érintkezett, így e helyen nem is jelölhették.

A jobb parton: a Mély-fenek, a Lapos (Örvény-fok) s több névtelen mélyedés. Ezek közül a Tiszatarján felső végében álló, a Nagy-tó öblözetét látta el vízzel (lásd a 2. ábrát), a Tiszakeszi felett húzódó pedig a Szil-fokkal, másnéven Rígós-fokkal lehet azonos. (3. ábra) Ezek a fokok kivétel nélkül egy-egy tóhoz vagy tavak egész sorához kapcsolódtak, és a vizet minden esetben tovább vezették az ártér mélyébe. Epp emiatt a fok szó jelentését nem korlátozhatjuk az övzátonyok kiszakadásaira. A bemutatott térképek alapján szeretnénk még egyszer kiemelni a fokok alapján lényeges tulajdonságát: az Örvény-fok, az Etzet-fok, az Alámenő-fok, az Ásott-fok, a Kún-fok és a Nagy-morotva foka a vizet a folyó folyásával szemben, azaz alulról fölfelé vezeti be az ártérre és az egyes tavakhoz, holtágakhoz azok alsó végénél kapcsolódik. Ez az elhelyezkedés általában jellemző a fokokra. Megfigyelhetjük az alpári határban (5. ábra), vagy akár a "hirhéd Mirhó-fok" körzetében, ahol az Abádi-fok illetve a Tiszabura határában álló Nagy-fok is alulról vezette be az öblözetekbe a Tisza árhullámain, sőt a Mirhó-fok egyik leágazása is a Tisza folyásával szemben folyva kanyarodott az Abád határában sorakozó tavak felé. A fokok a Felső-Tisza vidékén is hasonló jellegzetességeket mutattak. Ezt példázza a Kisvársánytól Tiszaadonyig terjedő szakasz XVIII. századi térképe. (6. ábra) A "Báts Aranyos" (ma: Aranyos-apáti) határában húzódó morotva éppúgy az alsó végétől kiinduló fok révén kapcsolódik a Tiszához, mint ahogy a gyürei öblözet is a község határában, tehát a medence legmélyebb pontján nyíló fokon át telt meg vízzel. Az idézett példák azt támasztják alá, hogy az alulról töltés az egész Tisza-völgyben

2. ábra Jellegzetes artéri öblözet Tiszatarján határában
3. ábra A Szil-fok öblözete Tiszakeszinél

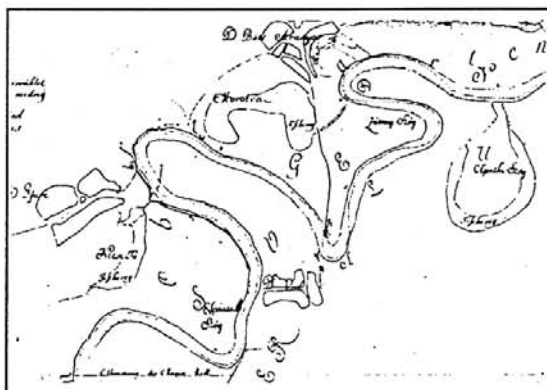
4. ábra A Tiszadob és Tiszaluc közötti folyószakasz térképének részlete

a fokok általános jellemzője volt (még a XVIII. században is!). A fokok elhelyezkedésének ez az egész folyóra (és az egész Kárpát-medencére) kiterjedő feltűnő rendszeressége mindenképp emberi tevékenységre utal, illetve arra, hogy a magyarországi folyók mentén a fokok segítségével egységes vízrendszert alakítottak ki, melynek maradványai még a XVIII. századi térképeken is jól megfigyelhetők...

A fokok egységes rendszerbe kapcsolták az ártér valamennyi vízfolyását. E vízrendszer kialakításának célja az ártér hasznosítása, az ártéri hasznosítások biztosítása volt. Ennek érdekében azonban a folyómedrek elfajulásait, a tavak, holtágak, laposok feliszapolódását, elmocsarasodását meg kellett akadályozni, az árvizek kártételeit pedig korlátozni kellett. Az árvédelem így a korai vízi munkálatok céljai közt is előkelő helyen szerepelt, az alkalma-

zott módszer azonban első pillantásra meghökkenítőnek tűnik. A kitörő árhullámok ellen ugyanis nem gátak, töltések emelésével, hanem a víz szétvezetésével védekeztek. Az elv roppant egyszerű: minél nagyobb területet önt el egy adott árhullám, annál jobban ellapul, szintje a lehető legalacsonyabb lesz, az ártéri szigetek, a folyóhátak, sőt nem egy esetben a magasabban fekvő laposok is ármentesek maradnak. Ha pedig az árhullám levonulása után a kiáradt víz visszavezetéséről is gondoskodnak, az ár egyáltalán nem okoz károkat, az ártér gazdasági hasznosítása így jellegének megváltoztatása, azaz elpusztítása nélkül is megoldható, sőt, e megoldás sok tekintetben gazdaságosabb is a ma alkalmazott módszerekénél. Példaként említhetjük, hogy az ártéri gazdálkodás esetében az árvédelem és a vízgazdálkodás közvetlenül kapcsolódott valamely termelő ágazathoz, az adott esetben a halászhathoz. Itt azonban a közvetlen kapcsolaton nem csak azt kell értenünk, hogy a halászat nem nélkülözhetette ezeket a vízi munkálatokat, mert ez az összes többi hasznosításhoz is igaz, hanem azt, hogy a vízrendezéseket termelő tevékenységük közben maguk a halászok hajtották végre, vagyis az ártér árvédelmének, gazdasági hasznosításának biztosítására nem volt szükség egy elkülönült, csak ezzel foglalkozó "szervezet"-re, illetve az a "szervezet" egyben termelő tevékenységet is folytatott. Az árhullám egyre teljesebb szétterítése tehát egyaránt szolgálta az árvédelem és a gazdálkodás érdekeit. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy a középkor folyamán felfigyeltek arra, ha egy adott terület fokok ásásával elárasztható, s az egységes vízrendszerbe bekapcsolható volt.

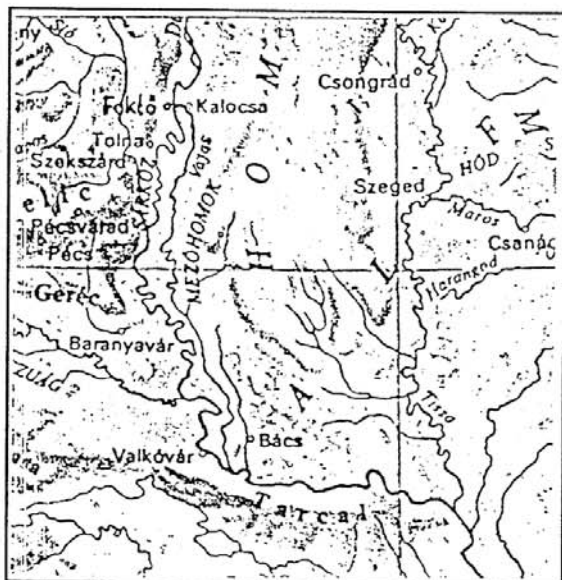
A fokrendszer kiépítése során egyre nagyobb térségeket kapcsoltak be az elárasztásokba, a fokrendszer kiterjesztése így folyamatos lehetett,

5. ábra Alpár XVIII. századi térképe a fokrendszer nyomaival
6. ábra A Kisvársánytól Tiszadobig terjedő Tisza szakasz XVIII. századi térképének részlete fokokkal és halasokkal

A 44. oldalon lévő rajz a Tiszatarjánról Tiszadorogmáig terjedő folyószakaszt ábrázolja XIX. századi katonai térkép alapján
A 46. oldalon ugyanezt a területet láthatjuk a javasolt rendezések jelölésével

hiszen újabb és újabb fokok révén a folyótól egyre nagyobb távolságokra tudták vezetni a vizet, s egy-egy magaspart vagy folyóhát átvágása után növelni lehetett az árter kiterjedését, s ez, mint láthattuk, gazdasági érdek is volt. A folyótól távolabb eső alacsonyabb fekvésű tájakra ún. közfokok segítségével vezették ki a vizet. Ezek több kisebb fokot, és rajtuk keresztül számos tavat láttak el vízzel. Így működött az általunk vizsgált területen a Selypes ér, és a közfokok mintájára épülhetett ki az a közel 150 km hosszú mesterséges Dunaág, melyet már Anonymus Gestája is említ. (7. ábra)

7. ábra A "Vajass folyó" / a Történelmi atlasz 1990. évi kiadásában lévő térkép alapján/

A Dunából Foktónél kiszakadó Vajass folyó jellegzetességeire Andrásfalvy Bertalan hívta fel a figyelmet:

"Ezzel a Vajass folyóval kapcsolatban több elgondolkodtató kérdés merül fel. Elsősorban különös, hogy a Duna egy mellékága sajátos folyóként külön névvel szerepel. Általában a Dunaágak a Dunával kapcsolatos jelzős névvel szerepelnek. (Kis-Duna, Öreg-Duna, Baraszkai-Duna.) Az is példátlan, hogy egy folyó többször egyesül egy másikkal, vagy azzal többszörös összeköttetésben van, fokokon keresztül, és mégis megtartja a nevét, még akkor, is ha annak másik oldalára átkerül. Ez csak akkor lehetséges - véleményem szerint -, ha magának a folyónak minden ponton felismerhető sajátosságai vannak. Az is elgondolkodtató, hogyan tud külön folyóként futni századokon át, amikor a Duna szakaszjellegéből kifolyólag állandóan változtatja természetes úton is a medrét." (Andrásfalvy 1975. 19. oldal)

A Vajass folyó mesterséges eredetére nem csak a fenti körülmények utalnak. Feltehetően igazra van Andrásfalvy Bertalannak abban is, hogy a Vajass név a Vajás alakból származik, és arra utal, hogy a folyót úgy vajták volna ki.

"Nem perdöntő önmagában, de figyelemre méltó, hogy Kalocsán a nép magától értetődőnek tartja, hogy a Vajast egykor úgy vajták volna, és a név is erre mutat. Marsigli, aki a XVII. század végén többször végigjárta a Dunát és annak első részletes és korszerű térképezését is elvégezte, a Vajast csanacsának, tehát mesterséges csatornának tartotta és nevezte a térképeken és a leírásokban egyaránt. Marsigli nem tudott magyarul." (Andrásfalvy 1975. 20. oldal.)

A Vajass ezek szerint olyan mesterséges Dunaág volt, amely nagyobb területek vízellátását és gazdasági hasznosítását tette

lehetővé, és ennek érdekében az egész középkor folyamán karbantartották, folyamatosan tisztították. Ennek megszüntése után néhány évtized alatt teljesen eltűnt, eltűnt, illetve részben fokozódva degradálódott. (Andrásfalvy 1975. 21. oldal)

A Vajasshoz hasonló jellegű folyóágak a Tisza árterében is voltak. Korábban már utaltunk a Selypes-érre, de ilyen elvek szerint működtek a Tisza medréből kiágazó erők, folyóágak is. Több esetben ezeket is kiegészítették, karbantartották, hiszen csak ezek segítségével lehetett biztosítani a Tiszától távolabb eső területek árvédelmét és hasznosítását.

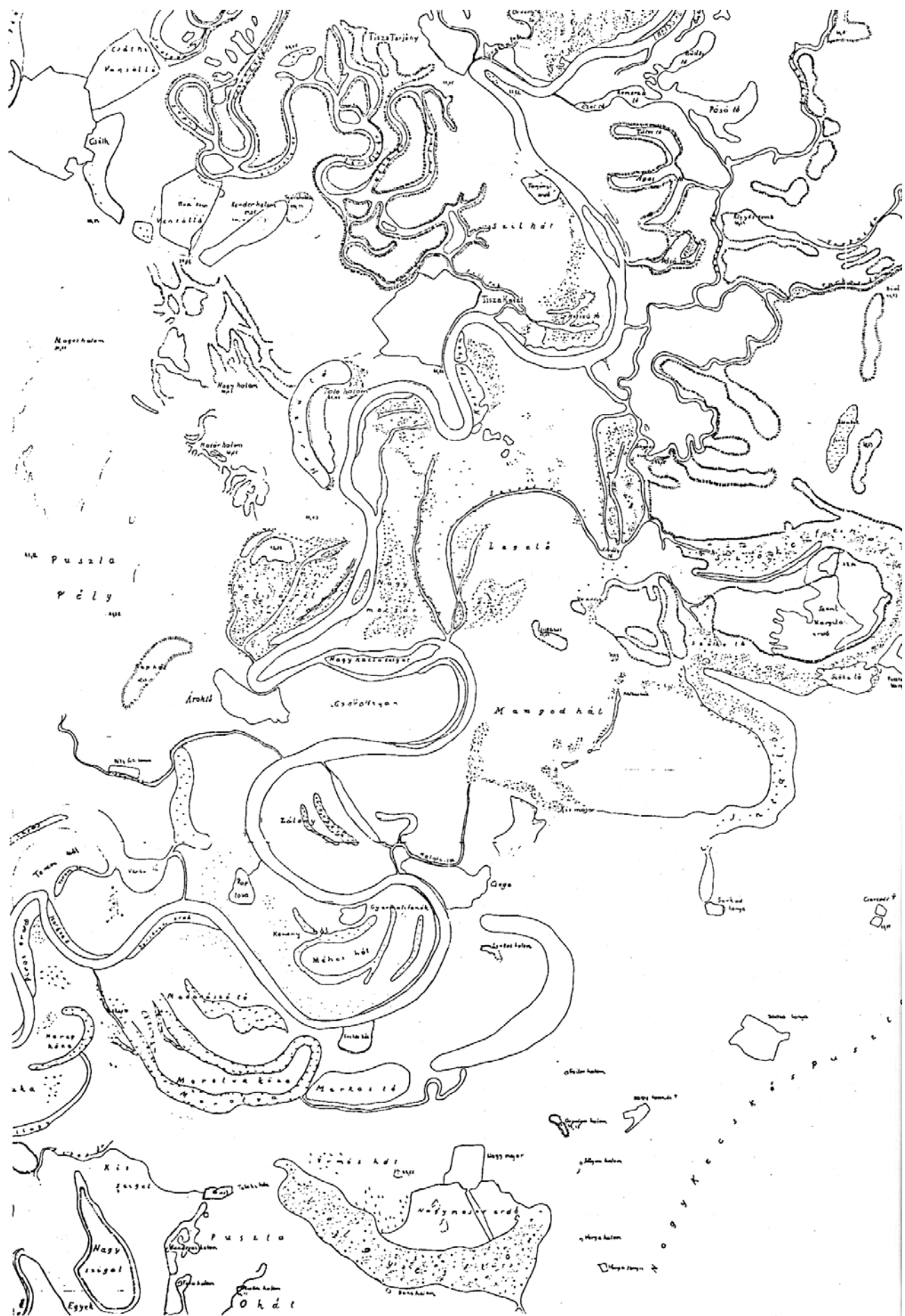
Mind a Vajassal, mind pedig a Tisza menti erekkel kapcsolatban fel kell hívunk a figyelmet egy igen lényeges mozzanatra. E vízfolyások (legalábbis részben) emberi alkotásoknak tekinthetjük, ez azonban nem azt jelenti, hogy ezek medrét teljes hosszában az árterek népe vajták volna ki. Sokkal inkább arról van szó, hogy az árter meglévő természetes medrét, holtágait, kötötték oly módon össze, hogy a víz ereje azután a szükséges csatornát kialakítsa. Valami hasonló játszódott le a Kárpát-medence árterein, mint az Oxus mellett, a folyó új mederbe terelésekor, azzal a különbséggel, hogy itt a régi medreket nem zárták el, azaz nem új mederbe terelték, hanem több ágra szakították a folyókat.

A korai vízrendezések valamennyi lényeges elemét megfigyelhetjük a Tiszatarján-tól -Dorogmáig terjedő folyószakaszon. E szakasz tágabb környezetét a Tokaji-kapu alatti térség, melyet kelet felől a Hortobágy, Nyugat felől pedig a Borsodi Mezőség határol. A Tisza Tokaj alatti Nyugat felé kanyarodott, majd Tiszaluc határában a Sajó és a Hernád hordalékkúpja mentén Délre fordult, a területünket megközelítőleg Észak-déli irányban szelve át. Tiszacséce mellett azután a frissen kialakult süllyedés, a hevesi nyílt árter felé fordult, s egy rövid szakaszon ismét nyugati irányba folyt. E körzetben szakadtak ki a Tisza testéből a Hortobágyot tápláló ágak. Ezek helyét őrzi a XVIII-XIX. században a Hortobágy fokja, a Rákos-fók és Csuka fokja. Az általunk vizsgált szűkebb területen azonban ilyen jellegű kiszakadásokat nem találunk, ellenben a csegei határból indult a Hortobágyba torkolló Árkus-ér, mely az előbbi természetes ágakhoz hasonlóan a Tisza árvizeit vezette át a Hortobágy völgyébe.

A Tiszából kiágazó kisebb-nagyobb vízfolyások közül igen figyelemre méltó a Selypes ér, mely Palkonyával szemben az egykori Selypestő határában szakadt ki a Tiszából, majd a Vajasshoz hasonlóan a főfolyóval párhuzamosan folyt, és 20-25 km-nyi út megtétele után Ároktő határában torkollott ismét annak medrébe. Nem véletlenül utaltunk itt a "közfokok" mintájára működő Vajassra. A Selypes ugyanis, mint majd látni fogjuk Tiszatarján és Tiszakeszi határában több tö vízellátását is biztosította, a folyótól távolabb eső halasok vízre és halállománya pedig csak rajta keresztül üjlhatott meg, így ha azt nem is állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy ez az ér is emberi alkotás volt, azt minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a fokrendszer részeként közfok gyanánt működött.

A Tisza jobb partján nagyobb eret nem találunk, az árter jellegzetességeit itt elsősorban a kisebb-nagyobb mellékvezek, így a Sajó és a Hernád, illetve a Hejő, és a Hejőből kiszakadó ágak befolyásolták. Jól megfigyelhető ez Tiszatarján és -Keszi határában, ahol a Hejőből kiágazó Rigós ér torkollott a Tiszába. A torkolat pontos helyét nem sikerült megállapítanunk, mert a területről készített térképekről ez nem derült ki. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy a "csáth"-i határtól "Tisza Keszi"-ig húzódó érrendszer nemcsak a terület összegyűjtött vizeitől táplálkozott, hanem a Rigós-ér vizét is magába fogadta. Ezt támasztja alá, hogy az erek vizét a Tiszába vezető Szil-fokot más térképeken Rigós-fokként említik. A fok elnevezés az adott esetben azért zavaró, mert az erek torkolatát általában nem nevezték foknak. Ebben az esetben is arra gyanakodhatunk, hogy a Rigós ér többé-kevésbé mesterséges volt, a Tiszától távolabb eső települések halasainak működtetésére érdekében csapolták meg a Hejő vizét.

A kiszemelt tájegység tágabb környezetének áttekintése után fordítsuk figyelmünket a Tiszatarján-tól -Dorogmáig terjedő szakaszra. Azt már láttuk, hogy "Csáth", "Tisza Tarján" és "Tisza Keszi" határában a folyó jobb oldali árterét nem a Tisza, hanem annak egyik mellékfolyója a Hejő alakította ki. Ennek megfelelően az árter itt részben magasabb mint a bal parton, részben pedig tagoltabb, több keskeny ér, holtág, lapos terül el rajta. Ez jellemző az ároktől határra is, alább azonban "Pusztai Pály" mellett gyökeresen megváltozik a helyzet, a Pálytól, a "Széles lapos", a Karasz tö máz az egykori Tisza-medrek vonalán

található, a Terem-hát tövében kanyarodó Terem tó viszont ismét kisebb ér, mellékág egykori létre utal.

A jobbparti öblözetek közül külön is fel kell hívni a figyelmet az Örvény-fok ártéri medencéjére. A folyó itt egy kisebb ártéri szigetet kerül meg. E szigetet részben a Bán erdeje borította, részben ezen terült el Tiszatarján. E hátat két fok keresztelte. Az Örvény-fok, mely az Örvény-tó és a környező időszakos víztározók, rétek vízellátását biztosította, és közvetlenül a mezőváros határában egy meg nem nevezett fok, melyen keresztül a víz a Nagy tavon át a Nagy akol erébe illetve a Szénásérbe jutott. Az Örvény-tóba a XVIII. században már felülről, a Sebes-éren át is be tudott törni a víz, jellemző azonban, hogy ez utóbbi kiszakadást helyét nem foknak, hanem kicsapónak hívták. Az itt említett erék közül külön ki kell emelnünk a Nagy akol erét. Itt ugyanis az ártéri rideg állattartás egyik jellegzetes létesítményével állunk szembe. Ez az ér egy nagyobb sziget, egy akolt határolt, amelyen a terület nevének megfelelően különböző jószágok szállása volt. Az ér külső falát, hogy az állatok az akolból ne tudjanak kitörni, egy földhányással megmagasították, így a Nagy akol ere külső oldalán egy 2,5-3 m magas töltést emeltek.

Alább a Tarjáni erdő felett látható fokok a Szil-hát tövéig húzódtak, jelentőségük és céljuk térkép alapján nem érthető meg, nem kizárt, hogy egykor a Szil-fok, illetve Szil-ér vízrendszeréhez csatlakoztak. A következő nagyobb fokról a korábbiakban már megemlékeztünk. Itt csak annyival szeretnénk kiegészíteni az elmondottakat, hogy a Tiszakeszi-ről készített térképek tanúsága szerint a Szil-fok (ott Rigósfok) ketté ágazott, egyik ága, amely a katonai térképen nincs jelölve, a Hosszú tóhoz kapcsolódott, majd tovább haladt a Szil-hát felé (ott a Szil-hát, az Álmos-hát és a Tölgy-hát között), és feljebb, a tarjáni határ tövében torkolt a Szil-ér rendszerébe.

Tiszakeszi alatt a "Tátó halom" (Tető-halom?) félkörben ölelő Hosszú tó a Telek dűlő felett, tehát a legalsó pontján kapcsolódott a Tiszához. Ugyanez elmondható az Ároktó felett húzódó Kun-fok által táplált tavakról és laposokról, közülük említésre méltó a Vízkettes, a Tökös-tó és a Gálos atya alatti fenék. (A nevek Ároktó XIX. századi térképeiről valók, a katonai térképen nem szerepeltek. A katonai térkép a másolás során általában nem változtattuk meg, ahol azonban az ott jelzett terepalakulatok nevét más helyekről ismertük, azt a térképvázlatunkon is feltüntettük. Ahol a különböző térképeken különböző nevek szerepeltek ott a katonai térkép elnevezéseit tartottuk meg.)

Ároktó alatt a falu határában húzódó Aranyos-fokra hívnánk fel a figyelmet. A katonai térképen ez már nem található meg, az időközben kialakított átmenet miatt, folytatása azonban, a Pély-fok már ott is látható. Az Aranyos-fok a Pély-tóba vezette a Tisza vizét, a Pély-fok pedig az Ároktó határában található mocsarakat táplálta. Ez elmoscsarasodó medence vizét a Hamis-fok vezette vissza a folyóba. A Széles-lapos vízei pedig a "Dorogma" melletti fokon át (a neve Dorogma térképén: "Czigány tó foka" és a Czigány tavon át vezetett a lapos felé) folyhattak le.

Az ismertett vízügyi rendszer sok tekintetben megőrizte a fokrendszer alapvető jellegzetességeit. A bemutatott fokok, az Aranyos fok és a Tarjáni erdő felett látható fokok kivételével alulról felfelé vezették ki a Tisza vizét az ártérre, ennek megfelelően apadáskor össze is gyűjtötték azt. A következőkben, mielőtt rátérnénk a folyó balpartjának tárgyalására, szeretnénk bemutatni, hogy az adott domborzati viszonyok mellett milyen változtatásokat kell eszközölnünk ahhoz, hogy a vízrendszer minden tekintetben megfeleljen a korai vízrendezések elveinek (térkép a 46. oldalon)

Az első lépés a kicsapó elzárása lenne, mégpedig oly módon, hogy az ott kiáradó vizeket a Görbe-érbe kényszerítsük. Így megakadályoznánk, hogy az Örvény-tó öblözetébe felülről víz folyhasson, a kicsapót pedig közönséges fóká alakítsuk.

Alább a Tarjáni erdő felett kiágazó fokokat összekötve a Szil-ér hálózathoz vezetnénk. Árvíz idején ennek segítségével hatékonyabban lehetne visszaduzzasztani az erék vizét és a "csáth"-i határbán található Moson tó és a Füzes alj nevű rét vízcserejét is meg lehetne könnyíteni. Az erék mellett található laposokat kivétel nélkül bekapcsolnánk a vízrendszerbe, esetenként, ahol erre mód van, állandó tavakat hozva létre. (Ilyen állandó tó lehetne a "Csáthi vensőlő" felett látható Imolyás, illetve a vele szemközt húzódó mocsártér, valamint a Ludas-ér illetve a Dörzsély-ér mellett fekvő alacsonyabb fekvésű laposok.) A "Csáth" alatti rétek vízcserejét a Határ halom és a Tisza Keszti vensőlő között a Ludas-ér tövéből elvezetett fokkal lehetne biztosítani.

Az Ároktó feletti Felső rétet gyakorlatilag változatlanul hagy-

hatjuk, a község alatt azonban szükség lenne az Aranyos-fok elzárására, a Pély tavat pedig a legmélyebb pontján kellene a Tiszához csatlakoztatni. Ebben az esetben a Pély tó és környéke is alulról kapná a vizet.

A terület vízrajzát egyéb tekintetben változatlanul hagyhatjuk. (Az Ároktó határában található mocsarak levezetésére az Okonád-éren keresztül nyílina mód, ez az ér azonban már kívül esik a vizsgált ártérre, így azzal itt nem foglalkozunk.)

A balparton a vízrendszer Ároktó felett a Selypes-ér és a Tisza határozza meg. E szakaszon a tarjáni és a keszi határbán található törendszert több fokon keresztül kapcsolódik a Tiszához, illetve a Selypeshez. A Büdös tó, a Komoróza tó a Pasa tava és az Etzet tó az Etzetfokon keresztül érintkezett a Tiszával, a Pasa tava ezenfelül a Selypes-érrel is összeköttetésben állt az Álmenő-fok révén. A Táto tó és az alatta elterülő Ágas tó az Ágas fokon át a Selypeshez, a "Pásá-lázon" valamint az Ásott fokon át pedig a Tiszához kapcsolódott.

A Selypes vízrendszerét alább a Bogár-fok, a Hegedűs-fok és a kettő között a Tiszával párhuzamosan futó Ludas-fok egészítette ki. A Bogár-fok feltűnően ott csatlakozik a Selypeshez, ahol abba egy másik vízfolyás, a Farkas-ér torkolt. A Bogár-fok feltehetően ennek az érnek a visszaduzzasztására, illetve főls vízenek levezetésére készült. A Hegedűs-foknak is hasonló célja lehetett. Nem sokkal e fok betorkollása alatt található egy korábbi Tisza meder. E meder nagyvívű meanderei már Tiszakeszi határáról jól nyomon követhetők. A Hegedűs-fok alatt a Kristály-fok és a Kis-Tisza körül található mocsarak jelzik az egykori vízfolyás helyét, majd a Király tóvá szélesedő Selypes kereszteli azt. Lejjebb a "Szent Margitai erdő"-t megkerülő Szöke-fenék és Szöke tó utal a folyó hajdani jelenlétére. A meander az Inta-tóban folytatódik, melynek elsőkélyesedő, kiszáradó vége a Mangod-hát alatt a csegei határbán az élő Tisza közelében van. Ezeket a laposokat a Selypesből kiszakadó ercskék látták el vízzel. A Hegedűs-fok, a Kristály-fok ezeknek az ercskéknak a vízutánpótlását biztosította.

A Tiszacsége alatt elterülő árter már kívül esik vizsgáldásunk körén. Itt csak a Nagy morotvára, a "Nagy Major erdő"-t megkerülő Völgyes tóra és a felette látható Merkas tóra szeretnénk felhívni a figyelmet. Ezeket a tavakat árvíz idején a Börzsönyös erdő feletti Nagy morotva fokon át öntötte el a Tisza. Az alulról töltés tehát ebben az esetben is maradéktalanul érvényesült.

Csege felett a Hatáty-fok és az általa táplált Nagy kerek tó érdemel figyelmet, a fentihez hasonló okok miatt.

E rövid ismertetésből is kitűnik, hogy az adott területen egy egységes vízrendszert fedezhetünk fel. A felső szakaszon az Etzet tó, az Ágas tó, és a Pasa tava öblözet pontosan szemlélteti a fokrendszer működését. A medréből kilépő Tisza az öblözet legmélyén látható Ásott-fokon a valamivel feljebb az Etzet tó aljához kapcsolódó Etzet-fokon át borithatta el a medence tavait, laposait, illetve a visszaduzzasztott Selypes éren keresztül az Ágas fokon és az Álmenő-fokon át. Ugyanezek a fokok apadáskor le is vezették az öblözet vízfelszínét.

Az alsóbb szakaszon a víz visszavezetése nem érvényesülhetett maradéktalanul, hiszen a Szöke fenék és a Szöke tó a Selypesből felülről kapta a vízutánpótlást. Az adott esetben a Selypes-érrel közvetlenül érintkező Szöke fenék is lehetne az egykori holtág legmélyebb pontja, ennek vizszint ellenmond az a tény, hogy a "Szent Margitai erdő" alatti és az azt követő szakaszokon még a térkép elkészülésének idején is nyílt víztükr volt, ugyan-e vonatkozik a Szöke tóhoz kapcsolódó Inta tóra is. E területet tehát többé-kevésbé át kell alakítanunk ahhoz, hogy megfeleljen az ártéri gazdálkodás követelményeinek. Első lépésként a "Csege" feletti kiágazó Hatáty-fokot vezetnénk a "Kis major" szigete alatt egészen az Inta tó vizéig, átszelve az előtte elterülő laposokat. Ezt követően a Nagy kerek tó felett nyitnánk meg az övzátonyt, s a Mangod-hát felett a Szilfás-hátat átvágva vezetnénk egy fokot előbb a "Szent Margitai erdő" nyugati oldalán, majd tovább a "Pusztá Sz. Margitai" mellett húzódó Szöke-tóba, végül pedig kelet felé kerülve meg az erdőt vezetnénk a vizet a Szöke fenékre. Ezzel egyidőben gondoskodni kellene a Selypes érből kiágazó ercskék eltöméséről is. Ennek a legegyszerűbb módja a Selypes-torok áthelyezése lenne. Ha Tiszakeszi magaságában elzárnánk az ér további útját, és azt a Bogár-fok, illetve a Ludas-fok érintésével a Tisza medrébe kényszerítsük a Hegedűs-fok egyidejű elzárása mellett meg lehetne akadályozni, hogy a Szöke-tó vízrendszere felülről is vizet kapjon. Ennek érdekében az adott területen egy a Selypes-ér folyását keresztelő gát, töltés emelése lenne szükség, melyet a legegyszerűbb Tiszakeszivel szemben a "Nagy szék" és a "Császár tanya" között

klépíteni, ahol az ér egy nagyobb hajat megkerülve a Tisza köz-
vetlen közelében folyik. A Selypesnek e gát alatti szakaszát most
már fokként működtetve tartanánk fent, medrét esetleg kímé-
lyítve, így lehetővé válna a Király tó vízcserejének biztosítása
mellett a Kristály-fok és a Kis-Tisza körül fekvő mocsarak men-
tesítése is. Ezt követően a Király tó felől a "Szóke fenék" írá-
nyába vezető erők elzárása már mint a későbbiek során látni
fogjuk, felesleges is lenne, ellenben a "Szóke fenék"-ből egy át-
vágás segítségével a vizet a "Zsombok fenék" nevű laposba lehet-
ne vezetni, így ezt a területet is bekapcsolhatnánk a folyó
természetes lélegzésébe.

Az adott esetben nem tartjuk kizártnak, hogy e terület víz-
rendszere egykor az általunk itt festett képhez hasonlóan ala-
kult. A Tiszacsegei határról készült korabeli térképek némelyi-
kén ugyanis jól láthatóak az Inta tó irányába vezető fokok, sőt
ezek vonalvezetése a katonai térképen is megfigyelhető.

A térképek tanúbizonysága szerint a fokrendszer egyik leglé-
nyegesebb eleme az alulról töltés volt. Mi is ennek megfelelően
alakítottuk át a terület vízrajzát. Korábban a jelenséget azzal
magyaráztuk, hogy az egyes ártéri medencék ármentesítése, a
kiáradó víz visszavezetése a folyó medrébe csak így lehetséges.
Ez azonban önmagában nem indokolja a fenti vízrendszer kiala-
kítását, hiszen az ármentesítés valamennyi itt ismertett eset-
ben megoldható az öblözetek alsó szakaszainak megnyitásával
is. Miért volt tehát szükség arra, hogy a fokokat az egyes
medencék alsó végénél vezessék be az ártérre?

A felvetett kérdésre adandó válasz a folyók hordalék terítésével
függ össze. Már az óvzatonyok keletkezésével kapcsolatban el-
mondtuk, hogy árvíz idején, a medréből kilépő víz sebessége
csökken, emiatt hordalékának nagyobb részét közvetlenül a
partok mentén rakja le. Akkor azonban, ha a víz egy magaspar-
tot, természetes vagy mesterséges gátat áttörve hirtelen, vagy a
kiszakadásokon át felülről lefelé zúdul az ártérre, hordalékát az
ártér mélyén, a tavakban, holtágakban teríti szét. Ezzel szem-
ben ha az árhullámot a legmélyebb pontokon vezetjük be az
öblözetekbe, fokozatosan töltve fel azokat vízzel, a folyó megint
csak a partok közelében, azaz a fokokban fogja leteríteni az
által szállított durvább anyagokat, végső soron tehát ezzel a
módszerrel az ártér feltöltődése korlátozható. Így már az is
érthető, hogy az előbb miért tartottuk feleslegesnek a Király tó-
ból a Szóke fenék felé, tehát felülről lefelé vezető kiágazások el-
zárását. A Selypes-torok áthelyezése és a töltés megépítése után
e területre csak az Ároktó határában nyíló fokokon és a Selypes
korábbi alsó szakaszán át, tehát csak alulról érkező víz, a fo-
kozatosan emelkedő ár pedig mire ezeket az ereket eléri már
megszabadul hordalékának nagy részétől, időközben a Szóke fe-
nék is megtelhet a csegei határában nyíló fokok révén, de ha ez
nem történik is meg, a területre akkor sem jut be nagy meny-
nyiségű hordalék, a víz elvezetése pedig az említett csegei
fokokon át biztosítva lesz.

A fokrendszer tehát az ár fokozatos és mind tel-
jesebb szétterítését szolgálta. A víz így módon las-
san, nagyobb pusztítás nélkül árasztotta el az árte-
ret, apadáskor pedig a lehető legteljesebb mérték-
ben lefolyt róla. E módszer segítségével:

1/ csökkenteni lehetett az ártéri mederváltozások
mértékét és ütemét, és

2/ mivel a medréből kilépő víz sebessége csök-
kent és hordalékának nagy részét már a fokokban
lerakta, meg lehetett gátolni, hogy a folyó által
szállított durvább anyagok a mélyártérbe kerülje-
nek, s a fokok állandó tisztításával az ártér feltöltő-
dése, feliszapolódása is korlátozhatóvá vált.

3/ Az alulról töltés lehetővé tette, hogy a tavak és
holtágak vizét részben, a laposok, pálék és egyéb
időszakos víztározókat pedig teljes egészében a
folyókba visszavezessék, ezáltal a körülöttük fekvő
erdőket, réteket, szántókat és legelőket ármentesít-
sék.

4/ A víz fokozatos és lehetőség szerint teljes
szétterítése csökkentette az árvízszint magasságát,
a mederbe folyamatosan visszahúzódó víz pedig
megemelte a kisvíz szintjét, tehát a folyó vízjátéka

- az ár- és a kisvíz szintje közötti különbség - a
lehető legkisebb volt, vízjárása pedig a lehető
leg egyenletesebb. (Csupán az összehasonlítás
kedvéért jegyezzük meg, hogy a mai módszerekkel
"szabályozott" Tisza esetében a vízjárás a lehető
leg egyenletesebb, a vízjáték pedig a legnagyobb.)

5/ Az időszakos elborítás kiegészítette az árterek
szűk vízkészleteit. A Kárpát-medence középső terü-
letein ugyanis az évi csapadékatlag meglehetősen
alacsony, alig haladja meg az 500 mm-t. A terület
tehát rá van szorulva a környező csapadékosabb
területek vízfeleslegére, melyet az árvizek szállítá-
nak. Ez a vízmennyiség elérheti az 5-6 köbkilomé-
tert is. A fokrendszer segítségével ezt egyideig
csaknem teljes egészében, azt követően pedig
részben vissza lehetett tartani, s így az egész
vidéket meg lehetett öntözni. (Ezt az öntözési
formát ma szokás természetes rétegelt-öntözésnek
hívni. Ez az elnevezés azonban csak annyiban
helytálló, amennyiben azt értjük rajta, hogy itt az
öntözést nem a természetes környezet elpusztításá-
val, mesterséges viszonyok kialakítása révén valósít-
ják meg, és nem indítanak el vele olyan káros
folyamatokat, mint az ún. másodlagos szikesedés.)

6/ A fokrendszer segítségével az ártér kialakít-
ott vízrendszernek volt egy közvetett hatása is. Az
ártér nagyobb, nyílt vízfelületei, a mocsarak, lápok,
ártéri ligeterdők és a rétek, legelők növényzete
nagy mennyiségű vizet párologtatott el, így módon
csökkentve az Alföld ma köztudottan nagy páraé-
ségét. Az elpárolgott, illetve elpárologtatott víz egy
része helyi jellegű zápor formájában visszahullott
az Alföldre, más része pedig a Kárpát-medencét
körülölelő hegyek koszorújának ütközve a medence
középső vidékei felé futó folyók vízgyűjtőterülete
fölött csapódott ki, és ezek közvetítésével legalábbis
részben az árterekre jutott. A 8. ábrán megfigyel-
hetjük az Európában júliusban uralkodó szélirá-
nyokat. Látható, hogy ebben az időszakban a szél
a Felső-Tisza, a Szamos, a Körösök és a Maros
vízgyűjtői felé tereli a Duna-Tisza-köze és a Tiszán-
túl ártéiről a levegőt. Az erdőken emellett vala-
mivel alacsonyabb volt a nyári középhőmérséklet
is. A területen tehát egy olyan mezoklíma alakult
ki, amely kiegyenlítette a szárazföldi éghajlat
szélsőségeit.

7/ Végül, de nem utolsó sorban, a vázolt vízren-
dezések lehetővé tették az ártér gazdasági haszno-
sítását, anélkül, hogy annak jellegét megváltoztat-
ták volna, a vízgazdálkodás tehát nem a folyó
életfolyamatai ellenében, hanem azok mentén,
azokat kiegészítve valósult meg.

/folytatjuk/

Magyar Adorján saját - nem kladásra szánt - kézírásában adjuk közre Az ősműveltség című főműve avarokról szóló fejezetéből készített kivonat tanulmányát. Ennek jóval rövidebb változata megtalálható Elméletlen ősműveltségünk című kötetében (Duna Könyvtudó Vállalat, Fährwangen, Svájc. 1978), melyben 16 magyar törzs alapvető jellemzését adja.

Magyar Adorján

AZ AVAR VÁRAKRÓL

A megérthetőség érdekében előbevetendő: Győr fő-junk őshazája nem Kiscia hanem a Kárpát-Medence volt és ebben a Gallóköz szigetei. Ahonnan őstörzseink egyes részei sok, sok évszázad alatt a világba mindenfelé ki is vándoroltak, és így az avar törzsek is, de az avarok eredeti őstörzse kis maradványa a felvidéki karbó névű néprészünkben ma is él még.

Az avarok Kárpát és túlsófelől voltak. Népzejei anyagot gyűjtő tudósaink éppen a karbó törzsünnél jegyezték föl az egykori túlsófelől kintől maradványát. Az avarok valószínű alapjelképe a körbefoglalt egyenlősságon kereszt volt, ami a Kárpát (a kör) néző, fényt, meleg, életet adó tüst (a keresztalak) jelképe. Náluk ezen egyenlősságon keresztet a két egymáshoz dörzsölt szivar faig-darabot jelentette, vagyis a legősibb tűgyújtó szerkezetet. De előre kell itt még be-
számlálni azt is, hogy minden őstörzsünknek (magyarok, hunok, hunok, kereszt, székelyek, jászok stb.) volt saját vallásos-
mű kultúrája és ezzel kapcsolatos saját kultúra-csoportja.
Az avarok ilyen csoportja a k, p, f, r és az r mássalhang-
zókkal kiegészítve állott, amiért náluk a kultúr-
ban szereplő minden valamitől-avak: kar, par, pur, vir és még hasonló alakú vagy képzőanyag szavak voltak. Amely szavak azonban nem csak a mai magyaroknál vannak meg, hanem ősi-
dők óta, az ősműveltség sokkal később kelték szét a
széles népek nyelvében is, ahová a szavak már a népek kelt-
kezésekor öröklődtek át de amely szavak ősműveltségi örök-
részét ma senki sem sejtje.

Különböző folyószavak szerint az avarok gazdaságuk-
ról de különösen városairól voltak ismeretesek, amelyek kör-
vagyis egyenlősságon földművelésből, szőlőből állottak. E-
zek előtt, kifelé mely árok volt, amelyen víz is gyűlelt, a
folyó víz is kivezetéssel volt, amely révén vízszintes hi-
már-művelést is termeszthet. Az árból kihaló föld ki-
patt a magas hátyát, amelynek külső oldalát sűrűn, a fő-
márvánzt gázoló törzsek bokrokkel ültették tele. A bokrok kö-
zött meheren főtörzsből elleneséget főntől nyílarkhaktak, kör-
kel dobathattak. Külső helyeiket egy vagy két ilyen egymás-
ban levő hátyával voltak körülvéve, nagyobbak többel. A régi
folyószavak szerint az avar királyi, azaz kagani, palota, a-
mely együtt a kincsekkel övös hely is volt, kilenc ilyen gő-
rualakú körhátyával volt körülvéve. Tömeges, hogy
Győr városunk neve is ilyen körhátyáról származik (győr=győr)

Nekünk föl kell tünjön az avarok avar másként
várunk, várunk, nevük a vár avarambali egyezése (a-
mely szó is avar szócsoporthoz tartozik). Tömeges az is,
hogy avarunknak régen kör, karika jelentése is volt. Mi-
vel pedig az avarokat még abar, avar, abri nevek is nevezték
(örvény írók, Pellemajors, Strabo, Bizanti István, Szidas és
szőlők), ezért nem véletlen nem csak vár avarambali, hanem -
túlsófelől kint - még a túlsó felől jelentő szavar karból is
örvénységnek kell tartanunk, ugyanúgy mint a magyar pa-
ra, la braga is brucia, német Brand = parázs, égés,
és még sok más k, p, f, r alakú szóval. Váront az avar név
hárd a hangja a mai a névelők lehet. A vár avagy vár
szó megfelelője főmárvánzt, a selar viriga = karika, töb-
bes számban virig = lenc nében. (Itt kihagyás.)

Tömeges azon népi bakona, hogy ha valaki bizonyos igen,
keresztben, magaként kör rajzol és ennek középső áll,
akkor oda ifjékkor ördögök avagy körökhányók jönnek,
már állított körben is, felé rohamnak, ordítva ijézté-
lik is, de a körbe lépni nem bírnak, ám ha megédes is elakad-
maladni,
utolérke és megöli, míg ha helytáll, az ör.

dögökhöz, körökhányókhoz pénzért, aranyat követelhet, amit
arok neki meg is hoznak és amiután a körből ki is jöhet
mert most már nem bántják. Világos hogy a keresztet is a
középső kör kör nem más mint az avarok szent alapjel-
képe: a körbefoglalt kereszt. Je jelenti mindez még az is,
hogy népünkkel a jel körös egyezési hit, bakonként ma
is él. Horgertúli, Hétfelvéri csángó népmesék című gyűj-
teményben "A körhely hatása" meseben minzen ugyan mondva,
hogy az keresztet törlik, de áll ez: "Hírvolt egy várat ma-
gának, köröphelyre keresztet is ráállott, stb." Itt lehet a vár
szó, tényleg kör jelentéssel van még meg. (Kihagyás.)

Bizonyos az is, hogy, az avar várak körben állott királyi
palota maga is kör volt, hogy a nagy világtól felé nyíló
nagy bejárata volt is hogy bent emerekből kiindultak, padra-
tán keresztalak volt ábrázolva, valamint kintre a körbe
az is, hogy a városünnök is a nagy világtól felé nyíló nagy
kapuja volt, amelyből, szintén, óriási keresztalakban, nagy fő-
it, nagy sugarat, vezetett a palotához. (Kihagyás.)

Maga a palota egyáltalán nem kellett megöröklés legyen, mivel
vidékre a "várak" szolgáltak. E palota vagy kintre kör-
a legelső várban, avagy varigabán, volt a királyi kert, avar
szóval: per, burg, per, park, par, par, bizonyára nébenk szőlő
virágokkal, körben pászor a szára szőlőkkel, valamint gyümölcs-
fakkal, főképp barackfakkal. Az avaroknál nagy virágkultúr-
volt, amint hogy virag szavunk is v-r alakú. (Az itt mondottak ki-
zárólag az innen kihagyottakban vannak, amelyeket a rövidség
érdekelt kellett kihagyni.) A legelső varigabán már a királyi
örög volt, míg a későbbiekben az volt a királyi kert, avar
törzs volt örszög. A későbbi várakban, azaz város-
ban (örvényünkben meg, még, még = föld) voltak a ka-
tonaság, örszög lakói: olai, állat, kint, rpa is névelőkkel
kel, mivel ezek voltak az avarok legelső tápnévnyei (p-r, b-r
is megfordult p-r, r-b, mivel a névelők is Ripa = rpa: Itt hoz-
ni kihagyás.)

Itt az avarok, néprajzi, főképp népmeséi, alapokon
az avar várak körben, királyi palotája körökhöz rkonstru-
álva: E palota alapitványt lépcsőreterem emelkedő, föld-
ből kanyt, valamint világtól-árból, széttag-
alakú, épített kell hítelniük, amely lépcsőreterem kör parkány
volt és amely szó part szavunkkal is rokon (p-r). E vár-
től tehát a mesopotámiai ciguratokra is hasonlítottak,
amelyek szintén lépcsőreterem, azaz parkányosan, emelkedtek,
és ahogyan sokkal nagyobbak voltak. Elapedig ezek kintén
szentély is volt, így elapadhat, hogy az ilyen vár-
től nálunk is mevesek a földelém lakat és a nemest kinc-
süket tartalmazták, hanem a kupolájuk alatt szentély is, a-
hol az avaroknál a szent örökhöz langjai is övrittek. An-
nak helyén említett volt, hogy Magyarországon is kör-
nyében ilyen ősi vár-
től is megvanak meg is hogy például a Gerebcs helység mellett
tin még a kaputak helye is jól fölismerhető. (Kihagyás.)

Körül, ahogy az avar parkányos vár-
től, Perked, Parkány, Parkányos név helyeink a felvidéken ma
is vannak) tökéletesen, tevéjükre a kupola is körökhöz. Népünk
bár körben de igen gondosan megöröklött, kupolaalakú, nagy
kunyókat ma is épít, amelyeket Herman Ottó néprajztud-
sunk többel is mutat be. Emerek vára körre körökhöz kézik,
kintén pedig körre nyílnak van, az őz vagy őz, amelyben az
ott övökre várakozó népi szilagalakat hípernek. Amint pe-
dig Herman Ottó is írja, az ilyen kunyhó körre körökhöz is
alak, az avarok a kunyhó körre körökhöz, valamint még
körül is körtek, hogy avar, még a földet körre körre
ne tépse. Itt őz, szél, hogy a nagy kunyhókat világtól-
lángot adjon, a fűt pedig azon át elváltkasson. E körben vi-
sont a gyűjtő név, azaz körre körre, körre körre, körre körre,
ahol máskor a tűz körökhöz égni. Ezre kell tehát nemünk
mindenben az avar vár-
től, emerekből pedig a ciguratok ősalakját.

élt egy ideig a kereszténységben is, ez határozta meg a lovagi életet, hatotta át a társadalmi hierarchiát, ettől az eszménytől függött és erre mutatott szinte minden a középkorban.

Az ősi címerekbe is hasonló okok miatt kerültek, - ma már gyakran megfigyelhetjük - a minél egyszerűbb, annál régebb színes elemek, az arany, ezüst, fekete, kék, vörös, zöld színű élőlények, növények, fák, emberalakok, geometrikus formák, használati tárgyak, valóságos és mítikus állatok rajzolatai, a fokozatosan kialakuló címerteremtés, a heraldika (lat. herald=hírvivő, címerhordozó) tudományának osztályai és szabályai szerint, melyek egy kezdetben reális szellemi tapasztaláson alapuló világkép nyomait őrzik, abból az időből, amikor a tapasztalás folyamán még észlelték, "látták" a világon érzékfeletti módon dolgozó lényeket, az alakítóerőket is. Ilyen lények voltak egy-egy ősnemzetiség, királyi törzs totemállatai, akik mikor már kihűnyt az érzékfeletti ösztönös "látása", még fenn-tartották egy ideig a rá való emlékezőt.

Igy azt mondhatjuk, hogy egyáltalán nem volt esetleges, vagy pusztán profán célzatú, hogy egy-egy ősi címer mit ábrázolt, sőt, mint minden szimbólum megértéséhez, ezekhez is megfelelő kulcsok álltak rendelkezésre a tradicionális világban. Ma már a kulcsokhoz is kulcsra van szükségünk: a mítikus-természeti folyamatok, az érzékfelettség és minden más - igazi megértése fantáziaerőnk tudatos megelevenítését igényli.

I.

Skóciában, az Úr 1292. esztendejében Sir Alexander de Strivelyn, a Glasgowhoz közeli Cadder nagybirtok ura, címerének arany pajzsmezéjében, fekete harántövön három arany csatot viselt. Utóda volt annak a Thor Longus-nak, aki a 11. században telepedett le Skóciában, Dániából vagy Norvégiából jövet, vagy azoknak a viking főnököknek a leszármazottaként, akik már a 10.-11. századi pusztító betöréseik után Írország partvidékein, vagy az észak-angliai Northumbriában telepedtek le. A Strivelyn, másképp Stirling családok számos ága ebből az ősi cadder-i bárói házból származott, melynek első képviselői Strivelyn skót királyi város és vármegye ispánjai voltak; innen ered családnévük.¹ Mr. Nisbet, nagy heraldikai művében azt mondja, hogy "a Csatok erőt, hatalmat és lojalitást, az Uralkodónak tett katonai szolgálatokat szimbolizálnak", a harántöv vagy -pólya pedig egy katonai övet.² Azonban a Stirlingékek esetében, tudván, hogy őseik Thor Longus, a Hosszú Thór, és ennek unokája Thoraldus, Stirling ispánja voltak, az, hogy a címerpajzsra egy övet szimbolizáló harántpólyán három csat került, egy mélyebb tudatosságot is sejtet a címeralak megválasztásában. Mert e pajzs titka, bár egyetemes érvényű, itt abban a skandináv tradícióban gyökerezik, amely kétségtelenül szellemi környezete lehetett az anglo-dán vagy norvég ősöknek, Hosszú Thórnak és úgy tűnik még unokájának Thoraldusnak is, Cadder és az ispáni cím első birtokosának, aki még "pogány" nevet viselt az ezeregy század években. Nevezetesen, a három csatos öv a Stirling-címerben nem más,

mint az óészaki szellemi hagyomány nagy gyűjteményéből, az Eddá-ból³ ismert Thor isten mágikus öve, a Megingjórd, melyet így már Thor Longus is viselhetett címerében, s mint az ő neve mutatja, Thór isten pogány papjainak leszármazottja, Thór-beavatott volt.

II.

Thór, Odin és Frigg fia, az Eddákban mint az égi tűz öre, Aesgard, az istenek honának védője, az emberek örök öre, a Kigyóölő, a Villámló, a Tetterős mellékneveken jelenik meg. Thór lény a föld és a tűz keveréke, száraz, meleg, erős, szilárd. Borzas, rőt szakállú és hajú, nem magas, inkább alacsony termet, de hatalmas étvágyú és nagyívó. Robbanékony természet, szemei haragosan szikráznak, amikor lesújt ellenfeleire, óriásokra, káoszdeónomokra, vagy legfőbb ellenségére a Mithgard-kigyóra, a Jörmungard-ra. Küzd, mérkőzik fáradhatatlanul. Gyakran ábrázolták feje körül tüzes glóriával.

A gódi, tulrok, völvak, sziklók, vagyis papok, bölcsök, jósnők és dálnokok szellemi látásában Thór egy volt a tűzekkel, a mennydörgéssel, a villámlással, a viharral, a meleggel. Neve kb. azt jelenti: "ordítani, bögni, dörögni".⁴ Nem kovácsisten ő, mint Hephaistos, akire sokban hasonlít, mégis van egy romboló, feloldó erő és hatalmat jelképező kalapácsa, a Miólnir, a "Morzsoló", amivel harcol és a tavasz első napjain, hatalmas roppanások kíséretében feltöri a jeget a tavakon, folyókon, s a tavaszi viharokban mennydörgésekkel, villámlásokkal ad hírt magáról. A természetben ő a láthatatlan, csak hatásaiban ismert tüzes alakítóerő, annak a határnak az ura, amelyen át - az emberben és a világban egyaránt - a testetlen ösfényből "fizikai" ill. fizikailag érzékelhető hő lesz, ő maga ez a testi, vagy légköri-, meleggé vált erő, amely az emberben egy intuíciónál, felismerésnél fakadó tett

A szerző rajza

végrehajtásához szükséges erőt adja, ő a tetteket tápláló tűz. Odin egy ízben Thórr lakhelyét "Tett-hon"-nak is nevezi (Edda, Grímnismál, 4.). Ez az átmenet tehát, mint energia-felszabadulás, minden halmazállapotváltásnál jelen van, így a külső természetben az évszakok, az időjárás változásainál, amikor pl. a hideget felváltja a meleg, a telet a tavasz. Ezt a folyamatot mutatja be a Trymsqvda is, amikor megéneklí, hogyan szerzi vissza híres kalapácsát Thórr isten Trymtól, a jégóriástól; a leírásnak tavaszi termékenység-ritusokra utaló tartalma is van.

Thórr mintha magának a Napnak lenne "helyettese", ő a Nap földi alakja, de földmelyi tűz is: ezt példázzák alászállásai *Utgard*-ra, az alsó világba, törpék, óriások honába. Szoláris karakterén kívül határozottan van benne valami szaturnuszi és valami Marsból. Annál is inkább, mivel kecskebakok vontatta tüzes hintáján utazva nagyon emlékeztet a téli napforduló eseményére, mikor a Nap a Bak jegyében mozog tovább. E jegynek, időszáknak domináns bolygója is a Saturnus, a Mars itt van ún. exsaliációban (erőben), a Hold pedig exiliumban, száműzetésben (erővesztésben) az asztrológiai hagyomány megfigyelései szerint. És valóban: Thórr egyik kecskéje, mely a kocsit húzza, le is sántul a Hymisqvda-ban, ami egyértelműen szaturnuszi baleset, és a történetben egy lakomáról is szó van (v. ö. lat. saturo = jóllakat, megtölt). Az asztrális mítoszok emlékéit őrzí Thórr várának, a *Belskirmir*-nek a képe is, a Valhallával együtt: mivel az istenek lakhelye égi vonatkozású, így váraik és azok számszerű adatai kozmikus időciklusokra is vonatkoznak. A Grímnismál 23. és 24. verse leírja, hogy a Valhallának 540 terme van - a Valhalla a harcosok túlvilági paradicsoma, mely az istenek honával összefügg - és "nyolcszáz hős árad ki minden ajtaján", ugyanakkor 540 terme van Thórr, "Villamló" várának is: $540 \times 800 = 432000$. Ennyi földi év alatt tesz meg a precesszió során a Tavaszpont 6000 fokot az ekliptikán, ami megfelelhet egy ősi, még átfogóbb korszakszámításnak, de nem tudni, miért éppen 540 és 800 szorzatával hozták létre a skandináv népek a 432000-es számot.⁶

Az, hogy Thórr a "határok ura", legkifejezettebben isteni öve reprezentálja, amely megsokszorozza erejét, ha fölveszi. Amellett, hogy a fent és a lent, a felső és alsó világok, az égi és a földi-földalatti közti elválasztó határt is jelképezi, az övvel való mítikus önmegerősítés értelme Thórr erejének az emberben lakozó lényege szerint az a *szolaritás*, ami a "hasban" van, vagyis a szellemi fényt és meleget testi-fizikai hová alakító *Plexus Solaris*, a Napfonat, amely fiziológiailag egy gerincoszlop előtti idegdúc. Ennek és más idegközpontoknak a létezéséről nagyon plasztikus, eleven tudást szereztek az ősi Távol-Keleten, a buddhizmus tantrikus (szanszkritül tantra = kiterjesztés) ágában, ami az ún. *csakrák* (erő-körök, világok kapui "onnan ide" és vissza), tanában nyert később kifejezést. A plexus solaris a *Manipura*-csakrának felel meg, melynek jelentése "Gyémántváros", ami azonnal eszünkbe juttatja a skandináv harcosok, istenek túlvilági honát, vagy Thórr várát. A *Manipura*-

csakrát egy tíz-levelű lótusz jelképezte, a levelekbe - ennek a szintnek megfelelő meditációs utasításként - a kemény és lágy D, DH, N, és T, TH, P, PH hangok szanszkrit betű-ekvivalenseit írták. Ennek a csakrának az állatszimbóluma a kecske (ld. Thórr kecskét!), eleme a tűz, érzékszerve a látás, a tantrikus hagyomány szerint.⁷ A legismertebb szervérzete a testtájéknak az éhségérzet és a jóllakottság, és itt "rántja össze gyomrunkat az ijedség, a düh vagy a szerelmi vágy is".⁸ A tantrikus buddhizmusban egyik célja a jóginak, hogy éberségét az alsóbb csakrákon át felvigye a fejbe. Úgy tűnik tehát, hogy ez a "földalatti nap", a szoláris plexus, valóban Thórr lényének hordozója lehetett a régi ember szellemi látása számára, és a földrajzi vagy kulturális távolságok ellenére a régiek hasonlóképpen hozták összefüggésbe a kozmosz folyamatait az akkor még a testi mélységekből felragyogó érzékfelettlivel. Az, hogy az archaikus népek ötvösművészetében pl. az övcsatokon kifejezetten megjelenjen a napszimbólumok, eme összefüggéseket igazolja.

Thórr varázsvén a hatalmas csatot a kovácsmesterségükről híres törpék aranyból, a nap féméből készítették. Ilyen csatból három fénylik a Stirling-ek harántóvén.

III.

Bár a mítoszban nincs szó arról, hogy Thórrnak csatja is lett volna, vagy váll- és nem derékszíja, mégsem kételkedhetünk abban, hogy a Stirling-cimer kialakulásába belejátszott a szellemi hagyomány szimbólumainak mély ismerete.

Eszerint a három csat - hasonlóan a heraldikában ismert legtöbb hármassághoz: három korona, kulcs, csillag, toll stb. - a klasszikus három világ, *ég, föld, alvilág* (v. ö. Aesgard-Mitgard-Utgard), ill. szellem, lélek, test, vagyis *a világ teljességének a megvalósítását*, az ember háromszoros megerősítését jelenti, kapcsolódását a magasabb létszférákhoz és egyben az alsóbb világok feletti uralmát. A három csat - háromszoros összekapcsolás - az ember égi archetipusának restaurációját is kifejezi, amelynek előzménye, a szétadarabolódás, a nordikus mítoszokban *Ymir* ósoriásban jelenik meg, akit gyermekei, az aesir istenek feláldoznak, hogy megeremtsék a kozmoszt, az istenek, az emberek és az alsóbb szellemek, lények, törpék, óriások, szörnyek honát, centrumukban a kozmikus axist jelképező világfával, Yggdrasill-el. "Evidens - mondja René Guénon a kozmogonikus áldozat indiai megfelelőjéről, purusha feldarabolásáról -, hogy ez szimbolikus leírása az egységből a multiplícitásba való átmenetnek, ami nélkül valóban nem létezne semmi manifesztáció. Ebből viszont már az is nyilvánvaló, hogy a Purusha rekonstitúciója az, ami a <kezdett előtt volt>, ill. a nem-manifesztált állapotba való visszaállítás nem más, mint visszatérés a principiális egységbe."⁹ Az, hogy a vikingek embert áldoztak Thórrnak jelzi a kozmogonikus áldozatnak megfelelő rituális gyakorlatot, és Thórr papjai bizonytalanságként az egység benső helyreállításának régi gyakorlatát is.

A három arany csat a címerben voltaképpen

egyetlen Nap három világban, egyetlen kozmikus fényerő, amely három világban, szférában organizálja a materiális ill. immateriális megjelenés különböző szintjeit, s amely szellemi naperő egykor e világok bensőséges észlelésében, ma pedig az érzéklet észlelésben és a gondolkodásban források az ember számára, a teremtő erőt hordozó Logosz kétezer évvel ezelőtti testet öltése után. A keresztény szimbolika szerint Thórr - akit pl. a kontinentális századoknak meg kellett tagadniuk a keresztiség felvételekor - a sárkányölő Szt. Györgynek vagy Szt. Mihály arkangyalnak lehet "pogány" megfelelője.¹⁰

Három arany csat egyetlen Nap három világban, a szellem, a lélek és a test világában. Az élet egyetlen aranyfényű világossága, amint három forrásban tör föl, a mennyben, a földön és a föld alatt, hogy az ember újra eggyé fűzze őket, megteremtve szabadságát fölfelé és uralmát lefelé. Ez az Egy: ez a három itt, e címerben, mert az Egy a kapcsolódás princípiuma, jelenlegi világunk számára a megismerés, a szeretet, és a szabadság evangéliumi időnk felismerési lehetősége: "Ejfény", "Szóvilág" és "Létfény" a három csat neve, melyek láthatóak - de az Egyetlen láthatatlan.

(1988)

Jegyzetek

¹ Tóth Csaba: Egy skót-normann eredetű család Magyarországon. Egyetemi Könyvtár, Bp. Családtörténeti tanulmányok gyűjteménye. 1991.

² Sir Alexander Nisbet: "A System of Heraldry". Edinburgh, 1742. part II. A heraldikában a csat tette kész lovagot is jelent, és Skóciában más családi címerben is szerepel (pl. Leslie, Seton-Stewart, Ferguson).

³ Edda, Óészaki mitológikus énekek. Európa, Bp. 1985.

⁴ Thórr neve és alakja a 11. században vált népszerűvé a germán népek között (németül: Donar, Donner). Az izlandi, norvég vikingek között több változata volt a Thórr névnek: Thorsten, Thorwald, Thorkel, Thorbjörg, Thorfinn, Thorbjörn.

⁵ Thórr bizonyos fókig hasonlít a görög Héphaistosra (hemerophaitos = "aki nappal ragyog"), aki egykor talán napisten volt, a szolaritásnak egy aspektusa, és rangvesztését bizonyíthatja, hogy a mítoszban Zeusz többször is lehajítja őt az Olymposról (a régi látás tudatalattivá válása!). Talán egy ilyen jellegű szembenállást fejez ki Odin és Thórr története a Hárbarðslódban. Hephaistos hitvese maga Aphrodite volt, akinek volt egy varázsöve, melyet bizonyára ura készített neki. Aphrodite, a szerelem istennője északon Freyja volt, akinek vonásait később Thórr mátkája, Sif vette fel. Thórr Freyja alakjában szerzi vissza kalapácsát a jégóriástól. A görög mítoszban Héraklész kilencedik munkája Arés aranyövének megszerzése volt, amit

Hippolyte, az amazónok királynője viselt; talán emiatt azonosította Tacitus, római történetíró "Germania"-jában Thórrt Héraklészszel. (v.ö. Graves: Görög mítoszok. I-II. Európa, Bp. 1981.) Thórr isten attribútumai voltak még: a bika, a berkenyefa, a bálna és kalapácsának a szimbóluma a szvasztika.

⁶ A 432 000 év az indiai korszakszámításokban a legutóbbi, - ma is tartó - kor, a Kali-yuga (Sötét-kor) éveinek száma, a három korábbi yuga pedig - a Kritá-, Tretá-, Dvápára-yuga vagyis az Igazság-kora, a Három áldozattűz-kora és a Kétkedés kora - ennek a számnak négy-, három-, és kétszerese volt, együtt: $10 \times 432\,000 = 4\,320\,000$ év. A káldeus-babilóni időszámítás világéve 12×10 szár (1 szár = 3600 év), azaz ugyancsak 432 000 év volt. (v.ö. Várkonyi Nándor: Az idő szívverése. Galaktika, 50. és Tóth Csaba: Az evangéliumi lábmosás. Országépítő 1991/2.)

⁷ Philip Rawson: The Art of Tantra. Oxford Univ. Press. New York, 1978.

⁸ dr. Vigh Béla: A jóga és az idegrendszer. Gondolat, Bp. 1980.

⁹ René Guénon: "Egybegyűjteni, ami szétszóródott" (Rassemblement ce qui est épars, Études Traditionnelles, oct.-nov. 1946.)

¹⁰ A keresztény hagyományban is utalás történik az öv, a felövezés magasabb értelmére:

"Legyenek a ti derekaitok felövezve, és szöveteiket meggyűjtva (Lk. 12:35.)

"Álljatok hát elő, körülövezvén derekatokat igazlelkűséggel (Efez. 6:14.)

Az aktus lényegére mutat mottónk (1.Pét. 1:13.) Egy legendában is szerepel az öv, miszerint Mária, Jézus anyja, mennybevétele után visszajött az övét Tamás apostolnak, hogy az a test feltámadását igazolva lássa.

AZ ORSZÁGÉPÍTŐ előző számának megjelenésével egyidőben a Népszabadság (1991. augusztus 17-24.) hatrészes interjúorozatot közölt az almásnésmélyi, a falu szétválása óta neszemélyi iskola ügyéről, amelyet a számunkban bemutatunk.

*

A KÖS KÁROLY EGYESÜLÉS VÁNDORISKOLÁJÁRA a kuratórium a szeptember 7-1 bemutatkozás és a pályaművek alapján az alábbi építészeket vette fel: Halas Iván, Holecz János, Kovács Gábor, Litkei Tamás, Popovics Mónika. Bemutatásukra később visszatérünk. A kuratórium terve szerint 4-5 építész felvételére évenként fog sor kerülni. Valamennyi vándoriskolás részvételével negyedévenként közös összejövetelre kerül sor a gálafal találkozók keretében.

*

TÖRÖKF. LÁSZLÓ, a kalotaszegi Kalotaszeg c. lap főszerkesztője (ld. az Országépítő 1991/1. számát) elhozta lapjának idei számait, melyek nagy nehézségek közepette, mégis folyamatosan megjelentek. Állandó rovatai közül itt említésre kívánczik az egyes kalotaszegi falvak történetének, jelentősebb kalotaszegi emlékeinek az ismertetése, ma is élő népszokások és disztómotívumok bemutatása.

Udo Herrmannstorfer:

KEZDŐ LÉPÉSEK AZ NDK ÚJJÁALKÍTÁSÁHOZ

Az alábbi írás abban a sorsdöntő időszakban látott napvilágot (Info-Extra 1990/1.), amikor még nem dőlt el az NDK társadalmi fejlődésének iránya. A tanulmányhoz – amelyből részletet közlünk (Vadas Gábor fordításában) – a szerkesztőség az alábbi előszót fűzte:

Joggal és gyakran halljuk, hogy a NDK-nak mindenre szüksége van, csak jótanácsokra nem. De joggal merül fel egy Kelet-Nyugat párbeszéd szükségessége is, ami lehetővé teszi a másik oldal tapasztalatainak és gondolatainak megismerését és kölcsönös hasznosításukat. Ezt kívánjuk e füzettel szolgálni. Az alábbi tanulmány szerzője, Udo Herrmannstorfer, Dornach, évek óta foglalkozik egy harmadik, a piac- és a tervgazdaság közötti út irányába mutató társadalmi változás kérdéseivel. Munkatérülete a gazdasági élet. Gyűjtött tapasztalatokat nagyvállalatok körében éppen úgy, mint ökológiai irányultságú, egyesülés keretében együttműködő, alternatív vállalkozások tanácsadójaként. Mindig szükségesnek tartotta, hogy az üzembiztonsági szempontok mellett az összgazdaságba való beágyazódást, azaz a társadalmi szempontokat is vizsgálja és alakítsa. Olyan vállalkozókat és vállalkozói szövetségeket kísér figyelemmel, melyek következetesen ragaszkodnak az új utak kereséséhez és egyúttal sejtetik, hogy milyen lehetne egy jövőbeli gazdasági rend a bérektől való függőség megszüntetésével, a termelőszközök személyi tulajdonának átforgatásával és egyúttal egyének és csoportok kezdeményezésére létrejövő „kereszközpont” melletti érdekegyeztetésen alapuló „asszociatív” berendezkedéssel.

Ez az az út, amelyre Közép-Európa nyugati felében rá lehetett lépni. A Keleten, különösen az NDK-ban zajló változások, melyek újra felvetik a szociális kérdést mint állami feladatot, indokolják, hogy a fenti tapasztalatokat és megfontolásokat az NDK valóságos lehetőségeivel összevegyessük akár mint a régóta esedékes nyugati változásokat ösztönző javaslatokat. A tanulmány Rolf Henrich <Der vormundschaftliche Staat> (A gyámkodó állam – a kelet-német társadalomkritikus, a polgári fórum egyik teoretikusának könyve a hamburgi Rohwolt Taschenbücher sorozatban jelent meg 1989-ben – szerk.) c. könyvéhez hasonlóan a társadalmi szervezet hármas tagozódásának először 1919-ben Rudolf Steiner által felvetett impulzusából indul ki. Ugyanakkor a mai helyzet megkövetelte javaslatokat fogalmaz meg, melyek már holnapra érvényüket veszíthetik...

Bár az NDK általános átalakulása másképp és végletebb formában történt meg, a tanulmány sok megfogalmazása megőrizte aktualitását, ezért láttuk értelmét a magyar közlésnek.

Okok és háttér

Miután az NDK lakossága világosan kifejezésre juttatta, mit nem akar, megkezdődött a vita a jövő kialakításáról. Már látható, hogy az egyes kívánások és elképzelések összesítése önmagában még nem olyan társadalmi koncepció, amelyre a jövőt alapozni lehet. Ha hosszú időn át a társadalmi elmélet volt az elsőbbség tekintetében a tényleges érzékelhető valóságra, most viszont olyan pragmatizmus fenyeget, amely rövid távú eredményekre van orientálva, és szem elől téveszti a tulajdonképpeni társadalmi célokat. Ha eddig senki nem érdekelt az egyes ember, most viszont az a

veszély fenyeget, hogy az egész nem törődnek, hogy az elkötelezettség ott végződik, ahol az egyéni érdek kielégül.

Az itt következő megfontolások szolgáljanak vitaindítóul a gazdasági élet új irányának kijelöléséhez. Mert a megújulási mozgalom, amelyet szétforgácsolnak, megengedést követel a jövőben követendő irányról.

Az érthetőség kedvéért szükségesnek látszik egy rövid elméleti bevezetés. A rövidség nagyfokú figyelmet kíván az olvasótól. Kíváncsi lenne, ha a sok nyitva maradó kérdést nemcsak a szerzőnek tennék fel, hanem a kérdezők maguk próbálnák meg konstruktív módon végiggondolni az itt felvázolt utat. Aki biztonságosan akar egy úton járni, annak mindig az előtte fekvő útszakaszra kell figyelnie; de a pontos úticél ismerete nélkül így is eltévedhet.

A gyakorlati példák csak azt a célt szolgálják, hogy világossá tegyék, miként lehet elindulni az asszociatív gazdaság felé vezető úton. Semmi ne legyen előre eldöntve, hanem mindig mindent ki lehessen váltani más, vagy jobb megoldásokkal. Mert végső soron csak az marad meg, amit a folyamat közvetlen résztvevői megértenek és akarnak.

A most az NDK-ban (és más országokban) felszínre került életbevágó szociális kérdések alapján véve nem újak, hiszen – elsősorban Közép-Európában – már réges-rég, de különösen az első világháború óta kielégítő válasza várnak. Ebben a térségben azóta is hatalom és vereség között hanyódtak a mindenkor társadalmi formák. Rudolf Steinertől származik az első alapvető lökés egy olyan új társadalmi és gazdasági rend irányába, amelyben már nem az állam hatalmáról van szó és nem az egyén részesedéséről a hatalomban, hanem az addigi egységes nemzeti állam hatalomtól való megfosztásáról. Az antropológia, amelyet „A társadalmi szervezet hármas tagozódása” c. művében kifejtett eszméket kísérő impulzusként állított bele az első világháborút követő társadalmi vákumba, a második világháború után megint létfontosságúvá vált. A konok ragaszkodás a régi államképhez (ebben a tekintetben a szocializmus a kollektív társadalom túlhangsúlyozásával visszalépést jelent) oda vezetett, hogy az NDK részére ebben a században immár harmadszor merül fel a társadalom újjáalakításának igénye, miközben az NSZK-ban még úgy gondolják, nincs szükség ilyen gondolkodásváltásra.

Az NDK változást kívánó tényezői erejük nagyrészt az elnyomó hatalom által egységesnek és kollektívnek elképzelt állam élményéből merítik. Ha sikerül az oktatásügyi állami doktrína szerinti ideologizálását kiküszöbölni, az oktatási és a kulturális élettel szemben létrejön a felszabadulás tudata és remélhetőleg az a társadalomformáló mozgástér is, amelyben a magatartásnak csak a saját meggyőződés szolgálhat mércéjű. Ha sikerül a pártot kizsorítani gazdasági gyámkodó szerepéből, rögtön felmerül az egyéni felelősség szükségessége és vele a gazdasági élet önigazgatása. De mivel egy terület munkamegosztásos gazdasági élete (a világméretű terjeszkedés tendenciájával) egyiséget alkot, már nem egyesek jólétéről van szó, hanem mindenkié-

ról. Ha az állam mostanáig a társadalmi élet mindenható ura volt, akkor a két említett fejlődési tendenciából új kompetenciakör alakul ki, amit tehát újonnan meg kell határozni. Hetven évvel ezelőtt a hármastagozódást elméletileg meg kellett alapozni; NDK-beli kortársainknak a hármastagozódás követelménye megszenvedett élettapasztalat eredménye.

Sok ember fél attól, vagy legalábbis nem sok kedvet érez ahhoz, hogy megint egy „elmélet” kísérleti terepén éljen, hiszen a szocializmus teljesen kimerítette az emberek erejét, és elvette a kedvét, hogy eszméikért törjék magukat. Ha valaki egy kissé is behatol a hármastagozódásról szóló alábbi fejtegetésekbe, mindenekelőtt az asszociatív társadalomról szólóba, észre fogja venni, hogy itt nem újfajta elméletéről van szó, hanem a napi életet szolgáló gyakorlatról. Nem a jövő emberéről folyik spekuláció, hanem a mai emberek felelősségéről a társadalmi fejlődésben és saját életfeltételeik megteremtésében. A társadalom már nem gyámja az egyes embernek, hanem támogatója.

Nem a „jó” ember a kiindulási alap, hanem a fejlődni képes és fejlődni akaró. Aki az embert nem tartja fejlődésre képesnek, annak le kell mondania arról a valóban szociális társadalomról, amelynek számára az egyén jelent valamit, és a szociális tartalmat kívülről, politikailag kellene rákényszerítenie. De akkor cseberből vederbe jutnánk. A forradalom (ismét) felfalná saját gyermekeit.

Munkamegosztásos függőség és igazságos cserearányok

A szocializmusban folyton kapitalizmusról beszélnek piacgazdaság helyett, amikor a Nyugatról esik szó. Ez a hársány azonosítás nem nagy segítség az új gazdaság kialakításában. Természetes, hogy minden gazdaságnak tökére van szüksége és az iránta való igény az NDK-ban sem hagyható figyelmen kívül, de a döntő kérdés mégiscsak az, *hogyan gazdálkodjunk egymással és mi az egyes ember szerepe ebben az együttműködésben.* Hiszen a Keleten és Nyugaton egyaránt elfogadott általános embert jogok mindenki jogai, nem egyesek előjogai, sem funkcionáriusokéi, sem vállalkozókéi.

A jelenlegi gazdasági rendszerre vonatkozó döntő kérdés-feltevéseknek egy messzire nyúló nemzeti és nemzetközi munkamegosztás áll a háttérben. Mivel mindenki mások számára termel, a teljesítmény síkján az egymástól függés mindent áthat (a tervezők tudnának erről egyetmást mondani, éppúgy, mint az ellátási hiányok által gyötört fogyasztók). A teljesítménycsere eszköze a pénz, mégpedig a vétel és az eladás során. Ilyenkor nemcsak a csere tényéről van szó, hanem sokkal inkább a cserearányokról. Ezt az arányt az ár számszerűsíti. Azonban az arány – tehát az, hogy ki mennyit fizessen a másoknak – dönt igazságról és igazságtalanságról (inkább közszámkönyvelésként közismert) és ezzel az egyes ember társadalmi jólétéről is.

Az igazságos ár és az igazságos bér okozta a szakadékokat Keleten és Nyugaton (hogy a szokásos, de nem találó kifejezésmóddal élve.) Ez felelős elsősorban a fejlődő országokhoz való mai viszo-

nyunkért is.

Tézis: a piacgazdaság

A piacgazdaság – melynek rendszere elsőnek jött létre – hozott két fontos vívmányt. Először is az értékmérést, amiben a piac minden részvevőjének kezdeményező-készségét részesíti. Az egyén szabad akaratának kell minden modern társadalmi forma kiinduló pontjával szolgálnia; minden egyebet kényszerként érzékelünk, amit aztán alkalomadtán igyekszünk lerázni magunkról, vagy amiből fortélyal vagy konoksággal kivonjuk magunkat. A másik vívmány annak felismerése, hogy milyen fontos szerepet játszik az ár a társadalmi folyamatok tudatosulásában. A piacgazdaságban az árnak szabadon kell kialakulnia kereslet és kínálat között, úgy, hogy a valóságos gazdasági viszonyok objektív kifejezőjévé váljék. A valóságos helyzet árának ismerete nélkül a kíváncsi jövőbeli változás sem lehetséges. (Az árak olyanok, mint a hőmérő.)

Ezzel szemben rendkívül problematikusak a fentiekhez csatlakozó gondolati műveletek. Az a Nyugaton kialakult filozófiai kép, amely az embert ösztönös egoistának állítja be, oda vezetett, hogy az egyén elől elzárták az árképzést és ezzel a társadalmi viszonyok szabályozását. A szabad verseny feltételei között egy olyan társadalmi-gazdasági mechanizmust gondoltak ki, amelynek meg kell védenie a társadalmat az egyén önzésétől, a valóságban azonban a társadalmi forma tekintetében az egyén kiskorúsításával (vagy más szempontból nézve felmentésével) egyenlő:

- mindenki igyekszik minél nagyobb nyereségre szert tenni (az egoizmus, mint indíték),
- a nyeresési esélyeknek nyilvánosnak kell lenniük (átlátszóság),
- mindenki szabadon bejuthat a piacra,
- a lehető legatomizáltabb piacok (sok versenytárs),
- az egyének egymástól elszigeteltek (nincsenek piaci alkuk).

Ha mindenki tartja magát ezekhez a piaci feltételekhez, akkor a verseny által hosszú távon kialakul a mindenkor legolcsóbb ár. Hogy hiányhelyzetben az ár fölmeleg, az csak átmeneti állapot, mert a magas ár többlettermelést idéz elő és ezzel saját magát csökkenti újra le.

Mármint az a döntő, hogy a piacgazdaság az árat és a vele kapcsolatos nyereség-kilátást teszi az egyetlen mércéjévé annak a kérdésnek, hogy hol és mi célból kell a munkát, a tőkét és a földet, mint termelési tényezőket bevetni: ott, ahol a legnagyobb hozamra van kilátás. A társadalmi igazságosság és a mennyiségi igény kérdését tudatosan távol tartják és az olcsósággal helyettesítik.

Időközben azonban Nyugaton is uralkodóvá vált az a nézet, hogy ezeknek a piaci szabályozó-erőknek a működését távolról sem az a társadalmi jövőképpel mozgatja, amit kíváncsian tartunk. Szociális, gazdasági, környezeti és pénzügyi politikának kellett átvennie a gazdasági élet társadalmilag szükséges korrekciójának feladatát. Alig van akár olyan részpiac is, amit az állam közvetlen, vagy

közvetett módon időről-időre ne befolyásolna. Közben látható egy olyan tendencia is, amely a negatív hatásokat a köz rovására írja, a pozitív eredményeket viszont privatizálja. De a beavatkozáshoz szükséges pénzt az állam csak adókból és illetékekből tudja előteremteni. Mivel azonban végső soron ragaszkodunk az önzéshez, mint a gazdasági tevékenység alapmótvációjához, az emelkedő ütemű társadalmi újraelosztással nő az önzésből teljesítők ellenérzése a nyereség csökkenése miatt. Aki mindig önzésről beszél, az csak önző magatartást várhat majd el. Illúzió az a remény, hogy az önzés az életnek csak egy meghatározott területére korlátozható.

A piactudomány igazi társadalmi robbanóanyagává az a tény vált, hogy a munkát, a földet, a tőkét, mint termelési tényezőket a saját piacukon árúként kezelik (*munkapiac, földpiac, tőkepiac*). Itt nincs hely annak kifejtésére, hogy ez társadalmilag miért megengedhetetlen, de legalábbis a munkapiac vonatkozásában ezt minden szocialista jól ismeri. A magyarázat röviden azon a belátáson alapszik, hogy itt egyik esetben sem árurol, hanem jogról van szó, melyet a birtokosuk gyakorolhat ugyan, de nem adhat el.

A munka, a föld és a tőke eladhatósága ill. megvásárolhatósága előjogokat teremt (hatalmat, teljesítmény nélküli jövedelmet, stb.) és ezzel a piactudományból kapitalista kizsákmányolási rendszerfelét csinál.

Antitézis: a szocialista tervgazdaság

A szocializmus – nem elméletként, hanem szívügyként – önmagát buktatta meg a belőle adódó kiáltó igazságtalanságok, és a köztudott magatartás révén, amellyel a rendszer kegyeltjei illetéktelenül nyilvánították magukat a szocialis kérdésben és az egészet a piacra hagyták. Ezért úgy lehet tekinteni, hogy az inga átlendült a másik irányba (vagy dialektikusan antitézist is mondhatunk), mert a szocialista pártok hatalomra jutása után az egyén kezdeményező képességét korlátozták, mert önzésnek tekintették, az árakat pedig a piac működtetéséből kiiktatták. Amit a piaci mechanizmusban embertelenségként éltek meg, azt most tudatosan és társadalmilag kellett volna akarni. Létrejöttek a tervgazdaságok, amelyek szinte belekormányozták magukat egy tervek irányította centralizmusba.

Annak a – végülis tarthatatlanná vált – mottónak az értelmében, hogy csak az szocialis, amit a társadalom juttat az egyesnek, vagy amivel megbizna, ugyancsak elkezdtek, ha más jelszavakkal is, az egyes ember gazdasági kiskorúsítását. Vagyis azt gyakorolták, ami ellen eredetileg küzdöttek. És a bürokrácia szívtelensége semmiben nem marad el a piacé mögött. Míg azonban Nyugaton lemondtak arról az elképzelésről, hogy az emberek társadalmilag fejlődni tudnak, és ezért inkább keretfeltételeket szabtak, melyeken belül az egyes ember önzése „szabadon” kielégíti magát, addig a diallektikus materializmus felfogása szerint a javuló társadalmi viszonyok szinte automatikusan, mintegy tükörjelenséggé létehozzák a jobb embert. Ezt az ideológiai kollektívizálást, amely az egyéni fejlődés

számára nem hagyott teret a szabadság hiányaként élék meg az emberek.

Az egyes ember vállalkozási kezdeményezésének kiiktatásával és a tudatalakító árak eltörlésével a gazdaság alakításának azt a két elemét kúszóbbították ki, amelyek a későbbiekben pótolhatatlannak bizonyultak. Helyettük a jövőre vonatkozó tervekbe beleírták a társadalmilag kívánatosokat, anélkül, hogy a gazdasági körülményeket ismerték volna és hogy a célok az egyes emberek akaratában meggyökereztek volna.

Tézis és antitézis: piactudomány és tervgazdaság

A piactudomány és a tervgazdaság két egyoldalú képződmény, de azonos alapállással.

1. A piactudományban az embert nem tartják társadalmi együttműködésre képesnek, a szocializmusban még nem tartják annak.

2. Mindkét felfogás az egyes ember kiskorúsításához vezet.

3. Ezt a feladatot a piactudományban a piac „természetes rendje”, a szocializmusban a pártirányítási kollektív terv látja el.

4. A piactudomány tisztázza a múltat, melynek hatása a tényleges árnyezetben tükröződik, és az eredményt automatikusan a belőle következő gazdasági cselekedetek okául igyekszik megtenni. A tervgazdálkodó szocializmus tudatosan létre akarja hozni a kívánatos és kötelező jövőt, anélkül azonban, hogy tiszta képe volna a múltból, ezért a tervek egyre jobban elszakadnak a valóságtól.

Az az érv, hogy az árakat a tervszámok pótolják és így nem jön létre hiánya a tudatban, nem állja meg a helyét. Van ugyanis egy lényeges különbség: az egyezményes ár magában foglalja a vevő és az eladó értéktelét és akaratát, míg az előre megszabott tervszámok teljesítése kötelező jelleggel elő van írva. Az árképző vásárlást ezért körülengli a szabadság látszata, például a fogyasztói szabadságé, míg a tervteljesítést az emberek a legjobb esetben kötelességgé, egyébként inkább kényszerként élék meg. A pénztámogatva vásárlási folyamatok engedélyezése, még ha a tervgazdaság keretében politikailag előre megszabott áron is, számol ezzel, de egyúttal további nehézségeket teremt, hogy az egyéni vásárlási folyamatok és az általános tervképzések egyre kevésbé egyeztethetők össze. A tervek és a tényleges vásárlási magatartás között tátongó űr azután hiányként jelenik meg, ami a szocialista tervgazdaságra a hiánygazdaság gúnynevet ragasztotta. Ennek hosszú távon társadalmi céltalanság a következménye, amely minden tervet papírronggyá zúleszt és, amit korrekciós számításokkal és egyebekkel nem lehet többé jóvátenni.

Szintézis: az asszociatív gazdaság.

A szakszerű megoldáshoz a következő gondolatmenet útján jutunk:

1. Az egyéniséget felszabadító általános emberi jogokkal együtt a mások szocialis jólétével való törődés (testvériség) is személyes feladattá vált. Ha az egyén kibújna ebből a kötelezettségéből, akkor

a „sérhetetlen emberi méltóság” csálóka álarccá válna.

2. Az egyes ember szabadsága a modern társadalom alapja. (Gorbacsov 1989 november 26-án: „A szocializmus eszméje mai felfogásunk szerint mindenekelőtt a szabadság eszméjét jelenti.”) Hogy valaki mit tegyen (a kezdeményezés szabadsága) és hogy mire van szüksége (a fogyasztás szabadsága), az az egyes ember elhatározásából alakul ki. Ahhoz, amit az ember maga akar, nem kell külső indíték, vagy kényszer.

3. A gazdasági élet összefügg a munkamegosztással. De társadalmi helyzetéről fogva mindenki csak egy kis részét képviseli a társadalmi teljesítmény és fogyasztás folyamatának. Ezzel az egyes ember számára elvész a társadalmi összefüggések és hatások tudata. Ha valóságos társadalmi ítéletalkotást akarunk elérni, akkor az egyes tevékenységek képviselőinek, akik valóságos tapasztalattal rendelkeznek, össze kell jönniük, hogy egymást felvilágítsák.

4. Ezeknek a tanácskozássoknak egyrészt az a feladata, hogy a teljes helyzetképet megrajzolják, aholis az árak alkotják a kiindulási pontot a valóságos élet- és munkakörülmények tükrében, másrészt alapjául szolgálnak azoknak az egyéni elhatározásoknak, amelyek a jelenlegi helyzetet átforgatják egy a megbeszélések során kialakított, kívánatos jövőbelivé.

5. Végső soron csak akkor nevezhető valamely cselekedet szociálisnak, ha mindenkinek javulást hoz, nemcsak a cselekvőnek. Ezért nem elegendő egy „sikerről” szóló, pusztán üzemgazdasági kijelentés; az ilyen aligha tekinthető szociálisnak, ha például egy másik üzem gazdaságának a rovására megy.

6. Ezeket a tanácskozó szerveket asszociációknak (egyesüléseknek) lehetne nevezni, a tevékenységüket asszociálásnak, a vele átitatott gazdasági rendet asszociatívának.

7. A piacgazdaság annyira megosztotta a termelőket és a fogyasztókat, hogy egymást egzisztenciájukban fenyegető ellenfeleknek tűnnek. Társadalmi megértésnek, társadalmi hídverésnek ott nincs helye. – Szabad emberek között a szerződés szabadsága ver társadalmi hidat. Az asszociációk nem egyebek, mint a termelők, a kereskedelem és a fogyasztók tanácskozó szervei a szerződés szabadsága alapján. Területi és/vagy szakmai alapon működnek.

8. A fogyasztók elhanyagolása a szocialista tervgazdaságok egyik legsúlyosabb hibája. Legfőbb ideje, hogy a gazdasági megbeszélések súlypontja a vállalkozók és munkavállalók viszonyáról áthelyeződjen a termelők és fogyasztók viszonyára. Ez az áthelyeződés még Nyugaton sem ment végbe: a fogyasztó messze nincs bevonva a gazdasági folyamatokba, annak csak „áldozata” A túlkínálat elfedi ezt a helyzetet.

9. Az asszociatív gazdasági rendszerben egyidejűleg biztosítani kell, hogy a három termelési tényező, vagyis a munka, a föld és a tőke ne legyen eladható, hogy ezzel megakadályozzuk a teljesítmény nélküli jövedelmek (járadékok) által történő csendes kizsákmányolást.

Az asszociatív gazdasági forma kialakításával az NDK-beli emberek számára megnyílnék a lehetőség arra, hogy a kezdeményezés szabadságán és az ártudaton, mint alappilléren nyugvó olyan gazdasági életet rendezzenek be maguknak, amely hasonló módon, de a tágabban értelmezett életminőség tekintetében hatékonyabban kerülhetne közelebb a valódi közösség céljához, mint amennyire az ma Nyugaton egyáltalán lehetséges. Akkor nem támadhatna bennünk olyan érzés, hogy az elmúlt évtizedek „hiábavalók” voltak.

A „kenyér”, azaz a jólét önmagában nem igazolhatja ezt az időszakot.

Gyakorlati lépések az asszociatív gazdaság felé

1. Fontos mindenekelőtt egyetértésre jutni a követendő irány tekintetében. Az asszociatív gazdaság fogalma elég tág ahhoz, hogy különböző rész-megoldásokat magába foglalhasson, mert messze-messze nyitva hagyja a gazdasági formáció tartalmát. Az asszociatív gazdasági rendszerben a piacgazdaság előnyei a szocializmus belső igazságérzetével újmódon párosulnak. Az átmenet az asszociatív gazdaságba szociális megújulást jelentene, amely közös fedél alá hozná az NDK erőit anélkül, hogy az egyik, vagy a másik szemléletnek jogilag alá kellene vetniük magukat. Egy ilyen újszerű közösség fontos lenne ahhoz, hogy felszabadítson minden rendelkezésre álló erőt az NDK gazdaságának (társadalmának) átalakításához.

2. Nagy segítség lenne, ha az ilyen célkitűzés széles körben propagálnák, hogy az egyéni gondolatok is rendeződjenek. Szó sincs arról, mintha az asszociatív gazdaság minden részlete ki lenne már dolgozva. Azok sokkal inkább a megvalósulás során fognak kialakulni. Éppen hogy nem egyes emberek elképzelésének valóra váltása a cél, hanem a gazdasági élet teremtő erejű önigazgatása. Elegendő először néhány új alappillért felállítani. Minél tovább halasztódik ez, annál jobban megerősödnek az önző érdekek keleti és nyugati képviselőinek pozíciói. Az ezt követő elképzelhető tevékenységek csak ösztönzésül szolgálnának az egyéni kreativitáshoz.

3. A munkamegosztáson belül is az adott társadalmi struktúrákhoz kell alkalmazkodnia a gazdaságnak. Ezek általában a területi elvet követik. Bár az áruk az egész világból áramolhatnak, a társadalmi struktúra helyben van. (Csak korlátozott áthelyeződés lehetséges, például a dolgozó emberek átköltözésével.) Az övezet külső állandósága azonban belső mozgékonyt és változtatási készséget követel. A területi elv azt is lehetővé teszi, hogy a gazdasági folyamatokat és viszonyokat emberi tapasztalattal itassák át. A jelenlegi kerületek induláskor asszociatív övezetként működhetnének, hiszen eddig is belső kapcsolatban voltak (fenntartva egy értelmes viszonyrendszer lehetőségét). A régi tartománynevek, melyekhez ma sokan ragaszkodnak, kevésbé lennének alkalmasak. Ez esetben jó lenne megvizsgálni, nem lenne-e célszerű a gazdasági összefüggésekhez más határokat megvonni.

4. Mindenekelőtt létre kellene hozni minden

kerület részére az *övezeti asszociációt*. Ez az övezet üzemének és a fogyasztóknak a képviselőiből állna. Az övezet ellátási helyzetéről kellene tanácskozni, és kezdeményezné, előmozdítaná és lehetővé tenné a kívánatos javítás célzó tevékenységét. Az együttműködés elősegítésével és a tevékenységek összeegyeztetésével el lehetne kerülni a fölösleges konkurrenciát és a források pocskolását. (Ez az a fázis, amelyre most jutnak Nyugaton a maguk módján a nagy konszernek.) Az a tudatos cselekvés, amelynek létrejöttén egyaránt munkálkodnak termelők és fogyasztók, nem tévesztendő össze a politikai bürokrácia eddigi szokásainak volt tervgazdálkodásával. Különbözik a piacgazdaság is tervgazdálkodásá válnék, hiszen ma is tervszerűen, azaz tudatosan járnak el minden vállalatnál.

5. Az övezeti szemléleten kívül azonban vannak övezetközi ágazatok is. Ezeket *ágazati asszociációkban* kellene összefogni, melyeken belül az övezetek képviselői al csoportokat alakíthatnának ki. Hiszen bizonyos gazdasági ágazatokban ma is léteznek ilyen ágazati csoportosulások. Alapjában véve csak a politikai csúcshatárolásról kellene leválasztani őket, hogy az asszociatív önkormányzati szerveik lépjenek a helyébe.

6. Ehhez szükséges lenne *fogyasztói szervezeteket* kialakítani az övezeti elv alapján. Feladatuk az lenne, hogy beleszóljanak az ellátásba és képviseljék a fogyasztók érdekeit az asszociációkban. Célszerű lenne ezeknek a szervezeteknek a körülményekhez képest lehetséges további tagolása az élet különböző területein, például élelmiszer, ruházat, lakás szerint.

7. A vételen/eladáson alapuló szerződéses gazdaságnak árukra és szolgáltatásokra kell korlátozódnia. A jogi kategóriákat, mint a *munka, a föld, a tőke*, vagyis a termelési tényezőket a jognak kell szabályoznia (használati jog, átruházási jog, vállalat formák, stb.). Ezek *eladhatatlanok*. Az államnak gondoskodnia kell az eladhatatlanságról.

8. A termelési tényezők együttműködésének helyeként funkcionáló vállalkozásokra szintén érvényes az eladhatatlanság. Itt már meg is van az asszociatív gazdaságba illeszkedő megoldás az *operatív tulajdon* fogalmában (használati tulajdon – lásd Rolf Henrich: Der vormundschaftliche Staat – A gyámkodó állam).

9. A *kereskedelemtől*: A munkamegosztásos társadalomban a teljes társadalmi termék állandó mozgásban van. A legfontosabb szerv, amely ezt a mozgást fenntartja, a kereskedelem a maga sokféle formájában. Középhez tartozik a termelő és a fogyasztó között. Ez a középhez tartozik azután lehet ajtó vagy a tű foka, befogadó vagy kizáró, segítő vagy kizsákmányoló.

A piacgazdaság elméletében a kereskedelem eredetileg nem is fordul elő. Pedig különleges szerepe kézenfekvő: nem fogyasztó, de vásárol, és nem termelő, de elad. Lényegében csak a forgalom érdekli. Eszerint tulajdonképpen csak *kalmár*, aki bizonyos költségtérítést kap (az ő árrését), egyebekben azonban nincsenek saját érdekei, amiket képviselne. De mivel a piacgazdaságban a kereskedelem a saját számlájára vásárol és ad el és ezáltal a kalmár szerepén túllépve a gazdaság irányítója-

ként is fellép, ma Nyugaton a gazdasági viszonyokat mind a kezében tartja. „Aki a kereskedelem csatornáit ellenőrzi, azé a hatalom” – tartja egy májáros nézet. Ma már alig néhány nagy bevásárló szervezet határozza meg a kínálatot, a minőséget, az árat, a beszerzési forrásokat, stb.

Ezért a kereskedelemnek kezdettől fogva az asszociatív kötöttség közé kell illeszkednie. Aki tévesen a kereskedelemre is kiterjeszti a vállalkozási szabadságot, ezzel lemond egy új gazdasági alakulat lehetőségéről. Mert a kereskedelem átláthatósága nélkül a termelő és a fogyasztó közötti egész kapcsolat megtörik és összezavarodik. Itt is meg lehet találni a kellő formát, ha a becsületes kalmár képét tartjuk szem előtt. Az *eddiggi HO-szervezetet* (az NDK állami kereskedelmi szervezete – a ford.) némi változtatással lehetséges volna ilyen asszociatív kötöttségű kereskedelemmé alakítani.

10. A pénzforgalomnak ismét közvetlen kapcsolatba kell kerülnie az áruforgalommal. Ahogy a kereskedelem közbülső szerv az áruforgalomban, a bankoknak ugyanaz a szerepük a pénzforgalomban. A kereskedelemhez hasonlóan azonban a bankok is hajlamosak rá, hogy a saját dinamikájukat kövessék, hiszen a nyugati szemlélet szerint a pénz csak az áru különleges formája. A bankoknak az asszociatív szövetségek könyvelő szerveivé kell válniuk, nem pedig a gazdaságot vezérlő központokká. Ezért kell szkeptikusan kezelni a nyugati kereskedelmi bankok főképp mindaddig, míg nincs szabályozva az üzleti tevékenységük jellege és terjedelme.

Fontos lenne minden kerületben egy asszociatív bankot alapítani, amelynek övezetenkénti támaszpontjai lennének. Természetesen az eddigi állami bankfiókák is átvehetnék ezt a funkciót. Csak kerületenként át kellene szervezni őket.

11. Az egész állam területére kiterjedően létre kellene hozni egy *összgazdasági testületet* a kerületi és az ágazati asszociációk képviselőiből. Ez aztán kapcsolatba lépne az állami szervekkel (pl. munkajogi tanácskozások stb. alkalmával) és a szellemi élet illetékes szerveivel (pl. oktatási, stb. témák meg tárgyalásakor).

12. Az asszociatív gazdasági rendszer a gazdasági élet önigazgatásához vezet és ezzel elkerülhetővé teszi a ma egyre kaotikusabbá váló gazdasági pluralizmust is: kisüzemek privatizálását, más ágazatokban népi tulajdonba vételét és közös vállalatokat, állami tulajdont (és valószínűleg befolyást) a kulcsiparágakban. Ehhez számtalan politikai beavatkozás is fog járulni, pl. a mezőgazdasági ágazatokban stb., ahogy Nyugaton is már rég szokásos, és részben még súlyos, máig megoldatlan nehézségek is fel fognak lépni. A valóban szocialista gondolkodásmód erősségét bizonyítaná a köz javának összekapcsolása az egyes tevékenységekkel. Ha ez a köz nem politikai értelmű és nem az érdekelt fele fölötti kialakított képzet, hanem az asszociációkban önszerveződés útján keletkezik, akkor létrejöhet egy olyan szociális irányú fejlődés, amelynek az NDK határán túlmutató jelentősége lenne és ami a nyugati piacgazdaságoknak is például szolgálhatna.

LONDONBAN JÁRTUNK*

Közösségi vállalkozások

A közösségi vállalkozások mozgalma valamennyi fejlett országban ismeretes. "Mozgalom", írom, de csak jobb szó hiányában, mert egyáltalán nem valamiféle központilag elhatározott kampányról van szó, hanem annak a felismerésnek a tényéről, hogy az ember azt érzi igazán magáénak, aminek megvalósításában részt vesz, hogy az emberi élet minőségének javítása előnyösen hat vissza gazdasági tevékenységük hatékonyságára, hogy az emberek alkalmasak és képesek saját sorsuk irányítására, hogy az emberek hajlandók felismerni, értelmes célok érdekében felelősséget vállalni, valódi közösséget formálni, másokért és egymásért cselekedni, csak *hagyni kell őket*.

A közösségi vállalkozások nem a jóléti országok dőzsölő polgárainak úri passziója, mert dúskálásuk közepette már azt is megengedhetik maguknak, hogy a pénzkeresésen kívül jótékonykodásra is áldozzanak idejükből. Éppen hogy nem erről van szó.

A közösségi vállalkozások a nagyvárosok szegény-negyedekben, bevándoroltak bérkaszányaiban, elhanyagolt, lepusztulásnak indult vidéki településeknél – mondhatnám – jellemzői, polgári szerveződései. Kis tudományoskodó nagyképűséggel így fogalmaznak: a kiszolgáltatottak gazdasági mozgásterülete.

Az egyszerű emberek felismerik, hogy helyzetük további romlásának megakadályozására, emberi életkörülményeik megteremtésére nekik maguknak kell cselekedniük, maguknak is felelősséget kell vállalniuk. A központi és helyi hatóságok viszont felismerték, hogy ezeknek a közösségi kezdeményezéseknek a segítése, támogatása az elérendő célok megvalósítását tekintve lényegesen hatékonyabb, mint a közösségek feje fölötti, netán a közösségek akaratával szemben történő intézkedések, a juttatások meg az adományozgatások. Mi több, a magánszektor berkeiben is egyre jobban terjed a szokás, hogy vállalatok és bankok támogatják a közösségi kezdeményezéseket anyagilag is, de más egyéb módon is. A fejlett országok ilyen magáncégeiről kiadványok készülnek, rendszeres statisztikák jelennek meg e cégek közösségeket támogató tevékenységéről. Számos cégnek külön osztálya van, amely a közösségi támogatások ügyével foglalkozik és ez a foglalkozás nem egyszerűen annyit jelent, hogy hova, mennyi pénzt adjanak, hanem a cég szakértelmének a továbbadását is a közösségek részére, hogy tevékenységüket minél hatékonyabban tudják megszervezni.

Igy aztán a fejlett országokban, a fentiek szerinti felismerések alapján, újszerű kapcsolatrendszer

van kialakulóban a központi kormányzatszervek, a helyi hatóságok és a magántulajdoni szféra között, amely éppen a közösségi vállalkozások támogatásának, segítésének szervezésében nyilvánul meg, ennek révén fejlődik.

A közösségi vállalkozások versenye

Az angol trónörökös, a walesi herceg 1985-ben állt ki nyilvánosan a közösségi vállalkozások ügye mellett, és ez rögtön magával hozta azt a fordulatot, hogy a hírközlő szervek elkezdtek figyelmet fordítani a közösségi vállalkozásokra.

Charles Douglas Home, a The Times akkori kiadója, 1986-ban kezdeményezte a Brit Királyi Építész Szövetséggel együtt a közösségi vállalkozások évenkénti versenyét. A verseny fővédnökségét a trónörökös vállalta. Az idén hatodik évben került s a verseny megrendezésére. A verseny népszerűsége évről-évre nő, és ahogy szélesedik a mozgáster, úgy növekszik a meghirdetett kategóriák száma. Az idén például első ízben hirdettek meg a falusi kezdeményezések számára versenylehetőséget. A hat év folyamán a versenyre nevezett közösségi vállalkozások száma meghaladta az ezret.

A verseny értelme, hogy a közösségi vállalkozások ilyen módon széles nyilvánosságot kapnak, mintegy társadalmi erkölcsi elismerésként, a társadalom a pozitív példák ismeretében viszont újabb és újabb kezdeményezéseket hoz létre.

Alapítvány a közösségi vállalkozásokért

Munkáltatómat, a Budapesti 2. sz. Ügyvédi Munkaközösség és Szabadalmi Irodát meggyőztem egy adott célú Alapítvány tételének értelméről, így ez év januárjában az Alapítvány a Közösségi Vállalkozásokért a bíróságon bejegyzésre került. Februárban Magyarországra hívtuk Paddy Doherty urat az észak-ír Derry város Inner City Trust vezetőjét, akit körbevitünk az országban, hogy közösségi vállalkozásuk 10 éves munkájának eredményeit különböző magyar közösségeknek is bemutassa. Doherty úr látogatásának anyagi támogatásában a Kós Károly Alapítvány és a miskolci Starter Incubator Kft. is részt vállalt.

Aztán felfedeztük, hogy a trónörökös odafigyel a nálunk történetekre. Az idei angol versenyfelhívást támogató levelében szövelt arról, hogy segíteni kívánják a magyar közösségi kezdeményezések létrejöttét és a kapcsolatokat bővíteni akarják.

Ezen felbuzdulva az Alapítvány öt magyar közösségi kezdeményezést versenyen kívül "benevezett" az angol versenyre. A cél: kapcsolatok építése.

Magyarok is neveztek

Szóval megküldtük öt magyar közösségi kezdeményezés nevezését Londonba. Kissé a nevezési határidő után, az időzavar miatt magyarul, meg nem az előírások szerinti fényképekkel, de hát számunkra amúgy is csak a versenyen kívüli "indulás" volt lehetséges.

A nevezésre került kezdeményezések kiválasztásának módjára sem volt választási lehetőség. Azokat kértük fel jelentkezésre, akiket Doherty úr körútján meglátogattunk, akiknek – ebből adódó-

A cikkben említett néhány korábbi eseményről részletesen beszámoltunk idef 1. számunkban.

A magyar küldöttség csoportja a díjkiosztó ünnepségen. A képen láthatók balról jobbra: Paddy Doherty (Inner City Trust, Derry, ügyvezető igazgató), dr. Hermann Imre (Alapítvány a Községi Vállalkozásokért, a kuratórium elnöke), Csomós József (Csereháti Településszövetség, ügyvezető) Károly walesi herceg, Hajdú Miklós (Lakóházkezelő Község, Budapest vezetője), Németh Miklós (European Bank, London, alelnöke), Faragó M. Vilmos (Zsombó polgármestere), Heckmann Ferenc (Apáczai Csere János Alapítvány, Szombathely, munkatársa), dr. Fazekas István (Dombóvár polgármestere), John Thompson (a The Times/RIBA Community Enterprise Scheme, azaz a verseny alelnöke). A kép a The Times tulajdona.

an —, már volt fogalmuk róla, mit is jelent a közösségi vállalkozás Angliában, mit is tesznek és milyen elért eredményekkel büszkélkedhetnek.

Így aztán a következő nevezéseket küldtük el:

- Cserhát Településszövetség. Székhelye Gyagybátor. A Szövetségnek egyének, szervezetek és települések egyaránt tagjai lehetnek. A Szövetség két évvel ezelőtt alakult. En azt gondolom, hogy a helyzetükre tán az a legjellemzőbb adat, hogy a közel hatvan tagtelepülésből 33 olyan, ahol véget ér az országút. Mi történt a két év alatt? Megvalósították az úgynevezett falugondnoki rendszert, amely mikrobuszok segítségével megszüntette a településeken. Szorgoskodnak a helyi adottságoknak megfelelő mezőgazdasági tevékenység szerkezet (újra)megteremtésén, közvetlen határátkelőhely létesítésén északi szomszédunkhoz. Van már falusi iskolájuk, ahol számítógépes oktatás folyik, tervezik már a csodás természeti körülményeket kihasználó kempinget, a Soros Alapítvány jóvoltából kiadvány-sorozatot indítottak.

- Zsombó Község. Szegedtől 15 kilométernyire fekvő település. A község lakóinak száma a hatvan-hetvenes években csak fogyott, míg nem 12 évvel ezelőtt új, fiatal tanácselnök érkezett. És elkezdődött valami más. A dolog úgy indult, hogy a község felvállalta a szegedi hídépítés miatt útban lévő házak bontását, az anyagért. Ebből megtörtént az iskola bővítése többek között egy olyan tornateremmel, ami megállná a helyét bárhol nyugaton is. Ma, a már ismét két és félszáz lélekszámú községben, 240 éppen épülő ház van. Nem vállalkozom az eredmények felsorolására, de a községet körülvevő tanyavilág házaiban is van gáz, telefon, kábel-telvizio.

- Lakóházkezelő Község, Budapest. Csenyery utca 48. Nyilván sokan emlékeznek arra a néhány évvel ezelőtti hírre, hogy egy budapesti bérház lakói — kísérletképpen — engedélyt kaptak lakóházuk karbantartására és felújítására az aktuálisan fizetett lakbérből. A hír annyiban hamis — legalábbis számomra —, hogy nem a befizetett lakbérből, hanem csak annak 60 százalékával gazdálkodhatnak, továbbá a földszinti üzlethelyiségek — nyilván a lakbérnél lényegesen magasabb — bérleti díja sem a közösséghez folyik be. Mégis, ebből az összegből is megvalósították, hogy a folyosói közös WC-k helyett, minden lakásnak legyen

saját vizes blokkja, hogy kaputelefon rendszer létesüljön — működő! —, hogy a málló és korábbi villanszerelések során szétvert vakolatot felújítsák, hogy a házban liftet építsenek — működő!

- Otthonkeresők Egyesülete, Dombóvár. A helyi szovjet laktanya lakásainak felújítására, főleg fiatalokból szerveződött egyesület, tele az alkulás és a szovjet laktanyák helyzetével kapcsolatos, általánosan ismert problémák gondjaival. De a Kós Károly Egyesülés kaposvári építészeinek közreműködésével már elkészült a felmérés a teendőkről, és körvonalazódik a jövőképe is a tetőteret kínáló új tetőmegoldással, környezetrendezéssel.

- Apáczai Csere János Alapítvány, Szombathely. Az alapítvány 1989 végén alakult és célul tűzte ki egy autonómpolitikai pártoktól független iskola-komplexum — elemítől az egyetemig — létrehozását a volt szovjet laktanya, még Ferenc József-i időkben származó épületeinek felhasználásával. A MAKONA-beli építésszek kezéből már kiadásra kerültek a tervek, az önkormányzattól már megkapták a szükséges objektumokat, már elvégezték a mellőzhetetlen állagmegóvási teendőket, már kialakult kapcsolataik vannak neves nyugati iskolákkal, és Szabad György házelnök már elvégezte az alapkövetelést.

A díjkiosztás

Az angol verseny eredményhirdetésére július 9-én került sor Londonban a Brit Építészek Királyi Intézetének épületében.

Az Alapítvány a Községi Vállalkozásokért azt tekintette feladatának, hogy a benevezett magyar közösségi kezdeményezések egy-egy képviselőjét kiharászolja a helyszínre. Azt akartuk elérni, hogy ők is érezzék, hogy tesznek valamit, ami — szándékában vitán felül — európai, hogy elbüszkélkedhessenek saját eredményeikkel, hogy ne csak elbeszélésekből ismerjék, hanem maguk lássák, hogyan csinálják angol testvéreik ugyanazt, amit ők is akarnak, t. i. a közösség szolgálatát, szóval, hogy tanuljanak.

Az Alapítványnak anyagi eszközei persze nem tesznek lehetővé egy ilyen utaztatást, de ehhez az angol szervezet (Business in the Community) segítségét kértük. Tíz nappal a tervezett utazás előtt még úgy nézett ki, az egész kútba esik. Aztán Paddy Doherty úr közbelépett, felhívta a United

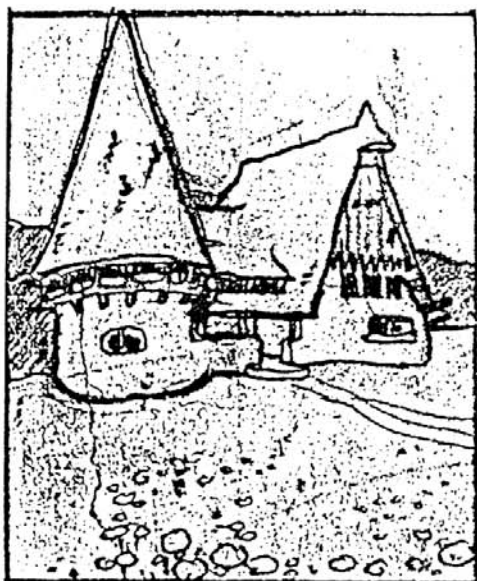
Biscuits elnökét és rábeszélte őt utazásunk támogatására.

Az egy hét fénypontja kétségtelenül a verseny díjkiosztó ünnepsége volt. A díjnyertes pályázók anyagából kiállítást rendeznek, azaz a közösségi vállalkozások eredményeit, napi életét írásban és képekben egy-egy tablón mutatják be. A verseny védnöke, a walesi herceg, megérkezése után végigmegy a kiállításon, minden díjnyertes közösség képviselőivel elbeszélget és átadja a díjat.

A kiállító terem előtti folyosórészen azoknak a cégeknek a tablói kerültek elhelyezésre, amelyek bemutatni kívánták, mi mindennel és milyen módon támogattak közösségeket az elmúlt évben. A díjak átadását követően itt találkozott a herceg velünk, magyarokkal. Ez a találkozás adott alkalmat, hogy bemutassam öfelségének a közösségi kezdeményezéseink képviselőit, néhány mondatban elmondjam, hogy az övékéhez hasonlóan versenyt akarunk szervezni Magyarországon is a közösségi kezdeményezések részére, és meg akarjuk találni valamilyen módon a két verseny folyamatos kapcsolatát is.

Összefoglalva

Mi is az utazás eredménye? Az, hogy öt magyar közösségi kezdeményezés képviselője megerősödött hitében, hogy van értelme és biztató jövője az egy-egy közösség érdekében való munkálkodásnak. Az, hogy még öt magyar ember meggyőződhetett a tényről: az emberek képesek saját sorsuk irányítására.

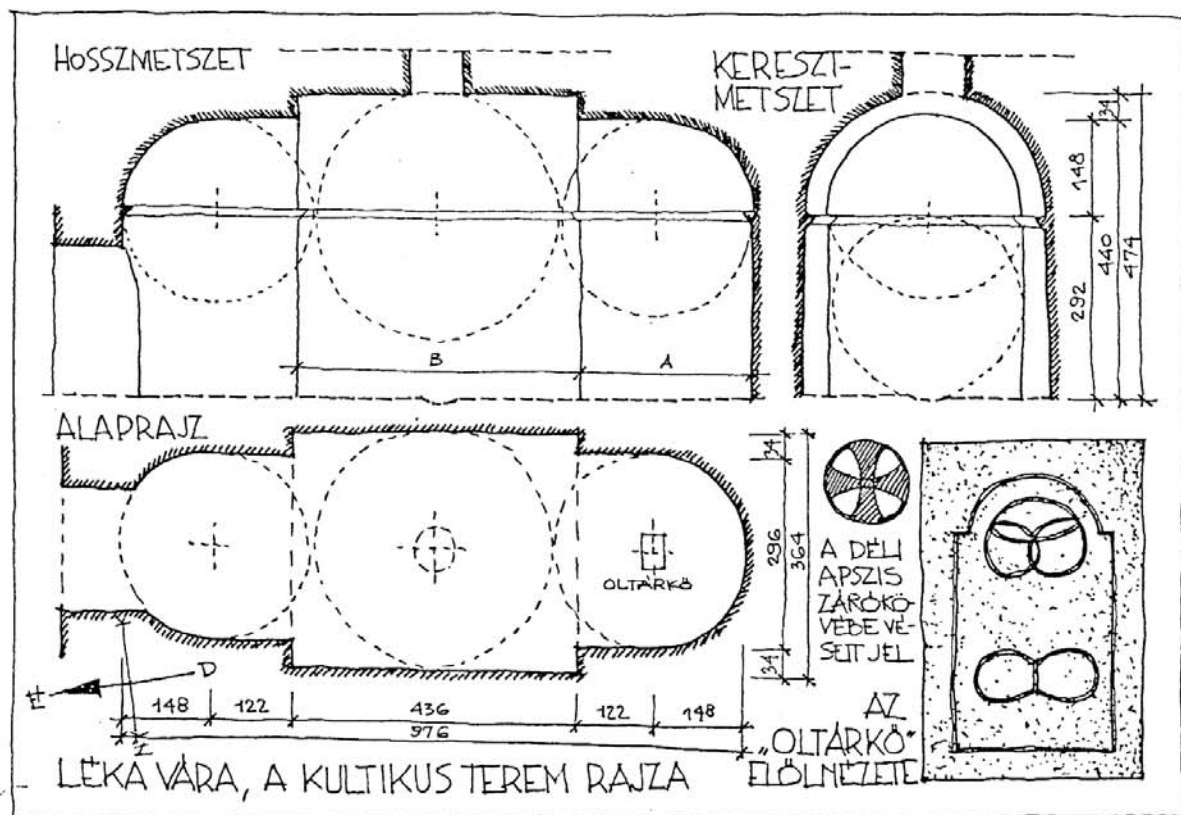
KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TALÁLKOZÓ LÉKÁN

Június 21. és 23. között az Ausztriai Antropozófiail Társaság János-ünnepet szervezett egy nemzetközi találkozó keretében. A találkozó „A közösség keresése” címet viselte és 200-250 résztvevője között a házigazdák mellett német, svájci, lengyel, román, szlovén, horvát, magyar, cseh érdeklődők voltak jelen. Léka (Lockenhaus) várát, ezt a gyönyörű középkori lovagvárat, mely a XIII. században a Güssinger család birtokában épült ki, Robert Károly, Nagy Lajos és Zsigmond idejében királyi birtok volt, majd sorrendben a Kanizsay, Nádasdy és Esterházy családok uradalmához tartozott, lepusztult állapotából a 80-as években mintaszerűen felújították. Utolsó tulajdonosa és lakója, a neves osztrák író, Paul Anton Keller végrendelete szerint mint a Keller Alapítvány birtoka, kulturális célokat szolgál. Ez a vár szolgált tehát színhelyül a találkozóhoz, és az ott elhangzottakra könnyű a helyi vonatkozások kiemelésével röviden utalni. Burgenland és a tartományoknak különösen ez a része büszkén vallja magát Kelet és Nyugat egymást megtermékenyítő találkozási pontjának. Rudolf Steiner értelmezése szerint (akik a jugoszláv-magyar-osztrák határok találkozási pontján születtek) a Gilgames-eposzban az a része, amelyben a főhős barátja, Enkidu halála után a fájdalma megváltozott halált keresve vándorútra indul, Gilgamesnek a Mezopotámiából Burgenlandba vezető útját írja le, ahol is a főhős az atlantisi-hibermiai misztérium beavatásában részesül. Steiner szerint ez az első nagy kulturális Kelet-Nyugati érintkezés a mai Lékától nem messze zajlott volna le.

Léka a Güssingerek idején a templomos lovagrend egyik központja volt. A várban a felsővár udvara alatt egy rejtélyes származású és funkciójú helyiség van. Számomra a leglenyűgözőbb építészeti élmények egyikét jelentette ide belépni, amikor még nem sejtettem, hogy milyen különös a hely története. Régészek szerint a terem a vár jelenleg látható építményeit megelőzően keletkezett és valószínűleg inkább a szláv, mint a kelta kultúrkörhöz tartozik. Két negyedgömb kupolával lefedett, félhenger alakú apszisban végződő, dongaboltozattal fedett, közel négyzet-alaprajzú tér. A terem falai simára faragott, nagyméretű kőtömbökből állnak, a függőleges fal kilenc egymás feletti kősor, a tizedik a körbefutó párkány. A boltozat újra kilenc sor kőből áll, a tizedik a boltozat záróköveinek sora. A középső, dongaboltozatos térrész hossza (B) és az apszis hossza (A) egymáshoz egy ezredrésnyi pontossággal az aranymetszés aránya szerint viszonyul.

1973-ban, a felújítást megelőző feltárások kezdetén az akkor régóta befalazott térben egy lapos, hasáb alakú követ találtak az egyik lapján bemélyített rajzzal. A régészek „oltárkőnek” értelmezték a leletet és felállították a déli apszisban, a templomos lovagok által a zárókőbe vésett jellegzetes „templomos” kereszt alá. A vezető régész 1975-ben megjelent tanulmánya szerint (Gerhard Groß: Der Stein auf der Burg Lockenhaus und seine Deutung – A lékai kő és jelentősége – Alte und neue Kunst 142/143. szám) a világon egyedülálló leletről van szó, mely rámutat arra, hogy Léka ősi misztérium-helyből keresztény szentélyé alakított térről van szó. A 63 cm magas tabernakulum felső rajza az önmagát megharapó kígyó mint az Éghez való „visszatérés” keleti szimbóluma, az alsó rajz az utolsó

vacsora központi mozzanatát, a kenyér kettétörését szimbolizáló, ugyancsak keleten elterjedt ábrázolás. A keleti szimbolikát a templomosok hozták Európába.

A templomos rend fellépése az európai szellemi történet egyik legrejtélyesebb és legjelentőségesebb fejezete. Tevékenységükről, szervezetük belső rendjéről szinte semmi biztos információ nem maradt ránk, a jezsuiták emlékü kiirtásának szándékával a legnagyobb renszerességgel tüntették el a rájuk vonatkozó dokumentumokat. A rendet 1118-ban Jeruzsálemben kereszties lovagok alapítják, szegénységet, szüzességet és engedelmességet fogadva. Néhány évvel később már egész Európára kiterjedő, jól szervezett hálózatuk van, melynek meghirdetett célja a tanítás. Steiner szerint a templomosokat övező titkokkal való foglalkozás maga is a legutolsó időkig is életveszéllyel járt, olyan erős és szervezett volt a templomos impulzussal szemben álló tábor. Előadásában így fogalmazza meg a templomosok feladatát: *Európa gazdasági-társadalmi felemelése. A rend az igazi kereszténység, a szabad és független személyiségen alapuló kereszténység nevében vette fel a küzdelmet a két hatalmasság, az állam és az egyház ellen. Az egyén önmaga és a közösség sorsának formálására a bűnbecsés miatt képtelen és rá van utalva a külső hatalmasságokra. A társadalmat rendezni és fenntartani képes szabad személyiség kora még nem érkezett el, a templomosok önzetlen és önfelelőző tevékenysége azonnali eredményhez nem vezethetett. Csak ennek – a templomosok részéről történt – felismerésével magyarázható, hogy az egyébként jól szervezett és jelentős katonai erőt is képviselő rendet Szép Fülöp francia király koncepciói perei ellenállás nélkül számolták fel. A XIV. század első harmadában két évtized alatt egész Európában megsemmisítették vagy menekülésre kényszerítették a templomosokat, és a nemzetközi kereskedelmet és gazdasági kapcsolatokat kezében tartó szervezetet kifosztották. Akiknek sikerült, javarészt Portugáliában talált menedéket.*

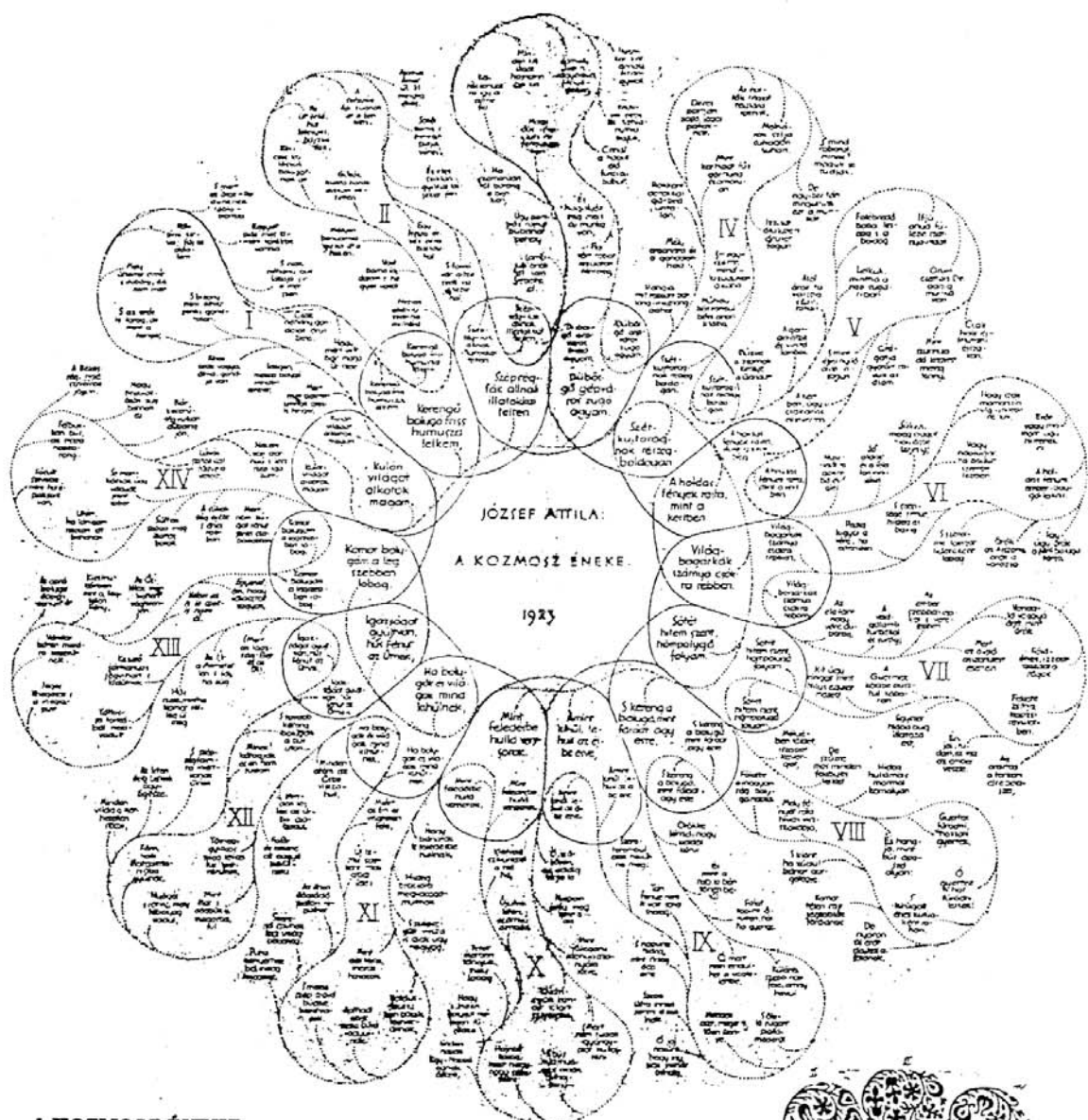
Magyarországon IV. Béla telepítette le a templomosokat a tatárjárás után a védelem és a tanítás feladatával. Lékán a Güssingerek uralma alatt 6-7 lovag lehetett a várbán szolgák, fegyveres kísérek társaságában. Még két szomszédos vár volt rájuk

bizva. Ők használták a már korábban ismeretlen céllal kialakított termet saját kultikus céljakra, ők állították az oltárkövet, és főle, a zárókőbe belevesték a jelüket. A templomosok burgenlandi tevékenységének Anjou Károly Róbert vetett véget. A király – a templomosokat kiirtó Szép Fülöp közeli rokona, akivel gyermekkorában együtt nevelkedett – máig tisztázatlan okból számolt le a templomosokkal. Az eseményről egyedül az az okirat tájékoztat, amelyben a király Kőszeg városának visszaadja a városi rangot köszönettel azért, amiért őt a város polgárai „egy fontos és nehéz helyzetben” megsegítették. Ez a körül nem írt „nehéz helyzet” a Kőszeg mellett fekvő Léka megtisztítása lehetett. A legenda szerint a kultikus terembe beszorított templomosokat mind lemészárolták. A felújítást megelőzően a déli apszis falán hatalmas barna folt árulkodott e véres tetről.

A Grál-kultúra és a Rózsakeresztység mellett a templomos impulzus volt az a legfontosabb európai ezoterikus áramlat, amelyet Steiner az antropozófiai mozgalom előzményének tekintett. A megkövesedett államrend, mely a szabad iskola, a szabad gyógyítás, a szabad gazdálkodás akadályozója, olyan „gonosz” „fűlöp” örökség, amely az európai fejlődés kerékkötője. A szabadság – az Istennel való személyes kapcsolat szabadsága is – csak erős küzdelemben vívható ki. Goethe, aki egy, a templomos hagyományokat is őrző páholy tagja volt, a Faust második részében adja költői megfogalmazását e történelmi üzenetnek. A léka várat a gyilkosság után mintha démoni erők szállták volna meg, viszontagságos történetében a legsötétebb fejezet a Báthory Erzsébet-féle vérfürdő, melynek Csejte mellett ez volt másik helyszíne.

A június találkozó a templomosok pusztulásával megszűnt folyamat felélesztését, Kelet és Nyugat kapcsolatát, a Közép meg erősítését kívánta szolgálni. A Közép – így Közép-Európa is – a templomos fel fogás szerint nem helyhez kötött fogalom, hanem minőség kérdése. A közép-európai feladat: az szervezet annak közepén keresztül áthatni, a szíven át, amely az egész szervezet harmóniáját megadja.

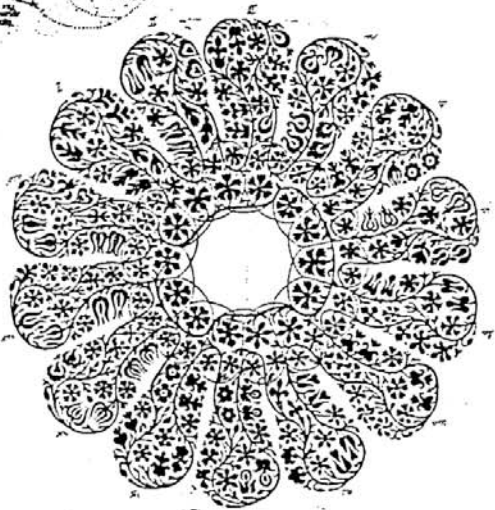
Gerle János

A KOZMOSZ ÉNEKE

Dóczi György az USA-beli Seattle-ben élő építész. Jelentős építész-mérnöki tevékenysége mellett fiatal kora óta foglalkozik irodalommal, grafikával, művészetelmélettel. 1981-ben jelent meg a „The Power of Limits” c. könyve (Shambala Publ. Inc. Boulder Colorado USA, németül „Die Kraft der Grenzen” címmel 1987-ben Münchenben a Capricorn Verlagnál). A mű rendszerbe foglalja az arányok törvényszerűségeit az élő természetben és a különféle művészetekben, különös hangsúllyal az építészeti alkotásokra. Az összefoglaló példák között szerepel Dóczi 1945-ben Svédországban készült rajza József Attila: A Kosmosz éneke c. versének belső arányairól, összefüggéseiről, szerkezetéről. „Az olasz reneszánsz szonett-koszorúinak a mintájára, tizennégy szonettjének mindegyikében az utolsó sor egyezik a következő szonett első sorával, úgy hogy az utolsó szonett első sorává válik. Ezen kívül az összes 'utolsóból-elsőkkévvál' sorok együttesen egy tizenötödik ún. 'mester-szonettet' alkotnak, mely az egész mű alapgondolatát tartalmazza.”

A második, színes ábra úgy készült, hogy „...minden verssornak egy virág felel meg. A rimelő sorokat azonos fajta virágokkal jelképeztük.” Dóczi György, aki József Attilát is jól ismerte, a rajzokat dr. Lotz János elgondolása alapján és az ő tanulmányának illusztrálására készítette.

A NYÁRI GÁLOSFAI találkozót a keszthelyi FORMA Kiszóvet-kezet építészeti: Báránd Tibor, Csángó Zsuzsa és Sánta Gábor szervezték. A június 21. és 23. között lezajlott találkozó programján szerepelt többek között Molnár V. József néprajztudós, Vadnai Zsolt természetgyógyász, Csizmadia Gábor etológus, Stark András pszichológus, Sánta Gábor építész, Borza Endre építész előadása, Józsa Éva bábművész, Čturlionis litván festő kiállítása és az összejövetelt záró Szent Iván éji tűzgyújtás. Két szervező az alábbi beszámolókat küldte a találkozóról:

Hadüzenet a technokráciának

Időszámításunkat valahol elvettük, tudatunk tíz évvel fiatalabb valódi koránál.

A háború némiképpen a pestishez hasonló – váratlan, mégis előre sejtethető. Szeszélyes, mozgékony démon, mire észbe kapnál, már nyakadon közös akarattal szűltte – a háború. Ilyen időszakban a kinyilatkoztatás az egyetlen közérthető artikuláció.

A szemképráztatóan nagyvonalú teóriák között a terror milliméterenként váltja meg világunk. Ez nem aktualitás. Emberöltőkre kell így berendezkednünk.

Szemben velem felkötött arcú férfi. Tekintete akár egy dísznő. Akira Kurosava rajza Van Gogh-ról.

Keszthely, a III. világháború első évében.

Sánta Gábor

Olvasónapló a Szent Iván napi tűzgyújtás után

Egyéb olvasmányaim közül most az INTART Társaság I. Szimpóziumának előadásait emelem ki, közben rögzíteni szeretném az elmúlt találkozóhoz kapcsolódó tényeket és gondolatokat.

A Kós Károly Egyesülés nagyrendezvényei azzal a szándékkal jöttek létre és váltak sorozattá, hogy az egyesülés szervező tevékenysége és igényessége környezetünket kreatív léthelyzetbe hozza. Ez kezdetben nálunk nem ment. Egy éve az első keszthelyi nagyrendezvényen kb. 30 résztvevő volt, és a kitűnő előadást Kampis Miklós azzal zárta, hogy cseztől talán eredményesebb lesz, ha a rendezvényeket saját magunknak szervezzük, mivel csak minket érdekelt.

Idén tavasszal az eredeti koncepciót szem előtt tartva javasoltam, hogy az Egyesülés támogassa az Örökség Népfőiskola keszthelyi találkozóját és vegyen is részt rajta. Ez meg is történt. Mi finanszíroztuk az előadók tiszteletdíját, a művelődési ház helyet biztosított és a szervezést felvállalta, a keszthelyi építész kiállítását szerepeltetve és a Gulya Csárdában lebonyolított előadással, beszélgetéssel.

Ezután volt Gálosfán a párhuzamos nagyrendezvény szinte ugyanazokról a témákról. Az természetes, hogy két szervezet rendezvényei ne mosódjanak egybe, de ez a párhuzamosság szükségleten feszültségforrás, amit eddig nem oldottunk fel. A kialakult szituáció, a munkahelyünk szétesése, ellehetetlenülése olyan inspiráló volt, hogy magunkra vettük a FORMÁnak szóló megbízást és szervező tevékenységünk eredményeként a tehetségtelenség lendületével létrejött ez a találkozó, számomra

kicsit vérfagyasztó légkörben, amit most írás közben igyekszem feloldani.

Agyunk két féltekéje egymást kiegészítő módon komplementer működést végez. Két ellentét egyesítése katarzist okozó szertartássá válhat. Erdemes idézni Ivanovtól, aki leírja, hogy az afrikai baganda törzsnél a király köldökszínörvényének (amit a király ikerpárjának neveztek) megőrzését egy szertartást végző papra bízta. Ezen Iker részére egy különleges templomot szenteltek. Havonta egyszer, újhordkor a pap a köldökszínört (az ikret) a királyhoz vitte, aki kiemelte fakéregből készült tokjából és nézegette, majd visszaadta a papnak. Ilyen szertartás a tűzgyújtás is, egyesülés, Castor Polluxszal, fiú a lánnyal. Magyar-Beck István: Kazinczy után című írásában a különböző paradigmák létezését és működését elemzi, ezen a problémakörzés és -megoldás egységét értve. Gondolkodásunk több paradigmát őriz és csak azokat a problémákat tudjuk felfogni és kezelni, amelyekről előképünk van. Egy-egy kultúrának előny jelent, ha minél több paradigmát olvaszt magába, ennek ellenére történelmi tapasztalatunk, hogy vannak modellek melyek megkísérlik a többi kiszorítani és egyeduralmukodóvá válni. Analógiákban gondolkodva az életből végtelen sok paradigmát merítünk. A ránk zúduló problémákat, amelyeket most tünetként regisztrálunk (környezetszennyezés, tömegesedés, betegségek) meg kell tanulnunk olyan rendszerben érzékelni, amelyben kezelni is lehet. Ilyen rendszerek léteztek a múltban is és újak is vannak kialakulóban. A természetgyógyászatot tudom példaként említeni. Ez nem alternatív gyógymód a régi eljárásokat kibővítendő; a gyógynövények nem a kémikáliákat helyettesítő drogok, hanem az egész rendszer a létállapot érzékelésének és módosításának komplex módszere, ami majd magába fogja olvasztani a „modern” technikákat is.

Végül a szervezési tapasztalatokról. A péntek estétől vasárnap délutánig tartó rendezvények jól tagolható, kerék egységek tudnak lenni. Én javasolnám, hogy Gálosfán évente csak egy-két találkozó legyen. Érdekes dolog egy-egy új helyre elmenni, ott tapasztalatot gyűjteni. Visszaülve a párhuzamosság kérdéseire, a kialakult gyakorlat a továbbiakban cél is lehetne: rendszeres találkozó egymásközt és intenzív részvétel fontos társadalmi eseményeken, ami azonban csak egy-egy lakóhelyi közösségnek adna feladatot.

Keszthely, 1991. július 28.

Csángó Zsuzsa

Mint előző számunkban jeleztük, röviden beszámolunk a **Pünkösdi Waldorf napokról**, melyet azóta több hasonló rendezvény is követett:

A magyarországi Waldorf intézmények kétnapos találkozót rendeztek 1991. május 18-19-én, Budapesten. Célja az volt, hogy a már működő vagy létrehozásra váró óvodák, iskolák, alapítványok munkatársai, a velük együtt dolgozó szülők és a munkájuk iránt érdeklődők megismerjék egymást, kicseréljék eddigi tapasztalataikat, keressék a közös gondolkodás és cselekvés lehetőségeit.

A mintegy 200 résztvevő (pedagógus, szülők, hazai és külföldi vendégek) közül sokan meglátogatták az első nap délelőttjén a solymári Waldorf Óvodát és Iskolát, a budapesti és piliscsabai Waldorf Óvodát és megtekintették a gyermekek munkáiból a rendezvény színhelyén bemutatott szép kiállítást.

Az ünnepélyes nyitó előadást Darvas János (Lausanne, Waldorf Iskola) tartotta, aki többek között arról beszélt, példák illusztrálva, hogy a kollektivitás, a szolidaritás, az együttműködés hogyan jön létre a Waldorf intézményekben, illetve hogy milyen nehézségek merülhetnek fel e téren, az intézmények fejlődésének különböző fázisaiban.

Az előadást követő, eltérő témájú csoport-megbeszélések (pl. az iskolalapítás feltételei; a vallás szerepe a Waldorf intézményekben; Waldorf pedagógusok képzése stb.), majd este fel a Waldorf intézmények és kezdeményezések képviselőinek bemutatkozása lehetőséget adott valamennyi aktuális probléma felvetésére.

A második napon Annette Stroteich (Solymár, Waldorf Óvoda) pünkösdi gondolatait, illetve Vekerdy Tamás előadása a Waldorf pedagógia magyarországi perspektíváiról, valamint a hozzájárulások a jelenlévőket még inkább megerősítették abban az elhatározásukban, hogy szükséges a további kapcsolattartás segítése céljából egy szövetség létrehozása.

A rendezők nevében a holland Nelke van der Sloot és Benda Iván búcsúzott el a résztvevőktől.

Budapest, 1991. augusztus 16. Mesterházi Zsuzsa

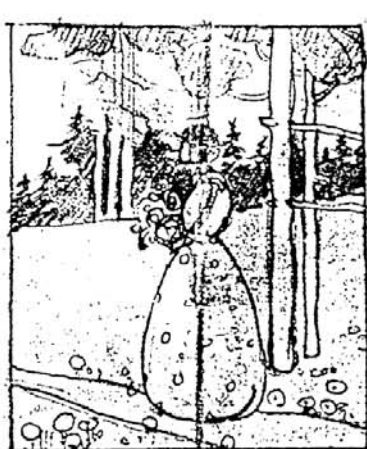
VARJÚVÁRI ABLAKOK

A sztánai Varjúvár egyik olombetétes üvegablakáról közölt kép jól ismert több publikációból is: a csúcsíves ablak felső felében magának a Varjúvárnak a rajza látszik. A Magyar Nemzeti Galéria 1986-os Lélek és Forma című kiállításának anyaggyűjtése során előkerült egy magángyűjteményben lévő, szintén a Varjúvárat ábrázoló ablak, amit a kiállításon rekonstruált toronyszoba csúcsíves ablakába helyeztünk.

Kis-Horváth Lászlónak, a magyar századfordulós művészet és iparművészet alkotási kiemelkedő gyűjtőjének nemrég felfedezése az itt bemutatott ceruzarajz. A szakadozott papírlap hosszabb vándorlás után került elő, eredetileg Majoros Károly üvegfestő hagyatékában volt. E rajzok szolgáltak alapul a Varjúvár színes üvegablakaihoz. Így a majd félévszázada elpusztult, vagy eltűnt ablakok témája egyértelműen megállapítható.

A három csúcsíves ablakban a Varjúvár, a vándor és a kopjafa motívuma található, a téglalap alakú ablakokban a Varjúvár, a sétáló kisasszony és két fás tájkép. Így megvan a magyarázata a két különböző Varjúvár ábrázolásnak, tehát a valóban a Sztánáról származó üvegablak az említett kiállításon hibásan került a csúcsíves ablakba.

A motívumok gyakran szerepelnek Kós grafikai munkásságában, többször közvetlen összefüggésben Sztánával. A vándor alakja sztánai ex librisnek alakja, a kopjafa KALOTASZEG című, Sztánán szerkesztett lapjának címképe. A sétáló kisasszony figurája mint gyászoló ismétlődik meg Fulácsy Irén egy novellájához készített illusztrációjában.

A felső sorban három ablakterv /az egyik Varjúvárat ábrázoló rajz a 61. oldalon található/ a megkerült dokumentumról. Az alsó sorban az azonos motívumok: rajz Gulácsy Irén novellájához, Ex libris a kézzel írott Testamentum és agrikultura című 1915-ös könyvecskéhez és Déva vára, illusztráció Kárpáti Aurél és Vajda László Kömives Kelemen című drámájához, Táltoz kiadás Budapest, 1916. A 61. oldalon a Varjúvár rajza ugyancsak a Testamentum és agrikultura c. könyvből.

A tartalomból:

Fenyő Ervin Széchenyi-esszéje, Beszélgetés Makovecz Imrével, Tervek és épületek: Csenger, Nagykálló-Harangod, Witten, Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás (II. rész), Vámosi Nagy István: A kissvábhegyi Waldorf-iskola (befejező rész), Magyar Adorján: Az avar várakról, Udo Herrmannstorfer az asszociatív gazdaságról, Stirling Mihály mito-heraldikai esszéje.

**KÖS
EGY
SÜLÉS
KAROLY**

